

HoGent

faculteit Mens en Welzijn

Smaak jij naar chocolade?

Hoe kijken kinderen tussen 3 en 18 jaar in een O.O.O.C. naar diversiteit en hoe kunnen begeleiders hierop inspelen?

Shelly Wagemans

Bachelorproef voorgedragen tot het bekomen van de graad van

Bachelor in de Orthopedagogie: Algemene Orthopedagogie

Promotor:
Chris De Rijdt

Academiejaar 2013-2014

1ste zitting

De student kan gedurende het maken van de bachelorproef inhoudelijk beroep doen op de promotor, maar blijft eindverantwoordelijke wat betreft de inhoud van het werk.

HoGent

faculteit Mens en Welzijn

Smaak jij naar chocolade?

Hoe kijken kinderen tussen 3 en 18 jaar in een OOC naar diversiteit en hoe kunnen begeleiders hierop inspelen?

Shelly Wagemans

Bachelorproef voorgedragen tot het bekomen van de graad van

Bachelor in de Orthopedagogie: Algemene Orthopedagogie

Promotor:
Chris De Rijdt

Academiejaar 2013-2014

1ste zitting

VOORWOORD

Toen ik in mijn tweede jaar stage deed en de vraag kreeg om drie onderwerpen voor te stellen voor mijn bachelorproef het jaar erop, kwam ik al snel tot één onderwerp dat me het meeste aantrok. Van daaruit ben ik aan de slag gegaan met dit onderwerp door een verhaal te schrijven over diversiteit. Na een heel proces van verbeteren en schrappen kwam ik tot 'Het chocoladen mannetje'. Ik zocht literatuur over verschillende thema's die binnen dit onderwerp vielen en zette mij er meteen aan. Ik was gemotiveerd om er werk van te maken. Vlak voor mijn stageperiode begon, heb ik het verhaal 'De onzichtbare rugzak' geschreven. Hierna heb ik stil gestaan hoe ik het aan kan pakken met de adolescenten en met de leefgroep als geheel. Hierdoor kwam ik op het idee om een inleefspel te doen en een kringgesprek te houden. Jammer genoeg ben ik niet tot het kringgesprek gekomen, maar ik wil mijn idee wel graag meegeven aan mijn stageplaats.

Ik wil de tijd nemen om een aantal mensen te bedanken die mee hebben geholpen bij de verwezenlijking van dit eindwerk. Als eerste mijn stagebegeleidster, Chris De Rijdt, die me vol begrip en steun heeft begeleid doorheen heel mijn stage. Door haar directheid wist ik meteen waar het op stond, en dat apprecieer ik enorm. Ik kan me geen betere stagebegeleidster voorstellen. Hierop aansluitend wil ik de mensen die in mijn supervisiegroep zitten bedanken voor het begrip en de erkenning die zij hadden voor alle casussen die besproken zijn.

Ik wil graag mijn mentor op mijn stageplaats, Pascale, bedanken voor de goede zorg en begeleiding. Zij gaf mij de ruimte om mijzelf te zijn en gaf me de erkenning die ik nodig had om te groeien als begeleidster. Mijn stageperiode had er heel anders uit gezien indien ik iemand anders had gehad. Bedankt om mij vrij te laten in mijn keuze van het onderwerp van mijn bachelorproef, hierdoor kon ik gemotiveerd werken aan dit thema.

Ik bedank het volledige team waarmee ik samen heb gewerkt, bedankt voor de open en leuke sfeer waarin wij hebben samengewerkt. Dit heeft gezorgd voor vele hoogtepunten tijdens mijn stageperiode die heel mijn leven zullen bij blijven.

Natuurlijk mag ik de jongeren die hun volledige medewerking hebben laten zien bij het uitvoeren van mijn activiteiten niet vergeten. Bedankt om zo open en enthousiast mee te werken, het is een plezier om op zo een manier te begeleiden.

Bedankt aan mijn partner om mij te stimuleren wanneer ik even niet meer gemotiveerd was, door jou heb ik de moed gevonden om door te bijten en ervoor te gaan.

Als laatste, maar zeker niet minst belangrijke, wil ik graag de lezer bedanken die de tijd wil nemen om heel mijn bachelorproef door te lezen.

INHOUDSOPGAVE

1	Situering probleemstelling	5
1.1	Inleiding	5
1.2	OOC Elegast	5
1.2.1	Inleiding	5
1.2.2	Missie en visie	5
1.2.3	Situering bachelorproef in werking	6
1.3	Diversiteit	6
1.3.1	Definiëring	6
1.3.2	Waarom leren omgaan met diversiteit?	7
1.3.2.1	Universele verklaring van de rechten van de mens	8
1.3.2.2	Ratificatie in België	8
1.3.2.3	Actieprogramma ter bestrijding van discriminatie	9
1.3.2.4	Milleniumdoelstellingen	10
2	Bronnen van diversiteit	12
2.1	Modellen	12
2.1.1	Trekmodel	12
2.1.2	Omgevingsmodel	12
2.1.3	Interactiemodel	13
2.1.3.1	Goodness-of-fit	13
2.1.3.2	Transactioneel model	14
2.2	Aanleg	15
2.2.1	Het adoptiemodel	16
2.2.2	Het klassieke tweelingmodel	17
2.3	Gezin	17
2.3.1	Gezinsfactoren	18
2.4	Relaties met leeftijdsgenoten	19
2.4.1	Inleiding	19
2.4.2	Normale relatievorming	20
2.4.3	Problematische relatievorming	21
2.5	Cultuur	23
2.5.1	Inleiding	23
2.5.2	Sociale systemen	23
2.5.3	De risico's van interculturaliseren	24
2.5.3.1	Cultuur verklaart niets	24
2.5.3.2	Verontschuldiging van het eigen gedrag	24
2.5.3.3	Reductie van de persoon tot één identiteit	24
2.5.3.4	Exotisering van het gedrag	24

2.5.3.5	Generalisatie en stereotypering	25
2.5.3.6	Wij/zij denken.....	25
2.5.3.7	Bevoogding.....	25
2.5.3.8	Haalt je uit je kracht	25
2.6	Media.....	25
2.6.1	Invloed van de media op de ontwikkeling.....	26
2.6.1.1	Sociale leertheorie	26
2.6.1.2	Maatregelen.....	27
3	Omgaan met diversiteit	28
3.1	Inleiding	28
3.1.1	Diversiteit in de leefgroep.....	28
3.1.2	Eindtermen	29
3.1.3	Toepassing: inleefspel	30
3.1.3.1	Opwarming	30
3.1.3.2	Etikettenspel	31
3.1.4	Evaluatie door de stageplaats.....	34
3.1.5	Toepassing: Voorleesverhaal ‘De onzichtbare rugzak’	34
3.2	cultuur.....	35
3.2.1	Inleiding	35
3.2.2	TOPOI-model.....	35
3.2.2.1	Taal	36
3.2.2.2	Ordening.....	37
3.2.2.3	Personen	37
3.2.2.4	Organisatie	37
3.2.2.5	Inzet.....	38
3.2.3	Aan de slag met cultuur!	38
3.2.4	Toepassing: Voorleesverhaaltje ‘Het chocoladen mannetje’	38
3.3	Sociale achtergrond	39
3.3.1	Verschillende gezinsvormen	39
3.3.1.1	Aan de slag gaan met gezinsvormen!	40
3.3.2	Zijn arme mensen dommer dan rijke?	40
3.3.2.1	Tips om met schaarste om te gaan	41
3.4	Gender en geaardheid	42
3.4.1	Genderstereotypen	42
3.4.2	Geaardheid.....	42
3.4.3	Aan de slag met gender en geaardheid!	43
3.4.4	Toepassing: Kringgesprek	44
4	Besluit.....	46
4.1	Bibliografie.....	48

INLEIDING

De man die in de Turkse bakker werkt verschilt even veel van jou als de blanke zestigjarige vrouw die over jou woont, de jongen met de pet en een veel te grote vest die naast je komt zitten in de tram of dat kleine, blonde meisje dat aan moeders rokken hangt terwijl moeder haar boodschappen doet.

Diversiteit, het is een gegeven waar men dagelijks mee geconfronteerd wordt. Ik wil mijn eindwerk baseren op twee principes, het eerste principe is dat iedereen anders is. Mensen zijn een mengeling van nature en nurture, een mix van aanleg en omgeving. Dit zorgt ervoor dat geen enkele persoon hetzelfde is als de andere. Zelfs bij eeneiige tweelingen vindt men nog fundamentele verschillen omwille van deze interactie. Ook al zijn twee personen beiden introvert en rustig, de ene kan zich bijvoorbeeld liever bezighouden met tekenen en de andere met muziek. Er lopen op aarde geen twee dezelfde personen rond, elk individu is uniek op zijn eigen manier.

Het tweede principe is dat iedereen hetzelfde is. Een contradictie met het eerste principe, maar in feite kunnen deze twee perfect samen gaan. Elke persoon vindt wel minstens één gemeenschappelijk punt met een andere persoon, hoe verschillend deze ook is. Het maakt niet uit of iemand een donkere of een lichte huidskleur heeft, wanneer we onze hand op iemands borstkas leggen, voelen we bij iedereen een hart kloppen. Misschien niet allemaal in hetzelfde ritme of met dezelfde sterkte, maar in beginsel heeft iedere mens een kloppend hart. Het gaat natuurlijk verder dan dat. Twee personen die op alle vlakken lijken te verschillen van elkaar, de ene is heel expressief en de andere eerder introvert, kunnen erachter komen dat zij zich interesseren in hetzelfde televisieprogramma. Iedere persoon kan iets gemeenschappelijks vinden met een andere persoon en van daaruit een band ontwikkelen.

Ik wil de jongeren op mijn stageplaats deze twee principes meegeven omdat veel van hen het moeilijk hebben met het omgaan met diversiteit. Ze zijn slachtoffer van pesten, zitten in een andere thuissituatie als velen van hun leeftijdsgenoten, voelen zich alleen op de wereld of zijn net degene die anderen het leven zuur maken. Op deze manier wil ik met mijn eindwerk de boodschap geven dat ze nooit helemaal alleen zijn en dat het anderzijds oké is om anders te zijn. Dit wil ik hun duidelijk maken door gebruik te maken van zaken die aansluiten bij hun leefwereld. Zo ga ik bij de jongere kinderen, van drie tot twaalf jaar, gebruik maken van voorleesverhaaltjes rond diversiteit die ik zelf geschreven heb. Bij de adolescenten, van twaalf tot achttien jaar, wou ik graag een kringgesprek houden om het thema 'gender en geaardheid' aan te kaarten, maar dit is niet gelukt door tijdsgebrek. Voor de verticale leefgroep heb ik een inleefspel rond diversiteit en het geven van etiketten gespeeld. Dit onderzoek is uitgevoerd met toestemming van de ouders van de jongeren. (Bijlage 1)

1 SITUERING PROBLEEMSTELLING

1.1 INLEIDING

Om een duidelijker beeld te vormen bij concrete voorbeelden voor de lezer licht ik de werking van mijn stageplaats eerst graag toe. Ik bespreek de missie en visie om vervolgens in te gaan op het thema diversiteit. Bij het zoeken van literatuur heb ik ondervonden dat er vaak een eenzijdige benadering van diversiteit is waarbij de focus ligt op culturele diversiteit. Hoewel ik het belang zie van culturele diversiteit en hier zeker op in ga, wil ik ook graag ingaan op andere aspecten van diversiteit. In onze samenleving verschillen mensen van elkaar op verschillende aspecten. Om die reden wil ik een brede definiëring van de term diversiteit hanteren in dit eindwerk.

1.2 OOC ELEGAST

1.2.1 *Inleiding*

Op vraag van mijn stageplaats wordt deze bij naam genoemd. De term OOC is u als lezer wellicht bekend. Het verblijf van de cliënt is afhankelijk van de aanmeldingsreden. Door de veranderingen binnen de integrale jeugdhulpverlening is de terminologie in onze instelling veranderd, toch kies ik ervoor om de termen waar ik zelf het meest bekend mee ben te hanteren omwille van de onduidelijkheid die hier nog rond heerst. Onder het luik onthaal worden jongeren in crisis opgevangen omdat zij nergens anders op dat moment terecht kunnen. Hierbij wordt er geen diagnostisch onderzoek naar de jongere en zijn leefwereld gedaan. Wanneer er een verzoek is vanuit de jeugdrechter of het comité voor bijzondere jeugdzorg voor een opname, gaat dit om een oriëntatie of observatie.

De doelgroep voor deze voorziening zijn jongeren, zowel meisjes als jongens, tussen de leeftijd van drie en achttien jaar die zich bevinden in een problematische opvoedingssituatie of een als misdrijf omschreven feit hebben gepleegd.

De kernopdracht van Elegast is om via een grondig onderzoek inzicht te krijgen in de jongere zijn thuismilieu, zijn leefwereld en de problemen die in deze leefwereld zijn ontstaan. Dit onderzoek kan zowel ambulante als residentiële, om zo een totaalbeeld te krijgen van het psychisch en sociaal functioneren van de jongere. Omwille van de korte opnameperiode die hiermee gepaard gaat is het niet mogelijk om therapie of behandeling te starten, wel om advies te geven naar de toekomst toe en eventueel therapie of behandeling aan te raden.

1.2.2 *Missie en visie*

Elegast kiest steeds voor de minst ingrijpende maatregel. Hierdoor is het heel belangrijk om ook met de context te werken, zodat een terugkeer naar het natuurlijk thuismilieu mogelijk is. De vraag van de cliënt en hun netwerk is vaak: "Hoe kunnen wij terug samenleven als een gezin?" Dit probeert de voorziening en het personeel als doel voor ogen te houden. Bij de intake worden de doelen van alle gezinsleden en belangrijke derden bij de hulpverlening bevraagd, deze doelen worden allemaal als even belangrijk beschouwd. Om een zo gepast mogelijke oplossing te vinden voor alle partijen wordt er veel informatie verzameld, over het gezinsleven, de voorgeschiedenis van de ouders, ... Daarom doet Elegast zijn best om iedere belangrijke persoon in het netwerk even veel te horen.

Wetende dat in een voorziening verblijven heel ingrijpend is voor jongeren, probeert men het dagdagelijks leven zo normaal mogelijk te laten verlopen. De jongere gaat indien mogelijk naar dezelfde school, er wordt belang gehecht aan vrijetijdsbesteding en de contacten tussen de jongere en de context worden aangemoedigd. Elke dag wordt er een mogelijkheid tot telefoneren voorzien met de context. Indien de school te ver is zoeken we

naar een geschikte andere school voor de jongere. In het weekend wordt ervoor gezorgd dat zoveel mogelijk jongeren hun ouders kunnen zien op dagbezoek of in het weekend thuis kunnen overnachten.

In de voorziening zelf krijgen de jongeren de ruimte om tot rust te komen en veiligheid te voelen door o.a. de dagstructuur. Het is belangrijk om ons vast te houden aan deze structuur, zo komen de jongeren in een ritme waarbij ze zekerheid hebben wat de volgende stap is. Tegelijkertijd probeert men gezelligheid en een soort van thuisgevoel te creëren, hoe moeilijk dit ook is door o.a. hun eigen kamer te laten inrichten, een gezellige inrichting in de leefgroep en een ruimte voor vrijetijdsbesteding te voorzien.

Zorg op maat is belangrijk binnen de voorziening. Zo wordt er gekeken naar wat elke jongere afzonderlijk nodig heeft, naar de krachten van elke jongeren. Goed gedrag wordt zo veel mogelijk gemotiveerd.

J. is een jongen van 17 die binnenkort 18 wordt. Voorlopig heeft hij geen of weinig toekomstperspectieven. Door de veranderingen binnen de bijzondere jeugdzorg is het nog niet duidelijk of voortgezette hulpverlening hierbij mogelijk is. Met oog hierop werd er hem werk bij de klusjesmannen van onze voorziening aangeboden, zo ontwikkelt hij een werkhethiek.

De laatste zin van de missie is: Een organisatie is nooit af, maar steeds in ontwikkeling... Dit wil zeggen dat er steeds ruimte is voor verbetering. Zo kan het personeel altijd feedback geven over bepaalde methoden, zaken in de leefgroep die beter kunnen of vernieuwende ideeën. Elke dinsdag wordt er een groepsvergadering gehouden voor de jongeren, hierbij kunnen zij feedback geven of ideeën aanbrengen. Zo heeft een jongere voorgesteld om een brievenbus te zetten waarin zij heel de week door ideetjes kunnen posten, dit idee is dan ook doorgevoerd. (Kwaliteitshandboek)

1.2.3 *Situering bachelorproef in werking*

Mensen worden dagelijks geconfronteerd met diversiteit in de samenleving, de jongeren in OOC Elegast dus ook. De jongeren hebben allemaal verschillende culturele en sociale achtergronden. De ene jongere heeft een kleerkast vol met merkkledij terwijl de andere zijn week moet doorkomen met één broek en enkele t-shirts. Deze confrontatie met anderen hun sociale achtergronden is niet altijd simpel, zeker wanneer je ziet dat andere kinderen meer hebben dan jij.

Iedereen heeft een andere persoonlijkheid en andere talenten, het is soms moeilijk voor jongeren om hiermee om te gaan. Bepaalde eigenschappen van de ene botsen met die van een andere en zorgen voor conflicten. Maar wanneer de kinderen en de jongeren iets gemeenschappelijks vinden bij elkaar, kan er een band ontstaan.

Om een zicht te hebben op de visie die jongeren hebben op diversiteit en hoe zij hiermee omgaan, heb ik voor dit onderwerp gekozen.

Ik merk dat omgaan met diversiteit een algemeen knelpunt is bij de jongeren binnen OOC Elegast. Ik hoop op deze manier handvaten te vinden om hiermee om te gaan.

1.3 **DIVERSITEIT**

1.3.1 *Definiëring*

Diversiteit betekent verscheidenheid. Iedere mens is uniek. Daarom is diversiteit iets dat men niet uit de weg kan gaan, het is iets waar men dagelijks mee geconfronteerd wordt. Als je vijf minuten over straat wandelt, kom je verschillende personen tegen die allemaal anders zijn dan jij en anders dan elkaar. Diversiteit wordt volgens het steunpunt diversiteit en leren (2012) gedefinieerd als alle mogelijke verschillen die kunnen bestaan tussen mensen die in onze maatschappij samenleven, op het vlak van gender, huidskleur, sociale

achtergrond, seksuele geaardheid, lichamelijke en verstandelijke mogelijkheden, religie, levensbeschouwing, leeftijd, etniciteit,... Met verschillen leren omgaan is de essentie van onze samenleving. Iedereen reageert anders op verschillen, afhankelijk van zijn eigen referentiekader. In ons hoofd zitten diepgewortelde normen van wat normaal is en wat niet. Wanneer wij in aanraking komen met mensen of culturen die afwijken van deze normen, reageert iedere persoon hier anders op. Zo kan de ene persoon ervoor kiezen om te leren uit deze afwijking van de norm en zijn blik te verbreden, terwijl de andere persoon hier niet mee om kan en alles gaat vermijden dat afwijkt van die norm.

Onze maatschappij bekijkt de dingen vaak nog steeds vanuit het perspectief van deze norm. Het is de 'dominante groep' die tot heden bepaalt wat gangbaar is in onze samenleving en wat niet. Dit merken we bijvoorbeeld in het schoolse leven, waarbij alle leerlingen dezelfde test krijgen het hele jaar door. Indien zij niet functioneren zoals de andere leerlingen in de klas, kunnen zij op het einde van het jaar 'blijven zitten'. Het onderwijs probeert hier stappen in te zetten om diversiteit op een positieve manier te benaderen, maar dit is en blijft een uitdaging. Bij het positief benaderen van diversiteit komt het er dan niet in de eerste plaats op neer om (doel)groepen binnen onze maatschappij te integreren, maar wel om een harmonieus samenleven te organiseren, binnen de leefregels van onze democratie. (Vlaams ministerie van Onderwijs en Vorming, s.d.)

Diversiteit is een vrij recent woord, de betekenis die hierachter schuilt is dit niet. Wanneer we terugblikken op onze geschiedenis, zien we dat samenlevingen altijd al met elkaar hebben moeten omgaan. Het is het oudste fenomeen dat er bestaat, het leren omgaan met elkaar. In de laatste honderd jaren heeft onze samenleving verschillende ontwikkelingen doorstaan, migratie, secularisering, individualisering en daarbij ook nog de technologische en wetenschappelijke ontwikkelingen. Deze hebben voor een klimaat gezorgd waarbij verschillen in denken en doen door een toenemende groep mensen als normaal wordt beschouwd. Toch moet men hier realistisch in blijven. Er is nog steeds een grote groep mensen die bang zijn voor diversiteit en de veranderingen die deze met zich meebrengt. Diversiteit betekent dat mensen soms in aanraking komen met het onbekende, en zoals het spreekwoord zegt: "Onbekend is onbemind." Diversiteit brengt veel uitdagingen met zich mee. We kunnen veranderingen en verrassingen niet ontwijken in de huidige samenleving.

Hoewel mensen ervoor kunnen kiezen om contacten te beperken tot hun vriendengroep of hun hobbyclub, is er steeds sprake van een openbaar leven. Er is de school, waar kinderen en leerkrachten in aanraking komen met mensen die anders zijn dan hen, en er is het werk, waar werknemers en werkgevers dit ook niet kunnen omzeilen. Er is geen ontkomen aan, daarom is het zo belangrijk om hier op een goede manier mee om te gaan. Vanuit de samenleving worden we eveneens gemotiveerd om zo positief mogelijk met diversiteit om te gaan op verschillende niveaus. Op **juridisch niveau** is het bijvoorbeeld niet wettelijk om mensen met een andere huidskleur de toegang te verbieden tot een discotheek omwille van hun huidskleur. Er kunnen **morele argumenten** aan te pas komen, bijvoorbeeld wanneer een werknemer in zijn bedrijf het niet oké vindt dat zijn collega ontslagen is omwille van zijn geaardheid. Als laatste wordt dit aangemoedigd op **economisch niveau**, zo zien bedrijven een divers samengesteld team als een meerwaarde voor hun product en hun diensten. (Steunpunt Diversiteit en Leren, 2008)

1.3.2 *Waarom leren omgaan met diversiteit?*

Leren omgaan met diversiteit is van groot belang in onze diverse samenleving. Er wordt zelfs zoveel belang gehecht aan positief omgaan met diversiteit dat deze zijn vastgelegd in de **universele verklaring van de rechten van de mens** (Amnesty International, s.d.). Dit zijn fundamentele rechten en vrijheden waar iedere mens recht op heeft. Het feit dat je een mens bent is genoeg om aanspraak te kunnen maken op deze rechten. De verklaring vertrekt vanuit het idee dat alle mensen op aarde gelijk zijn en recht hebben op een vrij en menswaardig bestaan. Ze staan los van toevallige omstandigheden zoals huidskleur,

gender, waar iemand geboren is, religie, ... Vandaar vertrek ik vanuit de universele verklaring van de rechten van de mens om het leren omgaan met diversiteit te legitimeren. Ik overloop kort de rechten die hier van toepassing zijn. Hierna bespreek ik hoe deze rechten geratificeerd worden in België. In het Europees parlement zijn er eveneens maatregelen getroffen om het beter leren omgaan met diversiteit te stimuleren, en dit door **het actieprogramma ter bestrijding van discriminatie**. Ik vat kort samen welke maatregelen hiervoor getroffen zijn. Als laatste heb ik het even over de **milleniumdoelstellingen**, als rode draad zie ik hierin het streven naar gelijke kansen voor iedereen.

1.3.2.1 Universele verklaring van de rechten van de mens

In het eerste artikel staat dat alle mensen vrij worden geboren en op dezelfde manier moeten worden behandeld. Er mag dus geen onderscheid zijn in de manier waarop je mensen met bijvoorbeeld een andere huidskleur behandelt. Je moet iedereen op een gelijkwaardige manier benaderen. Gelijkwaardig is niet helemaal hetzelfde als gelijk. Ik kan bijvoorbeeld als een jongere één uitval heeft op een dag bij de ene dit meteen sanctioneren en bij de andere dit door de vingers zien, omdat de ene jongere normaal geen uitval heeft en dit dus een stap achteruit is en de andere jongere vaak meerdere uitvallen heeft op één dag, daarbij is 'maar' één uitval een stap vooruit. Dit hangt samen met 'je hebt recht op dezelfde bescherming als iedereen'.

Ieder mens heeft het recht op alle rechten, ongeacht of je jong of oud, man of vrouw bent, welke huidskleur je hebt, tot welke godsdienst je behoort of welke taal je spreekt. Enkel door mens te zijn heb je al recht op de mensenrechten, andere eigenschappen kunnen dit recht niet uitsluiten. Dit hangt sterk samen met artikel 7, deze houdt in dat de wet voor iedereen hetzelfde moet zijn; iedereen moet volgens de wet op dezelfde manier behandeld worden. Op mijn stageplaats zijn er eveneens rechten die de jongeren hebben, deze rechten worden aan het begin van hun opname meegedeeld en hierop kunnen ze beroep doen gedurende heel de opname. Alle jongeren hebben hier zonder uitzondering recht op.

Je hebt het recht op vrijheid van gedachten, geweten en godsdienst. Je hebt ook het recht op vrijheid van mening en meningsuiting. Hierbij komt naar voor dat diversiteit oké is en dat iedere persoon gerechtigd is om te zijn wie hij wil zijn, zonder dat dit consequenties oplevert. In Elegast proberen wij elke cultuur en godsdienst te accepteren, om een cultuur beter te begrijpen schakelen wij vaak OTA (ondersteuningsteam allochtonen) in om zo beter te kunnen communiceren. Dit recht wordt begrensd door artikel 29: je hebt ook plichten tegenover de mensen om je heen, zodat ook hun mensenrechten kunnen worden beschermd. De wetten in je land mogen niet ingaan tegen deze mensenrechten. Hierdoor kan uiting van racisme niet teruggekoppeld worden aan het recht op vrijheid van meningsuiting, omdat je hierbij de rechten van andere personen schendt, namelijk dat iedereen op dezelfde manier wordt behandeld.

Je hebt het recht op onderwijs dat gericht is op de volle ontwikkeling van de menselijke persoonlijkheid en op de versterking van de eerbied voor de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden. Iedereen moet de kans hebben om van onderwijs te kunnen genieten, in welk land je ook verblijft. In België spreken we van leerplicht, waardoor alle kinderen de kans krijgen om naar school te gaan.

1.3.2.2 Ratificatie in België

Het jaarrapport van Amnesty International (2013) brengt naar voor welke mensenrechten geschonden zijn en op welke manier deze geschonden zijn. België heeft enkele mensenrechten geschonden, dat wil zeggen dat niet ieder mens recht heeft gehad op alle rechten. Dat is een belangrijk punt in het omgaan met diversiteit.

Het eerste punt dat wordt aangehaald is dat er oneerlijke processen zijn. De overheid zou bewijs dat in een proces over terrorisme is aangehaald hebben verkregen door marteling. Op deze manier wordt het recht op een eerlijk proces geschonden. De toestand van de

gevangenis is ook niet zoals het hoort. Psychiatrische faciliteiten voor gevangenen met een verstandelijke beperking voldoen niet aan de voorwaarden. Daarbij worden er bezorgdheden geuit over de overbevolking en de sanitaire voorzieningen in de Belgische gevangenis.

Er is sprake van discriminatie in België, vooral tegen Moslims, in de onderwijsnetten en op het werk. In Vlaanderen is er een heersend verbod op het dragen van religieuze en culturele symbolen of kleren op school. Er is een verbod op het verbergen van het gezicht in het openbaar, waardoor het dragen van een boerka eveneens verboden is.

Hoewel dat er meer plaatsen zijn gekomen voor asielzoekers in centra, blijven deze plaatsen ontoereikend en migranten zonder papieren worden hier nog steeds geweigerd. Sommige niet-begeleide minderjarigen worden ondergebracht in inadequate faciliteiten waar ze geen geschikte legale, medische en sociale hulp kregen.

De wapenhandel die België met andere landen voert is eveneens een schending van de mensenrechten. (Amnesty international, 2013)

1.3.2.3 Actieprogramma ter bestrijding van discriminatie

In 2000 is de Europese Unie van start gegaan met dit actieprogramma. Het doel hiervan is dat concrete maatregelen in de strijd tegen discriminatie aangemoedigd worden en de wetgeving in alle landen zo aan te passen dat discriminatie ontkracht wordt. Discriminatie wil zeggen dat een persoon op grond van ras, godsdienst, handicap, leeftijd, seksuele geaardheid, ... achtergesteld wordt. Door het beperkte budget heeft de Europese Unie een lijst van prioritaire acties opgesteld. Zij wil de kennis en het inzicht op vlak van discriminatie verbeteren door regelmatig te evalueren over de doeltreffendheid van het beleid, zij beoogt een goede informatie-uitwisseling zodat actoren die stappen ondernemen tegen discriminatie zo doeltreffend mogelijk kunnen handelen en zij wil de waarden en de aanpak die aan de basis ligt van het actieprogramma verspreiden en bekend maken. Dit wordt ondersteund door het verzamelen van statistieken omtrent discriminatie, een transnationale samenwerking, het vormen van Europese netwerken van ngo's en de bewustmaking van de rol van Europa in de strijd tegen discriminatie. (Actieprogramma ter bestrijding van de discriminatie, 2008)

Dit leidde tot artikel 13:

“1. Onverminderd de andere bepalingen van dit Verdrag, kan de Raad, binnen de grenzen van de door dit Verdrag aan de Gemeenschap verleende bevoegdheden, met eenparigheid van stemmen, op voorstel van de Commissie en na raadpleging van het Europees Parlement, passende maatregelen nemen om discriminatie op grond van geslacht, ras of etnische afstamming, godsdienst of overtuiging, handicap, leeftijd of seksuele geaardheid te bestrijden.

2. Wanneer de Raad communautaire stimuleringsmaatregelen, harmonisatie van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen van de lidstaten uitgezonderd, vaststelt ter ondersteuning van de maatregelen die de lidstaten nemen om bij te dragen tot de verwezenlijking van de in lid 1 genoemde doelstellingen neemt hij, in afwijking van lid 1, een besluit volgens de procedure van artikel 251.” (Europa nu, s.d.)

Dit artikel geeft aan dat er passende maatregelen genomen moeten worden om de strijd aan te gaan tegen discriminatie. Hierbij gaat het niet enkel om deze bestrijding, maar ook om preventie. Er moet speciale aandacht gaan naar meervoudige discriminatie, waarbij onder andere discriminatie op grond van geslacht naar voor komt.

Een initiatief dat hierdoor ontstond is bijvoorbeeld in 2003 'het Europees jaar van de gehandicapten'. De Verenigde Naties zit samen om te werken aan een internationaal verdrag ter bescherming en bevordering van de rechten van mensen met een beperking. (Lynne, 2003) Hier vindt het VN verdrag inzake de rechten van personen met een beperking zijn start. Het verdrag heeft ervoor gezorgd dat een beperking wordt gezien als een wisselwerking tussen de persoon en de obstakels waarmee ze te maken krijgen in de

samenleving en dat een persoon met een beperking wordt gezien als iemand met rechten, iemand die mag participeren in de maatschappij. Dit verdrag kwam tot stand door de Verenigde Naties, die het officieel goedkeurden in 2006. Een land is pas partij van het verdrag wanneer het dit officieel bekrachtigt en is dan verplicht om geen handelingen uit te voeren die in strijd zijn met het verdrag, bijvoorbeeld in nieuwe wetgevingen. Over heel de wereld zijn er 155 landen die het verdrag getekend en 126 die het geratificeerd hebben. (Schoorman, 2010)

1.3.2.4 Milleniumdoelstellingen

In september 2000 kwamen alle staatshoofden en regeringsleiders samen voor de eerste Algemene Vergadering van dit millenium. Na drie dagen ondertekenden zij de Milleniumverklaring. Dit is een afspraak om acht doelstellingen te behalen tegen 2015. Er zijn veertien jaar verstreken, de tijd begint te korten en dat beseft men maar al te goed. Vandaar heeft België '2015, de tijd loopt' opgericht, dit is een coalitie van 25 ngo's. Ik overloop kort de doelstellingen en de huidige stand van zaken.

Het eerste doel is **de armoede halveren en minder mensen met honger**. Bij deze doelstelling is er vooruitgang, maar er blijft een ongelijke verdeling. Het aantal mensen dat in extreme armoede leeft in ontwikkelingslanden is gedaald, vooral in China is dit te merken waar de extreme armoedegrens van zestig procent in 1990 naar twaalf procent in 2010 is gegaan. Hoewel de extreme armoede is afgenomen, is de inkomensongelijkheid in deze landen wel toegenomen. Het armoedepatroon tussen landen blijft ongelijk verdeeld. Het armoedepercentage in het zuiden van Azië en Afrika blijft hoog. Er is wel minder honger onder de mensen, volgens statistieken zijn er sinds 1990 132 miljoen minder mensen die honger hebben. Toch zijn deze cijfers niet zo spectaculair als men zou willen en streeft men naar een blijvende daling van mensen die honger lijden.

Hierna is er de doelstelling **alle kinderen naar school**. Op dit domein is er een grote vooruitgang geboekt, vooral in ontwikkelingslanden zijn de cijfers van kinderen die naar de basisschool gaan de hoogte in gegaan. Jammer genoeg is die vooruitgang sinds 2004 in snelheid afgenomen, waardoor het ernaar uitziet dat dit doel in 2015 niet bereikt zal worden. Er zijn ook bedenkingen bij de kwaliteit van de scholen.

De gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen is het volgende doel. Hierin wordt vooruitgang geboekt, het percentage meisjes dat naar school gaat is enorm gestegen. Toch zijn er nog grote verschillen tussen regio's, zo is de gendergelijkheid in het middelbaar en de hogeschool in Afrikaanse landen beneden de Sahara nog laag. Als tweede punt streefden we naar de stijging van het aantal vrouwen in ontwikkelingslanden die werken buiten de landbouw- of de informele sector, aangezien deze vaak onbetaald is en dus geen sociale zekerheid biedt. Er is een lichte stijging van vrouwen die buiten deze sectoren werken in ontwikkelingslanden. De politieke vertegenwoordiging van vrouwen wereldwijd is wel gestegen van 14 naar 21 procent.

Als vierde doelstelling streeft men naar **minder kindersterfte**, dit door toegang tot medicijnen, vaccinaties, een goede hygiëne en een goede gezondheidszorg. Het kindersterftecijfer is gedaald van 81 sterfgevallen per 1000 levendgeborenen per dag naar 51 per 1000.

Jaarlijks overlijden honderdduizenden moeders aan de gevolgen van hun zwangerschap. Daarom wordt er gestreefd naar de **verbetering van de gezondheid van moeders**. Hierin is vooruitgang geboekt, maar nog niet voldoende. Het aantal vrouwen dat overleed door hun zwangerschap in 1990 was 440 van de 100 000 vrouwen, dit is teruggebracht naar 240 op 100 000 vrouwen.

Het volgende doel is de **bestrijding van HIV/aids, malaria en andere dodelijke ziektes**. Het aantal nieuwe besmettingen van HIV/aids is fors gedaald, net zoals het aantal sterfgevallen ten gevolge van malaria. De meeste mensen die in 2010 gediagnosticeerd zijn met tuberculose, hebben een succesvolle behandeling ondergaan.

De strijd tegen armoede gaat hand in hand met streven naar **meer mensen in een duurzaam milieu**. In 2011 had 89% van de wereldbevolking toegang tot veilig drinkwater, dit zijn 2,1 miljard mensen meer dan in 1990. Toch hebben 768 miljoen mensen nog steeds geen toegang tot drinkbaar water. Er is ook een stijging van mensen die gebruik kunnen maken van sanitaire voorzieningen, dit wordt gezien als een recht, 36% van de bevolking heeft nog steeds geen toegang tot deze voorzieningen. Men heeft geprobeerd het aantal mensen die in sloppenwijken leven te doen dalen, hierin is men geslaagd, maar vandaag leven er nog steeds 33 miljoen mensen in een sloppenwijk.

Het laatste doel gaat over de manier waarop rijke landen ontwikkelingslanden kunnen helpen met het behalen van de andere millenniumdoelen, namelijk het doel **mondiaal samenwerkingsverband voor ontwikkeling**. De officiële ontwikkelingshulp steeg door de jaren heen naar 133,5 miljard dollar in 2011. Door de economische crisis is dit budget wel gedaald. De eerlijke handel in ontwikkelingslanden is gestegen en er is meer toegang tot ICT-faciliteiten in ontwikkelingslanden.

Er zijn al vele stappen ondernomen om de millenniumdoelstellingen te vervullen, maar er moeten nog veel meer volgen in de korte tijd die nog rest. In 2015 valt de deadline, dit betekent dat landen moeten samenwerken en acties moeten ondernemen om dit nog tot een goed einde te brengen. (De tijd loopt, s.d.)

2 BRONNEN VAN DIVERSITEIT

2.1 MODELLEN

In dit hoofdstuk bespreek ik hoe het komt dat elke persoon verschillend is. Iedere persoon heeft een eigen, unieke persoonlijkheid. Een persoonlijkheid wordt gedefinieerd als een geheel van diens persoonlijkheidstrekken; de individuele bijzonderheden in lichamelijke kenmerken en de individuele regelmatigheden in gedrag en beleving. Hiervoor haal ik onderwerpen uit de ontwikkelingspsychologie aan. Ik ga het hebben over de alom bekende discussie over nature en nurture, over de invloed van aanleg en ervaring. Welke factoren liggen aan de basis van de persoonlijkheid, en dus aan de basis van diversiteit? Ingewikkelde mechanismen van een mengeling van nature en nurture zijn de oorzaak dat geen enkele persoon hetzelfde is. Als eerste ga ik verschillende modellen bespreken die het hebben over deze wisselwerking. (Asendorpf, 2011)

2.1.1 *Trekmodel*

Dit model vertelt ons dat de ontwikkeling van een persoonlijkheid wordt bepaald door individuele karakteristieken. Het situeert zich binnen het nature versus nurture debat overwegend bij **nature**. Het effect van de omgeving is minimaal en komt niet aan bod in dit model. Men noemt dit 'trekmodel' omwille van de term 'trek', dit is een **aangeboren kenmerk**, zoals temperament. Dit kan ook een **verworven eigenschap** zijn zoals copingmechanismen. Het is een stabiel gegeven dat niet verandert doorheen de jaren. De 'Big Five' is hier een goed voorbeeld van. Dit is een test waarbij men de persoonlijkheidstrekken van een persoon meet. Persoonlijkheidstrekken zijn onder te brengen in de vijf basisdimensies die hierbij horen; extraversie, altruïsme, consciëntieusheid, neuroticisme en openheid voor ervaringen.

Dit model is relevant, maar kan niet als enige gebruikt worden gezien het bewijs dat de omgeving wel een belangrijke factor is bij het vormen van een persoonlijkheid. (Prins en Braet, 2008)

2.1.2 *Omgevingsmodel*

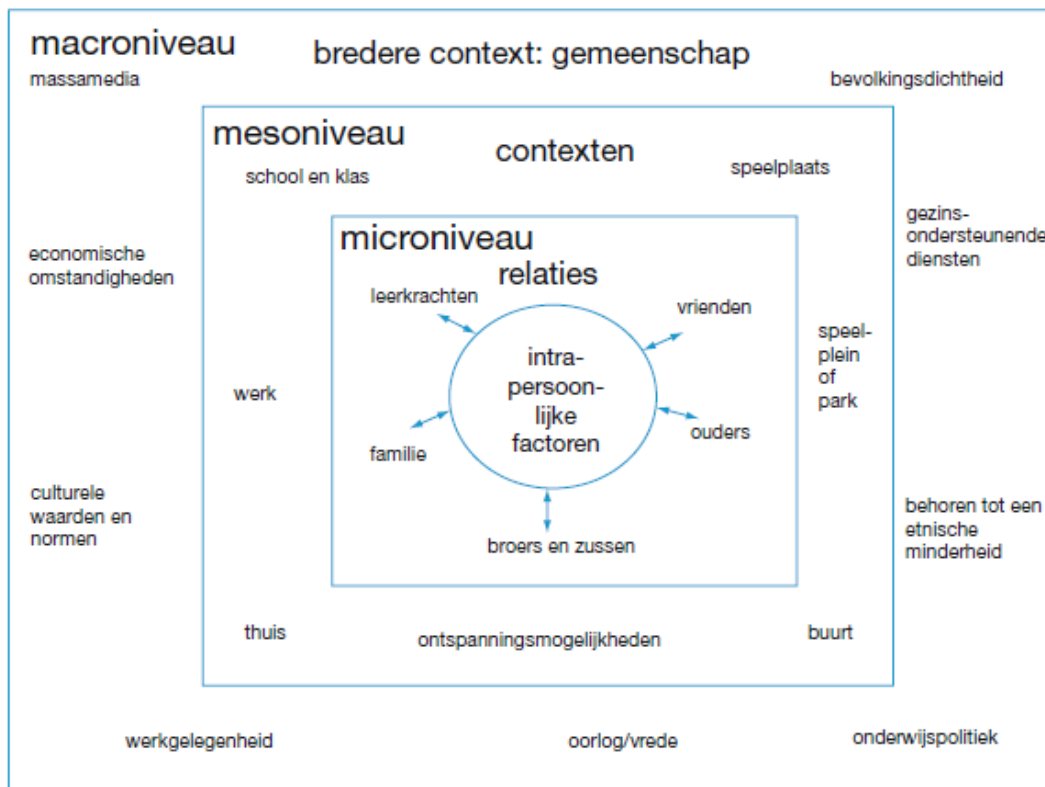
"De meeste jongelui waren, voor ze bij ons binnenkwamen, wegens hun 'vreemde' gedrag beoordeeld, gecatalogeerd, weggezet, gediagnosticeerd, bestempeld en gekwantificeerd. Hun signaal had een diagnose, een voorkomen, en zelfs hier en daar de naam van een 'ziekte' meegekregen. Tiens, dacht ik, stel nu dat niet zij ziek zijn... maar dat het hun omgeving is die in de war is, maar zich tegelijk als hun strenge heemeester opwerpt?" – Lut Celie, psychoterapeute (2013)

Hierbij gaat men ervan uit dat de actuele omgeving de belangrijkste invloed is op het ontwikkelen van een persoonlijkheid. Het omgevingsmodel situeert zich op **nurture** binnen het nature versus nurture debat. Wanneer de omgeving verandert, past het individu zich hieraan aan. Er is een groot geloof in de maakbaarheid van een kind. Elke eigenschap kan bijgestuurd worden mits de juiste omgeving aangeboden wordt. Het behaviorisme is hier een uitstekend voorbeeld van. Deze stroming gelooft dat het gedrag van mensen te controleren is door middel van conditionering.

De sociale omgeving speelt een grote rol in de ontwikkeling van de persoonlijkheid. Bronfenbrenner heeft hier rond een ecologisch model ontwikkeld. Deze maakte een onderscheid tussen **micro, meso en macro**. Onder de micro-omgeving begrijpt hij de directe relaties tussen het kind en de omgeving, zoals de familie, vrienden, mensen waarmee hij in de sportclub zit, leerkrachten, ... Onder het meso-niveau ziet hij de invloed van de subsystemen op elkaar, bijvoorbeeld ouders die met leerkrachten overleggen. De invloed van deze subsystemen op het micro-systeem behoort ook tot de meso-omgeving. Zo kan de werkplek van de ouders invloed hebben op de relatie tussen de ouders en het

kind. Tenslotte is er de macro-omgeving, dit zijn de maatschappelijke factoren zoals de individualistische westerse cultuur of de invloed van de media.

Figuur 1: Het omgevingsmodel van Bronfenbrenner

Hoewel dit een waardevol model is, ook op mijn stageplaats waar er contextueel gericht gewerkt wordt, kan men bij dit model enkele vraagtekens stellen. Wat bij situaties waarin de omgeving verandert, welke invloed heeft dit op het kind? Wat als de moeder het ene moment depressief is, maar hierna herstelt en zich ontpopt tot een stabiele moeder, welke invloed heeft dat op een kind? Er wordt geen rekening gehouden met de veranderbaarheid van de omgeving en welke invloed deze heeft op het kind. Een éénmalig onderzoek naar de omgeving is dus niet voldoende, de effecten van de omgeving zouden voortdurend onder de loep moeten worden genomen om hier een duidelijk beeld rond te vormen.

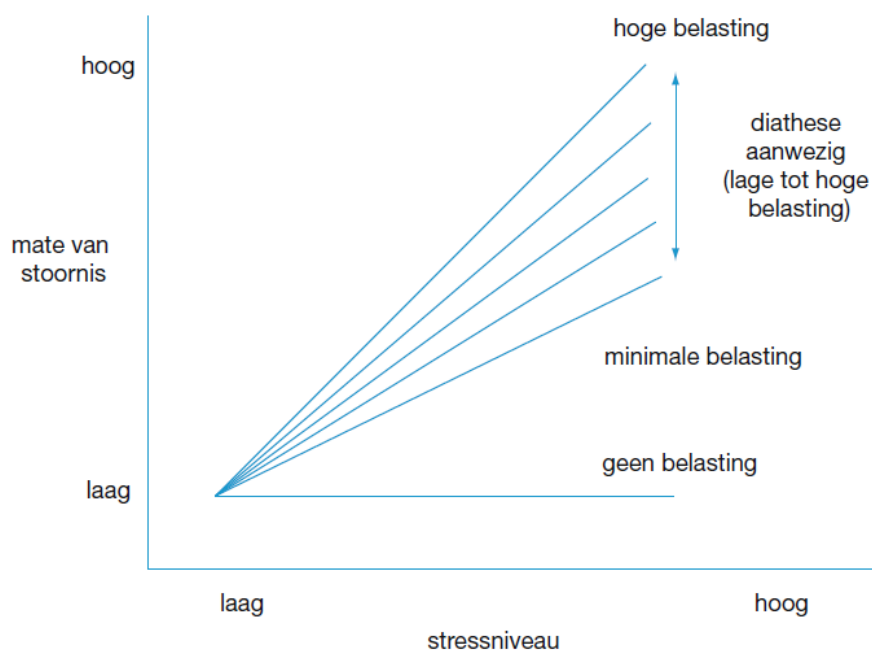
2.1.3 Interactiemodel

2.1.3.1 Goodness-of-fit

“Ik ben nu groot’, zegt hij tegen mij. ‘Vanaf nu kan ik niet meer met jou spelen. En als mama zegt dat ik weer klein mag zijn, dan laat ik je dat heel snel weten.’” – Anna Van der Cruyssen, psychotherapeute (Van der Cruyssen, 2013)

Hierbij bepalen zowel het kind als de omgeving de ontwikkeling van de persoonlijkheid. Niet enkel de twee factoren op zich hebben een invloed, maar de interactie van deze factoren. Het is dus een **combinatie van nature en nurture**. Zo kan een kind met veel temperament geboren worden en in een gezin terecht komen waarin dit temperament geapprecieerd wordt. Hierdoor is er een match tussen de kindkenmerken en de omgeving, dit noemt men **‘Goodness-of-fit’**. Wanneer er iets mis is met de afstemming tussen de kindkenmerken en de omgeving leidt dit tot **‘poorness-of-fit’**. Dit gebeurt wanneer datzelfde temperamentvolle kind opgroeit in een rustig gezin, wat meer aanpassingsproblemen veroorzaakt. Bedenkingen hierbij zijn dat er bepaalde kindkenmerken (aanleg voor autisme) of omgevingsfactoren (zoals een incestueuze familie) op zichzelf kunnen staan om bijvoorbeeld psychopathologie te veroorzaken.

Daarbij past het gedrag zich misschien wel aan aan de omgeving, maar dit wil niet zeggen dat het eerdere gedrag verdwenen is. Zo kan een temperamentvol kind kalmer worden in een rustig gezin, maar nog steeds een temperamentvolle aanleg hebben die in andere situaties tot uiting komen. Dit model geeft wel een verklaring voor regressie, de terugkeer naar het oude gedrag. Zo wordt er aangegeven dat het eerdere gedrag er nog steeds is en terug naar boven komt in stressvolle situaties. Een kind kan bijvoorbeeld duimzuigen afleren omdat dit niet meer geaccepteerd wordt in zijn omgeving, maar wanneer hij zich in een stressvolle situatie teruggrijpen naar dit oude gedrag. Het geeft eveneens een verklaring aan de term 'het kwetsbare kind', vandaar dat dit ook **het kwetsbaarheidsmodel** genoemd wordt. Hierbij horen bij de kindkenmerken enkele risicokenmerken, maar in een constante positieve omgeving zullen deze niet naar boven komen. Wanneer er (plots) een negatieve omgeving is, zullen deze wel tot uiting komen. Het kan zijn dat de omgeving zo een invloed heeft op deze risicokenmerken dat het kind beter leert omgaan met negatieve ervaringen en daardoor nog steeds geen uiting hieraan geeft. Stress speelt hierbij een grote factor.

Figuur 2: Het kwetsbaarheidsmodel

2.1.3.2 Transactioneel model

“Een man en een vrouw willen weg van elkaar.

Vrouw: Ik ga weg omdat mijn man drinkt.

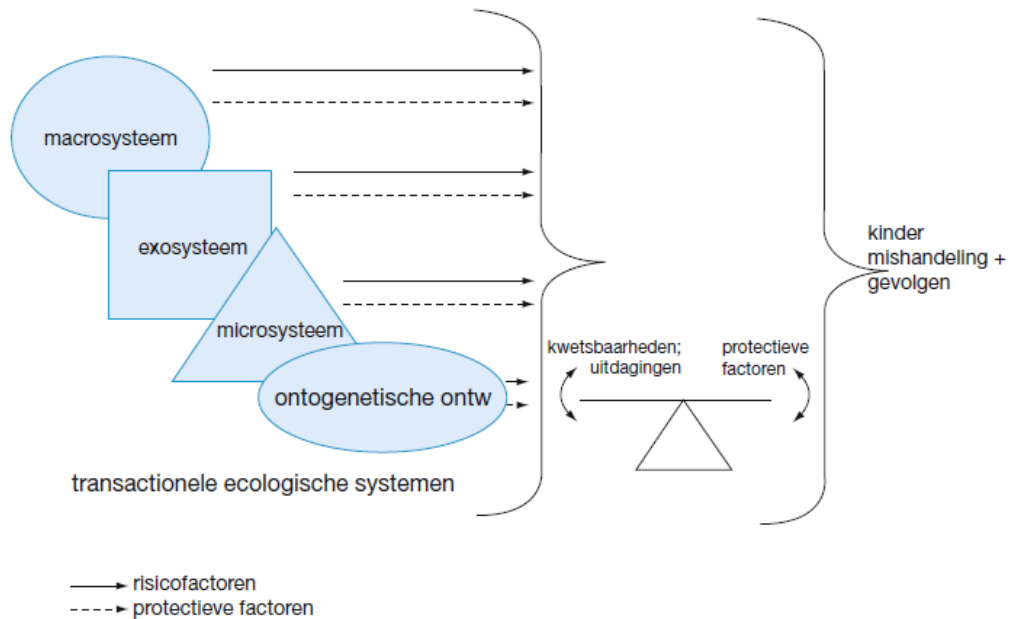
Man: Ik drink omdat zij zo'n moeilijke is.” – Anna Van der Cruyssen, psychotherapeute (2013)

Het transactioneel model veronderstelt dat de kindkenmerken en de omgevingsfactoren constant een invloed hebben op elkaar in zulke mate dat deze niet meer op zichzelf kunnen staan, in tegenstelling tot het 'goodness-of-fit' model. Het gedrag van de ouder beïnvloedt het kind, maar dat gedrag werd daarvoor ook al beïnvloedt door het kind. Het is onmogelijk om deze los van elkaar te zien. Het is een causale keten zonder begin of eind waarbij het evenwicht tussen protectieve en risicofactoren van groot belang is. Door de interactie worden oude gedragingen veranderd in nieuwe gedragingen, parallel daarmee veranderen de omgevingsfactoren ook en passen deze zich aan aan het kind. Zo kan een prikkelbare baby ervoor zorgen dat moeder weinig slaap heeft en op begint te geraken, waardoor zij niet sensitief en responsief kan reageren op de noden van de baby. Hierdoor reageert de baby nog prikkelbaarder en wordt moeder wanhopig. Zij zoekt steun bij haar ouders die de baby met warmte ontvangen, zo kan zij af en toe een beetje ontspannen. Op

deze manier is ze meer uitgerust en kan ze wel sensitief en responsief reageren, waardoor de baby minder prikkelbaar wordt en een veilige gehechtheid vormt.

Een variant hierop is het littekenmodel. Hierbij wordt er verondersteld dat een kind door blootstelling aan een negatieve gebeurtenis getekend is voor het leven. Zo is door onderzoek aangetoond dat de cognities van jongeren met een depressieve stemming tot twee jaar na de meting worden beïnvloed hierdoor.

Bij dit model is er de bedenking dat regressie en kwetsbaarheid hierdoor moeilijk te verklaren zijn, wat bij het goodness-of-fit model wel het geval is. Deze visie wordt breed gedragen in de wetenschap, maar is nog niet allesomvattend. Men moet blijven teruggrijpen naar andere modellen om bepaalde zaken te verklaren die niet mogelijk zijn met dit model. (Prins en Braet, 2008)

Figuur 3: Transactioneel model

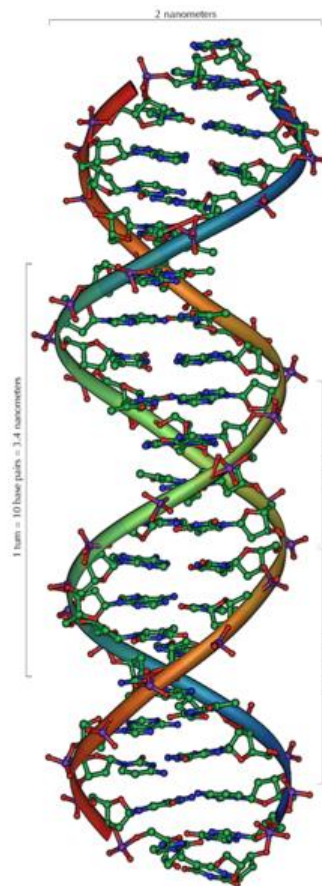
2.2 AANLEG

Ieder persoon erft een unieke combinatie van genen van zijn twee biologische ouders. Deze bevatten o.a. informatie over de ontwikkeling van het zenuwstelsel die eveneens wordt beïnvloedt door de omgeving. Bijvoorbeeld, een moeder die alcohol drinkt tijdens de zwangerschap kan negatieve gevolgen hebben voor de foetus. Door deze genen ontstaat er een uniek individu met zijn eigen kenmerken en vaardigheden. De persoonlijkheid in combinatie met de bepaalde situatie waarin het individu terecht komt, bepaalt het gedrag van deze persoon. De **genetische factoren** zorgen voor de **stabiliteit in het gedrag** terwijl de **omgevingsfactoren** juist zorgen voor **verandering**.

Wat ligt nu aan de basis van verschillen tussen individuen? Iedereen verschilt in erfelijke aanleg doordat sommige genen voorkomen in meerdere varianten. Alle personen erven een **unieke combinatie van genen van hun biologische ouders**. Een gen is een eenheid van erfelijkheid. DNA slaat informatie op door zijn specifieke moleculaire structuur. Een DNA-molecule bestaat uit twee strengen in de vorm van een dubbele helix. Aan de buitenkant zijn deze strengen opgebouwd uit fosfaten en groepen van desoxyribose-suikers. Aan de binnenkant worden de twee strengen bij elkaar gehouden door basenparen. Er zijn vier basen: adenine, thymine, guanine en cytosine. Een opeenvolging van drie van deze basen vormt een aminozuur. Deze aminozuren zijn de bouwstenen voor eiwitten die belangrijk zijn om functies in het lichaam te vervullen. Zo staan zij bijvoorbeeld in voor de aanmaak van hormonen. DNA bevat informatie die bepaalt dat een eiwit wordt aangemaakt in de juiste lichaamscel, op de juiste moment en in de juiste hoeveelheid.

Wanneer een eiwit te veel of te weinig wordt aangemaakt, heeft dit grote gevolgen voor het individu. De genetische variatie zorgt ervoor dat de ene persoon meer of minder eiwit aanmaakt of hun eiwit een andere structuur heeft. Deze **variatie ontstaat door mutatie**, dit is een verandering in de volgorde van het DNA. Deze mutatie kan ontstaan door de verandering van één base of door de toevoeging of verwijdering van een base. Een mutatie gebeurt aan de hand van selectieprocessen en door toeval.

Het doorgeven van DNA van generatie op generatie verloopt op een bepaalde manier. Onze genen liggen gerangschikt op 23 paren chromosomen. Elk paar bestaat uit een chromosoom van de moeder en één van de vader. Bij de aanmaak van geslachtscellen wordt er van ieder paar een chromosoom doorgegeven, zo is na de versmelting van geslachtscellen het aantal chromosomen om door te geven aan de volgende generatie steeds constant. Wanneer er een fout gebeurt in dit proces leidt dit meestal tot een ernstige verstandelijke beperking.

Figuur 4: DNA

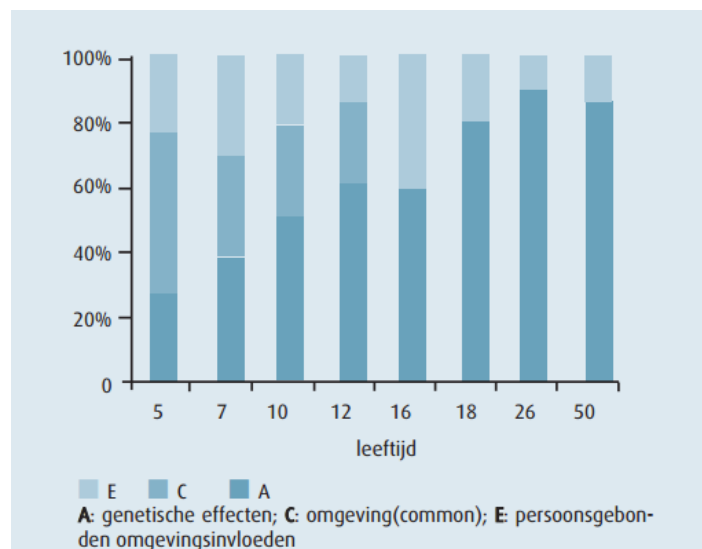
2.2.1 Het adoptiemodel

Om een onderscheid te kunnen maken tussen genetische en omgevingsfactoren wordt er gebruik gemaakt van de methode 'het adoptiemodel'. Hierbij worden eigenschappen van adoptiekinderen vergeleken met dezelfde eigenschappen bij hun biologische broers en zussen die niet in hetzelfde adoptiegezin zijn opgegroeid. De mate waarin het kind lijkt op zijn biologische familie is een directe schatting van het belang van genetische factoren. Voor het belang van omgevingsfactoren kunnen eigenschappen van het adoptiekind en de familie waarin hij opgegroeid is vergeleken worden. (Prins en Braet, 2008) Adoptiestudies tonen aan dat kinderen van schizofrene moeders een hoger risico hebben om zelf schizofrenie te krijgen. In een onderzoek uit Nederland kwam naar voor dat er significante genetische invloeden zijn op het vlak van externaliserend probleemgedrag. (Boomsma, 2006) Uitkomsten uit andere studies doen vermoeden dat alcoholisme en het autismespectrumstoornis genetisch zijn. Bij alcoholafhankelijkheid, cannabisafhankelijkheid

en depressie is er een genetisch risico dat afhankelijk van de omgeving al dan niet tot uiting komt. De resultaten bij een onderzoek naar ADHD wijzen op erfelijke factoren. Biologische omgevingsfactoren spelen hier ook in mee. (Eurelings-Bontekoe e.a., 2007)

2.2.2 Het klassieke tweelingmodel

Een tweede onderzoek waarbij er onderscheid kan gemaakt worden tussen genetische en omgevingsfactoren is het klassieke tweelingonderzoek. Omdat adopties relatief zeldzaam zijn, worden deze onderzoeken als meer representatief beschouwd. Dit gebeurt door de leden van een eeneiige en een twee-eiige tweeling. Eeneiige tweelingen zijn genetisch identiek terwijl twee-eiige tweelingen maar vijftig procent van hun genen delen. Er is een grotere overeenkomst tussen de leden van een eeneiige tweeling, wat wil zeggen dat erfelijke aanleg een belangrijke rol speelt. De eigenschappen waarin eeneiige tweelingen van elkaar verschillen, zijn veroorzaakt door omgevingsinvloeden. (Prins en Braet, 2008) Zo kwam uit onderzoek dat intelligentie beïnvloed wordt door genetische factoren. In de eerste levensjaren verschillen de resultaten op de IQ-testen van tweelingen omwille van omgevingsfactoren, maar naarmate men ouder wordt speelt dit minder en minder een rol en gaat het genotype een grotere rol spelen. De variatie in IQ-scores is dus voor het grootste deel te wijten aan genetische factoren bij adolescenten en volwassenen.

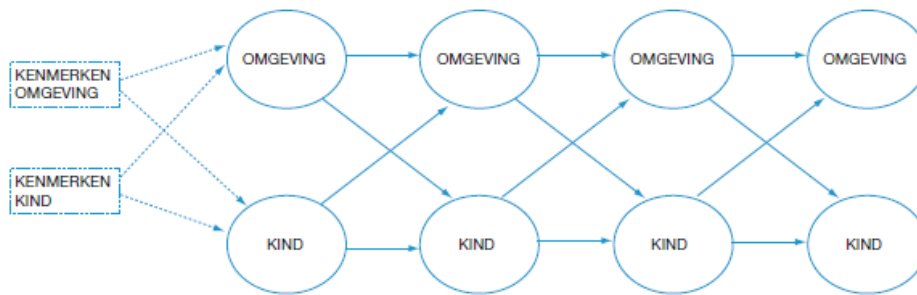
Figuur 5: Erfelijkheid van intelligentiescores op verschillende leeftijden

In onderzoek naar depressief en/of angstig gedrag merkt men dat het genotype juist in invloed afneemt naarmate het ouder worden, hierbij bestaat dus een omgekeerd effect. De gezinsomgeving speelt hierbij dus een grotere rol. (Boomsma, 2006)

2.3 GEZIN

“Ik teken voor jou een huis zonder ramen en deuren. De buitenmuur is gewoon maar van steen. Zelfs de schoorsteen mag er van mij nog niet op. Want wat er tussen onze vier muren gebeurt, dat is iets wat ik nog niet met jou kan delen.” – Anna Van der Cruyssen, psychotherapeute (2013)

Het gezin is een belangrijk element in de opvoeding, dit kan men ook zien in het ecologisch model van Bronfenbrenner (zie figuur 1). Het gezin bepaalt vaak de interacties die het kind heeft met leeftijdsgenoten. Zo gaan kinderen waar thuis agressief gedrag getolereerd wordt, vaak ook agressief gedrag uiten naar hun leeftijdsgenoten. Het kind heeft uiteraard ook invloed op het gezin, net zoals het gezin op het kind.

Figuur 6: Het transactioneel model

2.3.1 Gezinsfactoren

Door het ecologisch model van Bronfenbrenner (zie figuur 1) en het transactioneel model van Belsky kan men vier typen gezinsfactoren onderscheiden op basis van de 'afstand' tot het kind. In deze gezinsfactoren kunnen we beschermende- en risicofactoren onderscheiden. De eerste groep zijn de **proximale factoren**, deze bevinden zich in de directe, alledaagse interacties tussen de ouder en het kind. Hierbij is er een onderscheid tussen opvoedingsgedrag en de kwaliteit van de relatie tussen de ouder en het kind. Opvoedingsgedrag is specifiek, doelgericht gedrag waarmee ouders hun opvoedingstaken vervullen. Om de opvoedingstaken te kunnen vervullen, moet er sprake zijn van een duurzame relatie tussen de ouder en het kind. De kwaliteit van de relatie is afhankelijk van verschillende factoren, zoals de attitude van de ouder naar het kind toe, de emotionele houding van de ouder of de acceptatie of de verwerping van het kind ten opzichte van de ouder.

Ni. is een meisje van tien jaar. Elke keer als ze afscheid neemt van haar moeder moet ze heel erg wenen. Moeder wordt hierop boos en zegt dat ze moet stoppen met wenen, anders komt ze niet meer op bezoek.

Moeder associeert misschien het stoppen met huilen als een teken dat het kind zich beter voelt en probeert dit daarom te bereiken, ze gaat specifiek en doelgericht gedrag stellen om haar kind te doen stoppen met huilen. Hier slaagt ze misschien niet in omdat ze door haar houding het kind geen erkenning geeft voor haar gevoel. De emotionele houding van de ouder naar het kind heeft een invloed op de relatie tussen hen.

Bij het opvoedingsgedrag spreekt men van twee dimensies, namelijk ondersteuning en controle. Hieronder vallen de twee belangrijkste taken van de ouder. Als eerste het vervullen van de basisbehoeften van het kind en het bieden van een veilige omgeving. Ten tweede de primaire socialisatie, het overbrengen van normen en waarden, het aanbieden van structuur en ervoor zorgen dat het kind leert omgaan met omgangsvormen die gelden in de samenleving.

Hierna volgen de **distale factoren**, dit zijn kenmerken van de ouder zelf die wel invloed hebben op het kind. Een belangrijk kenmerk is het vertrouwen in zichzelf als ouder. Uit onderzoek bleek dat ouders die geloven dat ze geen invloed hebben op het gedrag van hun kind een restrictievere opvoeding geven, terwijl ouders die wel geloven dat ze een invloed hebben op het gedrag van hun kind zich meer ondersteunend opstellen in de opvoeding.

X beschrijft zijn moeder als lui, hij zegt dat hij deze eigenschap van haar heeft.

Deze eigenschap, namelijk het lui zijn van moeder, is verworven door een direct proces, dus door overerving of door modellering.

De derde groep zijn de **contextuele factoren** die betrekking hebben op overige relaties in het gezin, zoals bijvoorbeeld de relatie tussen beide ouders of het functioneren van het volledige gezin.

Ni. en Se. hun ouders zijn gescheiden. Moeder vraagt aan haar kinderen bij wie ze het liefst zouden willen zijn, bij mama of bij papa? En wie kan er het lekkerste koken, mama of papa?

Onderzoek heeft uitgewezen dat een vijandige interactie tussen ouders samenhangt met externaliserend probleemgedrag bij de kinderen. Uit een ander onderzoek blijkt dat een positieve relatie tussen ouders en kinderen minder waarschijnlijk is wanneer de relatie tussen beide ouders negatief is. Dit kan verklaard worden door de sociale leertheorie. Kinderen gaan de interactiestijl van hun ouders overnemen, hierdoor gaan ze dus op een negatieve manier de interactie aangaan met hun ouders wanneer de ouders eveneens op een negatieve manier de interactie aangaan met elkaar.

Ten slotte zijn er ook nog de **globale factoren**, dit zijn de structurele kenmerken van het gezin, bijvoorbeeld de sociaaleconomische situatie. De kinderen uit gezinnen met een lage sociaaleconomische situatie hebben meer gezondheidsproblemen, minder goede schoolprestaties, minder sociaal competent gedrag en meer probleemgedrag.

Bij het invullen van de kledingborderel van Se., merk ik dat hij heel weinig kleren heeft. Dit terwijl één van de andere jongeren een overvolle kleerkast heeft met merkkledij.

Een andere globale factor is de gezinssamenstelling. Er is onderzoek gedaan naar het opgroeien in een kerngezin en het opgroeien in alternatieve gezinsvormen, bijvoorbeeld eenoudergezinnen. Alleenstaand ouderschap of een echtscheiding worden gezien als een risicofactor voor de optimale ontwikkeling van het kind. Bij een echtscheiding komen veel emotionele problemen aan te pas, het aanpassen naar een nieuwe gezinsvorm gaat niet van de ene dag op de andere. Daarbij hebben ouders die gescheiden zijn vaker problemen met werkloosheid, hun sociale netwerk en financiële problemen.

De proximale factoren zijn het belangrijkste, de andere factoren beïnvloeden het kind door middel van de proximale factoren. De depressie van een moeder is op zich een distale factor, maar gaat een invloed uitoefenen op het kind omdat de depressie een invloed heeft op de interactie tussen moeder en kind. In praktijk kunnen deze factoren moeilijk gescheiden worden van elkaar en hangen ze dus sterk samen. (Prins & Braet, 2008)

2.4 RELATIES MET LEEFTIJDGENOTEN

“Ze vraagt me of ik de pestkring ken. Ik moet haar teleurstellen, van de pestkring heb ik nog nooit gehoord. Soms zijn er van die dagen, dan komen een aantal kinderen in een kring om haar heen staan. Op die momenten wordt ze door de vele kinderhanden in het rond geduwd. Niet alle kinderen doen eraan mee, ze roept naar hen om haar te helpen, maar ook die kinderen wordt de spanning dan te veel. Dus dan doet ze haar ogen en oren dicht en hoopt ze dat het belsegnaal snel komt.” – Anna Van der Cruyssen, psychotherapeute (2013)

2.4.1 Inleiding

Al vanaf de eerste maanden komen kinderen in contact met leeftijdsgenoten en worden ze hierdoor gevormd. Het is één van de belangrijke domeinen waar kinderen uit leren samen met de school en het gezin. Door conflicten met leeftijdsgenoten leren kinderen het verschil tussen goed en kwaad. Ze leren wat emoties zijn, hoe ze deze herkennen bij anderen en hoe ze met deze emoties moeten omgaan. Kinderen merken wat emoties doen met anderen.

Wanneer J. boos wordt, wordt hij verbaal en soms fysiek agressief. Dan merkt hij dat de

andere jongeren bang worden van hem. Wanneer hij zijn hulpvaardige kant laat zien en helpt met de afwas, merkt hij dat hij anderen blij maakt.

Ze leren de betekenis van vrienden en sociale relaties en beginnen te beseffen dat dit belangrijk is. Relaties met de leeftijdsgenoten zijn dus van belang voor verschillende aspecten van de ontwikkeling.

Jongeren zijn in staat tot normale relatievorming met anderen wanneer ze beschikken over de adequate sociale vaardigheden, dit zijn betekenisvolle en wenselijke gedragingen in sociale situaties die positieve gevolgen hebben voor de relatievorming. Wanneer een persoon over adequate sociale vaardigheden beschikt, is hij sociaal competent. Problematische relatievorming ontstaat wanneer een jongere niet of onvoldoende beschikt over sociale vaardigheden. Hierbij kan er onderscheid gemaakt worden tussen drie typen tekorten: acquisition, performance en fluency deficits.

Bij **acquisition** deficits beheersen de jongeren bepaalde vaardigheden niet, ze kunnen bijvoorbeeld geen rekening houden met de gevoelens van een ander. Bij de **performance** deficits hebben jongeren de sociale vaardigheden wel in hun, maar kunnen zij deze niet laten zien. Bijvoorbeeld een jongen die pest om bij de groep te horen weet dat pesten niet oké is, maar doet het toch onder sociale druk. Met **fluency** deficits wordt bedoeld dat jongeren de sociale vaardigheden hebben en willen gebruiken, maar dit gaat nog niet zo vlot. Kinderen weten bijvoorbeeld wel hoe zij vrienden moeten maken, maar komen niet in de gelegenheid om dit te doen.

2.4.2 Normale relatievorming

Leeftijdsgenoten beïnvloeden elkaar al van de eerste dagen. Baby's op een kraamafdeling hebben al interactie met elkaar, wanneer de ene huilt zal de andere vaak ook huilen. Na een half jaar gaan baby's van dezelfde leeftijd naar elkaar lachen en naar elkaar reiken. Wanneer ze één jaar worden breidt dit repertoire zich uit. Peuters houden zich bezig met een gezamenlijk doel door een speelgoedje aan te reiken aan de ander of de ander zijn aandacht te vestigen op een bepaald stuk speelgoed. Ze gaan elkaar troosten wanneer ze verdriet zien bij elkaar.

In die eerste paar jaar gaan peuters een voorkeur ontwikkelen voor bepaalde leeftijdsgenoten. Die voorkeur heeft te maken met verschillende factoren, zoals sekse, de vertrouwdheid met elkaar en de verschillen in gedragskenmerken. In de jaren erna breidt dit repertoire zich verder uit. Kinderen krijgen meer sociale vaardigheden en merken dat gedrag zoals elkaar helpen of delen loont. Hun gedrag wordt meer en meer afgestemd op dat van leeftijdsgenoten. Wanneer ze de basisschoolleeftijd bereiken, gaan ze hechtere vriendschappen aan met minder kinderen. In deze periode ontwikkelen ze de vaardigheden om deel te nemen aan activiteiten in groep. De rollen in groep gaan zich meer en meer ontwikkelen, zo gaat het ene kind een leidersrol op zich nemen en het andere meer de volgende rol. In de adolescentie hebben leeftijdsgenoten steeds een grotere invloed en verandert de band met de ouders, het wordt wat lossier aangezien de adolescent al meer zelfstandig kan.

Belangrijke vaardigheden die ze in dit proces leren zijn het delen van de aandacht met een ander, het controleren van de eigen emoties en impulsen, imiteren van gedrag, het kunnen inleven in een andere persoon en het leggen van causale verbanden. Bij de ontwikkeling van deze vaardigheden gaat taal een belangrijke rol spelen, bijvoorbeeld om een conflict op te lossen zonder fysieke agressie.

P. is een meisje van twaalf van Afrikaanse origine. Zij is nog maar twee jaar in België maar beheerst de Nederlandse taal al goed. Enkel wanneer er een conflict is, merk je dat het voor haar toch moeilijker is om haar gevoelens uit te drukken in het Nederlands.

Er bestaat een verband tussen een positieve, gewone relatievorming met leeftijdsgenoten en positieve gezinsfactoren. Kinderen die emotionele betrokkenheid en ondersteuning van

hun ouders ervaren, gaan vaker prosociaal gedrag tonen en hebben meer zelfvertrouwen bij het contact met leeftijdsgenoten. Een veilige hechting is dus belangrijk voor het aangaan van sociale relaties.

Er zijn verschillende beschermingsfactoren die kunnen leiden tot een normale relatievorming. Kinderen die ondersteunende ouders met een democratische opvoedingsstijl hebben, hebben minder kans om iemand die pest of gepest wordt te worden. Een goede intelligentie is eveneens een beschermingsfactor voor kinderen om goede sociale relaties aan te gaan. Hier plaats ik een kritische kanttekening bij, aangezien sommige kinderen net door hun intelligentie anderen beter kunnen inschatten en manipuleren, en dat dan weer kan leiden tot pestgedrag. Het hebben van vriendjes is een belangrijke beschermende factor die ervoor kan zorgen dat een risicofactor kan opgehooft worden. Hierbij is de kwaliteit van de vriendschap ook een belangrijke factor. (Prins & Braet, 2008)

2.4.3 *Problematische relatievorming*

Een problematische relatievorming met leeftijdsgenoten kan zich op verschillende manieren uiten. Dit kan leiden tot externaliserend gedrag, zoals pesten, ruzie maken en fysieke agressie; of tot internaliserend gedrag, zoals teruggetrokken of sociaal angstig zijn. Internaliserend en externaliserend kan ook samengaan bij een kind, zo kan het kind in de ene situatie reageren door agressief te worden en in de andere situatie door zich terug te trekken.

Bij sociaal inadequaat gedrag is de kans groot dat het kind wordt geconfronteerd met problemen in de ontwikkeling, aangezien de relatie met leeftijdsgenoten een groot aandeel hierin is. Uit onderzoek blijkt dat vijf tot tien procent van de basisschoolkinderen te maken krijgt met acceptatieproblemen door hun leeftijdsgenoten en daardoor problemen krijgen in hun ontwikkeling. Voor adolescenten ligt dit percentage zelfs nog hoger, namelijk tussen de tien en twintig procent.

Het inadequate gedrag zorgt niet alleen voor het beantwoorden met negatief gedrag van leeftijdsgenoten, ook versterkt het vaak. Er worden negatieve reacties uitgelokt door het negatieve gedrag, waardoor dit gedrag nog eens versterkt wordt.

P. is een heel vrolijke en uitbundige persoonlijkheid. Wanneer iedereen 's avonds rustig televisie kijkt in de leefgroep, lacht zij nog steeds even luid en danst zij voor het televisie scherm. De andere jongeren reageren hierop geïrriteerd dat ze uit de weg moet gaan. Hierdoor wordt ze boos en trekt ze zich heel de avond terug. Andere momenten vinden jongeren het wel leuk als ze zo doet, dus ze begrijpt niet waarom nu niet.

In de adolescentiefase verloopt dit wat anders. Hierbij gaan de jongeren peergroups vormen en elkaars deviant gedrag versterken. Adolescenten gaan zich conformeren aan de normen en waarden van de groep en gaan hun gedrag aan de groep aanpassen, zelfs als dit afwijkende normen zijn.

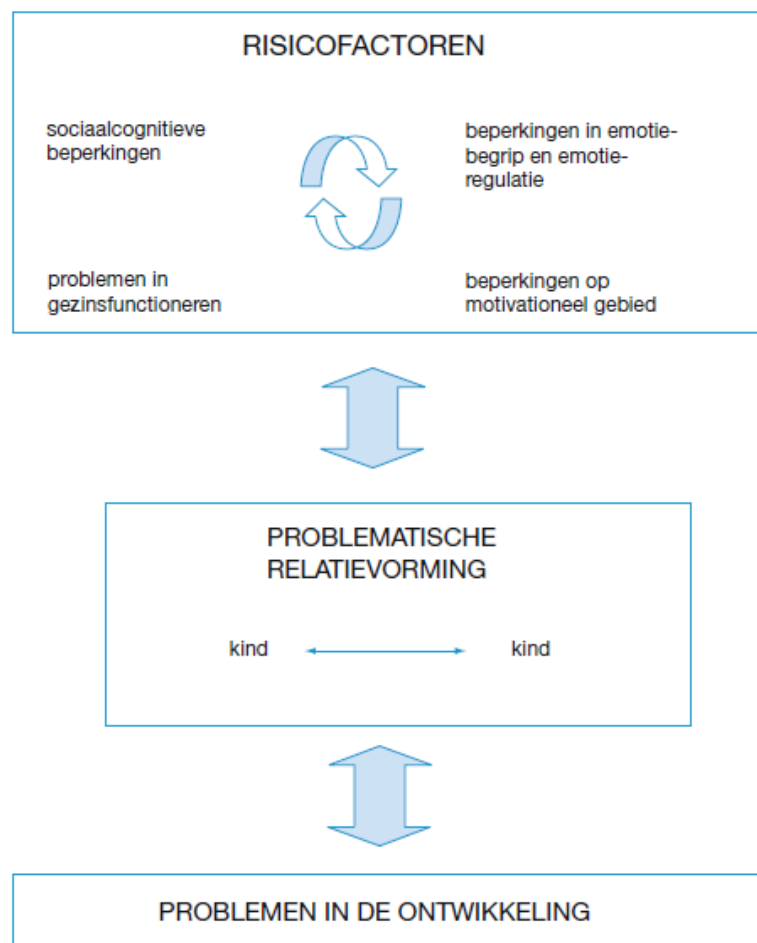
Er zijn enkele risicofactoren die kunnen leiden tot een problematische relatievorming. Eén van die factoren is problemen hebben met het begrijpen hoe anderen denken door beperkingen op sociaal-cognitief gebied. Zo heeft onderzoek aangetoond dat kinderen met een zwak sociaal-cognitief inzicht vaak worden afgewezen door leeftijdsgenoten omdat zij agressief gedrag vertonen. Dit is geen eenduidig verband, aangezien er ook al is aangetoond dat kinderen die pesten net heel goede sociaal-cognitieve vaardigheden kunnen hebben. Kinderen die pesten hebben vaak net deze vaardigheden nodig om subtiel te kunnen pesten, te manipuleren en ondertussen niet op te vallen voor ouders of leerkrachten. Het is wel zo dat kinderen die deze vaardigheden minder hebben, informatie die ze binnenkrijgen sneller als vijandig gaan opnemen en daardoor op een negatieve manier gaan reageren.

Een andere factor die kan leiden tot problematische relaties is een beperking op het gebied van emotiebegrip en regulatie. Dit houdt onder andere in het herkennen van emotionele

expressie bij anderen en de kennis over oorzaken van emoties. Kinderen met problemen op dit vlak hebben vaak emotionele uitbarstingen. Dit uit zich in agressief gedrag en heftige aanvallen van verdriet. In een conflict zouden zij moeilijk in staat zijn om adequaat gedrag te stellen, dit was een groot struikelblok in de relatie met andere kinderen.

Een beperking op motivationeel gebied zorgt vaak ook voor problemen in de relaties met leeftijdsgenoten. Dit heeft te maken met strategieën die kinderen gebruiken om doelen te bereiken en in hoe verre ze nieuwe dingen willen leren en ontdekken. Wanneer kinderen minder open staan om nieuwe dingen te leren en te groeien, kunnen zij minder goed omgaan met lastige situaties. In een onderzoek werden kinderen aan de hand van zelfbeoordelingslijsten ingedeeld in groepen, namelijk kinderen die onbekende sociale situaties tegemoet gaan en kinderen die ze net gaan ontwijken en ze als belastend beschouwen. Hierna moesten de twee groepen een aanbevelingsbrief schrijven voor een penvriendenclub. De laatste groep kinderen deed veel minder moeite om een goede sociale relatie op te bouwen en schreven het moeizaam lopen of mislukken van de relatie toe aan zaken die buiten zichzelf lagen. De kinderen van de eerste groep daarentegen bouwden meestal een vriendschapsrelatie op.

Een problematische gezinssituatie kan eveneens leiden tot een minder goede relatie met leeftijdsgenoten. Er is een verband tussen een onveilige gehechtheid en een sociale problematiek op latere leeftijd. Dit leidde bij veel kinderen tot externaliserend en internaliserend gedrag. De negatieve invloed van een problematische gezinssituatie komt vooral tot uiting wanneer er sprake is van mishandeling. Verschillende onderzoeken hebben uitgewezen dat kinderen die mishandeld zijn door hun ouders problemen ervaren op het vlak van sociale relaties. Agressief gedrag van de ouders is vaak voorbeeldgedrag voor kinderen, waardoor kinderen tegen hun leeftijdsgenoten ook agressief kunnen zijn.

Figuur 7: De relatie tussen risicofactoren, problematische relatievorming en problemen in de ontwikkeling

2.5 CULTUUR

“Ik heb misschien maar één levend kind uit vijf zwangerschappen, maar ik koester nog altijd de hoop dat het me nog eens zal lukken. Ik heb geen andere keuze. Ik moet veel kinderen krijgen, want dan heb je meer kans dat er misschien een paar goede tussen zitten die voor je zullen zorgen als je oud bent.” – Neza, een vrouw uit Congo die net bevallen is van haar dode zoon (Blancquart, 2013)

2.5.1 Inleiding

Wat ouders belangrijk vinden in hun opvoeding, wordt voor een deel beïnvloedt door de cultuur waarin ze zijn opgegroeid. De normen kunnen van elkaar verschillen per cultuur. Zo beleven Belgen een ander tijdsbesef dan mensen van Afrikaanse origine. In België wordt er veel belang gehecht aan stiptheid, de bussen vertrekken (normaal gezien) stipt op het tijdstip. In Afrika vertrekken bussen wanneer ze vol zitten, niet op een bepaald tijdstip.

Culturele verschillen staan nooit vast, de manier waarop ouders naar een opvoeding kijken staat onderhevig aan verschillende invloeden, zoals school, televisie, andere ouders, ... Hierdoor kunnen ouders vanuit de verschillende culturen die ze ontmoeten elementen eruit pikken en zo hun eigen visie rond opvoeden bekomen.

2.5.2 Sociale systemen

Elke persoon behoort tot verschillende sociale systemen of groepen. Wanneer ik naar mezelf kijk, maak ik deel uit van een gezin, een vriendengroep, een hobbyclub, een klasgroep, een studierichting, ... Elk sociaal systeem heeft een eigen cultuur, denk maar aan de jongerencultuur of een gezinscultuur. De culturen van deze verschillende sociale systemen, hebben een invloed op de ontwikkeling van een persoon. Een groot deel dat hierin meespeelt is de communicatie met anderen: de verbale en non-verbale taal, iemands zienswijze, de beelden en verwachtingen die een persoon heeft. Elke persoon verschilt dus van elkaar, want elke persoon wordt beïnvloedt door andere culturen dan de andere persoon. Familieleden maken ook deel uit van andere culturen dan de andere leden, bijvoorbeeld omdat zij een andere hobby uitoefenen of tot een andere school behoren. Verschillen in cultuur hebben dus niet enkel te maken met etnische verschillen, zoals veel mensen denken. Een andere etnische afkomst wil ook niet meteen zeggen dat er een groter cultureel verschil is. Het cultureel verschil tussen een Belgische en een Turkse man zal inderdaad wel groot zijn, maar het verschil in cultuur tussen een politieorganisatie en een verzorgingstehuis is eveneens groot. Er moet bovendien niet enkel gefocust worden op de verschillen, maar ook op de overeenkomsten. Zo kan dezelfde Belgische man meer overeenkomsten vinden met diezelfde Turkse man dan met zijn burens die ook een Belgische afkomst hebben.

Hieruit kan men concluderen dat elke communicatie in feite intercultureel is. Dit is een belangrijke gedachte om vast te houden. Veel mensen hebben bij het contact met een migrant ineens het gevoel dat ze anders moeten communiceren, terwijl iedere communicatie een interculturele communicatie is, niet enkel die tussen migranten. Is er dan wel sprake van interculturele communicatie, als dit elke vorm van communicatie inhoudt? De term ‘interculturele’ is dan inderdaad misschien overbodig, maar ik ga in een verder hoofdstuk toch nog in op enkele culturele factoren waarmee rekening kan gehouden worden tijdens een gesprek. Omdat er uit onderzoek bleek dat het aantal interetnische contacten afneemt en de beeldvorming die verschillende etnische groepen hebben van elkaar verslechtert, lijkt het mij nog steeds belangrijk om hier op in te gaan.

Doordat elke persoon tot verschillende sociale systemen hoort, heeft iedereen een meervoudige, multiculturele identiteit. Zo ben ik tegelijkertijd dochter, partner, vriendin, tante, leerling, Belg, Vlaming etc. Deze meervoudige identiteit wil zeggen dat men niemand mag benaderen vanuit één sociale identiteit. In een ontmoeting mogen mensen zich laten zien zoals ze dit zelf wensen.

2.5.3 De risico's van interculturaliseren

Het is belangrijk om tijdens communicatie niet te fel te focussen op de cultuur. Zo gaan veel mensen om zichzelf een houvast te bieden verschillende weetjes over een andere etnische cultuur opzoeken waarmee ze in contact (gaan) komen. Het kan goed en nuttig zijn om in grote lijnen geïnformeerd te zijn over het geloof, de cultuur en de sociaaleconomische positie van de etnische groepen waarmee je in contact komt. Hierbij is het wel belangrijk om enkele gedachten in het achterhoofd te houden.

2.5.3.1 Cultuur verklaart niets

In de media ziet men dat veel gebeurtenissen verklaart worden aan de hand van cultuur. Terrorisme haalt wel meerdere malen het journaal en wordt puur verklaard vanuit de Islamcultuur. Vanuit deze beelden en informatie van de media gaan veel mensen een algemeen beeld vormen van de Islamcultuur dat niet strookt met het reële beeld. Een voorbeeld hiervan is een politieorganisatie die om de Marokkanen in Nederland beter te begrijpen een reis maken naar Marokko. In dit geval wordt criminaliteit ten eerste al een reden om een bepaalde cultuur te bestuderen, en ten tweede wordt de cultuur van Nederlandse Marokkanen gelijkgesteld met de cultuur van Marokkanen die nog in hun oorspronkelijke land wonen. Dat de eerste generatie van Marokkaanse jongens in Nederland veel minder in de statistieken wat criminaliteit betreft voorkomen dan de tweede generatie, wordt verwaarloosd. Uit onderzoek is gebleken dat de reden dat er Marokkaanse jongeren zijn die zich agressief gedragen in groep niet ligt aan hun Marokkaanse cultuur, maar wel aan de straatcultuur waar ze toe behoren.

2.5.3.2 Verontschuldiging van het eigen gedrag

Sommige migranten gebruiken een gangbaar verklaringsmodel als excuus voor hun gedrag, bijvoorbeeld het mishandelen van je kind legitimeren aan de hand van de cultuur. Door dit te doen, sluit de persoon zich op in zijn eigen cultuur. Personen gaan hem op deze manier ook niet op een andere manier benaderen.

De moeder van P. vindt het haar afscheren een gepaste straf. Tenslotte doen ze dit in Kameroen toch ook?

2.5.3.3 Reductie van de persoon tot één identiteit

Het gedrag van een persoon wordt op deze manier enkel en alleen verklaart vanuit de etnische cultuur, terwijl personen verschillende identiteiten hebben.

P. wordt vaak gecompimenteerd voor haar Nederlands taalgebruik. Ze vindt het zelf vreemd dat zij hierover complimenten krijgt en anderen niet.

Hier merk ik dat veel personen haar benaderen vanuit haar Afrikaanse identiteit bij de eerste ontmoeting, terwijl zij even goed hier opgegroeid kan zijn.

2.5.3.4 Exotisering van het gedrag

Bepaald gedrag van een persoon wordt tot iets buitengewoon anders bekeken. Men geeft cultuur meteen als verklaring van dit gedrag in plaats van te kijken of er een andere betekenis ervoor is. Bijvoorbeeld, een Moslimse man die zenuwachtig overkomt bij een sollicitatiegesprek bij een vrouw en het sneller afsluit dan gepland. De vrouw interpreteert zijn gedrag aan de hand van zijn cultuur, in zijn cultuur zal het ongepast zijn om met een vrouw alleen in gesprek te gaan. In realiteit heeft de man vergeten geld in te werpen in de parkeermeter en vreesde hij voor een boete.

2.5.3.5 Generalisatie en stereotypering

Mensen hebben de neiging om individuele personen als een representatie van hun cultuur te zien. Hierdoor gaat men kenmerken veralgemenen en stereotypes hanteren. Dit is een ontkenning van de uniekheid van de mens.

X is een nieuwe jongen in de leefgroep van 13 jaar, hij heeft een licht getinte huidskleur. Bij het eten neem ik zijn bord. Ik zie dat er voor één persoon meer vegetarisch is geleverd, dit bestellen we voor vegetariërs en mensen die geen varkensvlees eten. Ik vraag hem hierdoor of hij varkensvlees eet, waarop hij antwoordt: “Ja, natuurlijk.”

2.5.3.6 Wij/zij denken

Hierbij gaan mensen zich richten op de verschillen met de andere cultuur, ze gaan zich focussen op het anders zijn. De diversiteit binnen de eigen etnische cultuur en die van de ander wordt hierbij buiten beschouwing gelaten. Dit wordt vooral toegepast tussen westerse culturen en niet-westerse culturen.

Op de teamvergadering bespreken we de thuissituatie van P. Haar moeder heeft haar gestraft door haar haar af te scheren. Eén van de teamleden zegt verontwaardigd: “Dat doen ze bij ons niet, hoor.”

Dit wij/zij denken staat een echte ontmoeting in de weg tussen de professionele hulpverlener en de cliënt. Zo gaan veel gebeurtenissen verklaard worden als ‘een geval van’, bijvoorbeeld ‘een geval van uithuwelijking’. Wanneer professionals de cliënt gaan bekijken vanuit verschillende culturaliserende ‘gevallen’, gaat men de persoon in zijn eigenheid niet zien. De hulpverlener moet zoveel mogelijk de cliënt benaderen vanuit zijn eigen ervaring en een eigen betekenisgeving.

2.5.3.7 Bevoogding

Dit is van toepassing wanneer je ervan overtuigd bent dat je kunt aanleren hoe migranten zich juist moeten gedragen. Zo gaan mensen uitspraken doen zoals: “Jij bent toch geen echte Afrikaanse meer, jij bent een Belg.” Hierbij wordt er geen rekening gehouden met de dynamiek in culturen. Een cultuur blijft vanuit deze visie statisch en is niet onderhevig aan veranderingen.

J. merkt op dat No., een jongen van Marokkaanse origine, toch geen echte Marokkaan is. Hij kan Nederlands en is geen moslim, dat maakt hem meer een Belg.

2.5.3.8 Haalt je uit je kracht

Mensen voelen zich machteloos omdat de cultuur toch niet veranderd kan worden. (Hoffman, 2009)

Wanneer een kind van Roma zigeuners binnenkomt in de instelling, weet onze maatschappelijk werker op voorhand al dat het moeilijk zal worden om met hen samen te werken, aangezien zij een vrij gesloten cultuur hebben.

2.6 MEDIA

“Wellicht zullen velen mij naïef of ouderwets noemen. Want sociale media zijn niet aan mij besteed. Maar toch, als ik de laatste tijd de verhalen van jongeren hoor, over Facebook en andere sites, dan slaat de schrik mij om het hart. Verhalen die worden gepost onder de noemer ‘dit vind ik leuk’ en verhalen die ik zelfs zelden binnen mijn ruimte hoor. Zo hoorde

ik onlangs een verhaal van een meisje dat een filmpje van een jongen zag. Hij gaf tips hoe je zo snel mogelijk uit het leven kunt stappen. Het meisje, bezorgd en gevoelig van aard, kon het filmpje moeilijk loslaten. En er was een jongen die tijdens het pesten werd gefilmd en zijn filmpje later op een site terugzag. Van alle nodige commentaar voorzien.” – Anna Van der Cruyssen, psychotherapeute (2013)

2.6.1 Invloed van de media op de ontwikkeling

Ik bespreek in dit deel wat de invloed is van de media op de ontwikkeling van kinderen. Uit onderzoek blijkt dat kinderen agressiever kunnen worden door mediageweld, dus dat geweld op televisie wel degelijk een invloed heeft. Toch leest men in kranten dat het effect hiervan nooit aangetoond is.

Men is het erover eens dat de invloed van geweld in de media geen eendimensionaal proces is. Dit is maar één van de bepalende factoren en zeker niet de grootste factor. Het kan wel agressief en asociaal gedrag stimuleren en maakt kinderen onverschilliger ten opzichte van geweld. Maar ook al heeft het maar een invloed op een kleine groep kinderen, deze invloed valt niet te ontkennen. Al is er maar een klein percentage dat hierdoor wordt beïnvloed, dit betekent dat er nog steeds duizenden kinderen hier de gevolgen van dragen. Zo blijkt uit een experiment in een instelling voor kinderen in een POS-situatie dat jongeren die heel de week films waar agressie in voorkwam, meer agressie vertoonden dan kinderen die neutrale films te zien kregen. Vooral kinderen die al aanleg hadden voor agressie vertoonden extremer gedrag.

Vanaf de jaren '80 wordt er een toename van kinderen die televisie kijken vastgesteld. De laatste jaren is er ook voor kinderen toegang tot het internet door ipads en smartphones. Hierdoor is het belangrijk om aandacht te blijven hebben voor de effecten van agressie in de media. Met name voor jonge kinderen, voornamelijk jongens, en kinderen die zich identificeren met mediageweld of kinderen die uit gezinnen komen waarin fysiek geweld wordt gebruikt om problemen op te lossen.

Se. komt uit een gezin waar fysiek geweld wordt gebruikt. Op televisie kijkt hij naar programma's waar agressie in voorkomt, waarna hij de personages nadoet met machinegeweren.

2.6.1.1 Sociale leertheorie

Dit valt te verklaren aan de hand van de sociale leertheorie van Bandura. Agressie is hierbij een vorm van gedrag dat net zoals andere gedragingen op verschillende manieren aangeleerd wordt. Zo wordt het in de eerste plaats door directe ervaring geleerd, kinderen die agressie vertonen en hiervoor afgestraft worden, merken dat agressie niet getolereerd wordt. Wanneer een kind denkt dat zijn agressie net succes oplevert, zal het meer en meer geweld gebruiken om zijn doel te bereiken. Het kan ook aangeleerd worden door het gedrag en de gevolgen van dat gedrag bij hun omgeving te observeren. Wanneer een kind bijvoorbeeld zijn vader een hond ziet schoppen en hierna de vrienden van vader hoort lachen, ziet hij positieve gevolgen bij agressief gedrag.

Bandura ziet drie belangrijke modellen in het aanleren van gedrag: het gezin, de subcultuur en de massamedia. Hieruit blijkt dat de media ook een belangrijk model kan zijn voor het kind. Om aan te tonen dat geweld in de omgeving - meer specifiek in de media - invloed heeft op het gedrag van het kind, voert Bandura het bobo doll-experiment uit. Hij laat een groep kleuters naar een film kijken waarin een volwassen man een levensgrote pop slaat en schopt. Vervolgens worden de kleuters in drie groepen verdeeld. De eerste groep ziet dat de man hiervoor beloond wordt met snoep en limonade. De tweede groep ziet dat de man hiervoor gestraft wordt en zelf terug een klap krijgt. De derde groep ziet een film waarin er niets met de man gebeurt, hij wordt niet beloond noch gestraft. Na de film

mogen de kinderen met de bobo doll spelen. De eerste groep kinderen imiteerden meer agressieve acties van de man naar de pop toe dan de andere twee groepen.

An. is een jongen van acht jaar. Zijn ouders leren hem dat hij problemen moet oplossen met geweld en dat vechten iets heel mannelijks is. Bij conflicten wordt hij vaak fysiek agressief.

2.6.1.2 Maatregelen

Het rekening houden met leeftijds- en inhoudspictogrammen op programma's en films is niet voldoende om negatieve effecten van mediageweld tegen te gaan. Begeleiders kunnen best een beleid vormen met betrekking van de programma's die hun kinderen al dan niet mogen zien. Men moet rekening houden met het feit dat het praktisch onmogelijk is om kinderen volledig af te schermen van mediageweld, maar liefst 70% van de kinderprogramma's bevat geweld. Het afschermen kan daarbij ook nog een averechts effect hebben, hierdoor kunnen kinderen meer interesse hebben voor de programma's die ze juist niet mogen kijken. Uit onderzoek zijn er drie strategieën die begeleiders kunnen gebruiken om de effecten te verzachten uitgekomen. Die strategieën verlangen een betrokken ouder die meekijkt naar programma's.

Als eerste kan de begeleider afkeurende commentaar geven wanneer hij geweld op televisie ziet. Hierbij is het belangrijk dat de begeleider na afloop van de film aanwezig blijft. De sociale leertheorie leert ons namelijk dat het gedrag van kinderen vooral wordt bepaald door de verwachtingen die zij krijgen en de gevolgen die hieraan kunnen vasthangen. Wanneer de volwassene na de film de ruimte verlaat, zal het kind ook geen negatieve gevolgen koppelen aan agressief gedrag en kan men dit nog steeds overnemen.

Als tweede is het belangrijk dat de begeleider de fictieve aard van de programma's duidelijk maakt. Kinderen kunnen niet altijd een goed onderscheid maken van realiteit en fantasie, wanneer ze het geweld gaan aanzien als echt gaat dit grotere gevolgen hebben voor hun gedrag. Wanneer ze weten dat het niet echt is, gaan ze het geweld op televisie minder serieus nemen.

De derde en laatste strategie is het aanmoedigen van empathie met de slachtoffers. Begeleiders moeten proberen hun kinderen te doen nadenken over de gevolgen voor het slachtoffer, hun het geweld te laten zien vanuit het perspectief van de slachtoffers. Wanneer kinderen beseffen dat de slachtoffers zwaar gewond zijn en nog lang de gevolgen gaan dragen van de ander zijn agressieve gedrag, gaan ze zelf minder agressief gedrag vertonen. (Valkenburg, 2008)

3 OMGAAN MET DIVERSITEIT

3.1 INLEIDING

Ondertussen heb ik al besproken wat diversiteit is en hoe het komt dat iedereen anders is, welke bronnen deze diversiteit dus heeft. Ik heb besproken dat iedereen anders is, zo heeft iedereen een andere persoonlijkheid, een ander gezin en behoort iedereen tot verschillende culturen. Daarom is het belangrijk dat mensen de meest geschikte manier vinden om om te gaan met deze diversiteit. Het is tenslotte iets waarmee mensen constant geconfronteerd worden, en wanneer men geen goede manier vindt om hiermee om te gaan, bemoeilijkt dat het dagelijks leven. Hiervoor ga ik enkele tips geven, niet als alwetende professional, wel als iemand die hier mee zijn weg in heeft gezocht. Op mijn stageplaats heb ik enkele toepassingen gedaan om de jongeren meer stil te laten staan bij diversiteit en hoe zij hierop kijken, deze verwerk ik ook mee in dit deel. Als eerste ga ik kijken hoe divers de leefgroep in Elegast is, om zo categorieën van diversiteit te specificeren en hiervoor concrete handvaten te geven.

3.1.1 *Diversiteit in de leefgroep*

Aan de hand van een observatielijst (Bijlage 2) ga ik kijken hoe diversiteit zich weerspiegelt in de leefgroep van Elegast. Deze vragenlijst is gebaseerd op 'diversiteit observeren in je klas' (VLOR, 2012) en vertaald naar de werking van een leefgroep. Ik licht in 3.1.2. nader toe hoe ik deze test heb aangepast in functie van mijn doelgroep. Op mijn stageplaats is er een constant wisselende leefgroep, aangezien de jongeren er maar kort verblijven. Hieronder beschrijf ik enkel de jongeren die het langst verbleven, waardoor ik een duidelijk beeld van hen kan schetsen.

Se. is een jongen van zes jaar. Hij is de jongste van de leefgroep. Zijn moeder heeft financiële problemen, dit uit zich in zijn kleding, hij heeft maar enkele kledingstukken. Hij is aangemeld wegens een hygiëneproblematiek, dit uit zich in zijn geur. Begeleiders merken ook dat hij het niet gewoon is om zijn tanden te poetsen of zichzelf te wassen. Hij stelt verbaal en fysiek agressief gedrag en is snel boos, daardoor heeft hij niet zo een goede band met leeftijdsgenoten. Door het leeftijdsverschil vindt hij ook niet meteen aansluiting in de rest van de leefgroep.

An. is een jongen van acht jaar. Hij is een beetje molliger dan zijn leeftijdsgenoten. Dit uit zich doordat de jongeren hem aanspreken met 'dikzak' of gemene opmerkingen maken rond zijn gewicht tijdens het eten. Mama en papa hebben het niet al te breed, maar dit komt niet tot uiting bij A. Hij is steeds mooi en netjes gekleed en zijn kamer op de instelling is gevuld met speelgoed.

Ni. is de zus van Se., ze is tien jaar oud. Zij heeft al iets meer kleding als Se., ondanks de financiële problemen. Ze is een beetje molliger en ze draagt een bril. Ze vindt niet goed aansluiting bij de rest van de leefgroep.

E. is een jongen van tien jaar, hij is een moslim. Bij discussies over religies komt dit vooral naar voor. Zo was er een jongere die Allah beledigde, dit nam hij heel persoonlijk. Hij draagt een bril omdat hij niet zo goed kan zien. Wanneer hij die afzet, bijvoorbeeld voor te voetballen, draaien zijn ogen. Hier krijgt hij regelmatig opmerkingen rond, zoals 'scheeloo'. Zijn mama heeft het niet zo breed, in zijn kast heeft hij opmerkelijk minder kleren hangen dan de rest.

No. is een jongen van elf van Marokkaanse origine. Wanneer er iets over Marokko wordt gezegd, positief of negatief, neemt hij dit altijd meteen op zich. Hij heeft nogal een temperament, waardoor hij zich snel aangevallen voelt en verbaal of fysiek agressief gedrag stelt. Dit valt niet altijd goed bij anderen, waardoor er leeftijdsgenoten zijn die hem eerder gaan mijden.

P. is een meisje van twaalf jaar van Afrikaanse origine. Ze houdt zich veel bezig met haar kleren en zorgt altijd dat ze er goed uitziet. Ze heeft een andere huidskleur dan de rest van de leefgroep. Hier maakt ze soms zelf humoristische opmerkingen over, vandaar dat de andere jongeren er ook wel eens een grapje over maken.

Sa. is een meisje van dertien, haar vader is van Macedonië waardoor ze een licht getinte huidskleur heeft. Ze draagt vaak een pet en oversized t-shirts. Ze komt ervoor uit dat ze een relatie heeft met een meisje. De andere jongeren hebben hier soms vragen rond en stellen deze aan haar. Eén keer heeft ze hiervoor ruzie gehad met een jongere omdat deze een ongepaste opmerking erover maakte, maar over het algemeen kan ze het goed vinden met de rest van de leefgroep.

M. is een meisje van vijftien, ze is de zus van Sa. en Ar. Net zoals Sa. en Ar. heeft ze een licht getinte huidskleur. Ze heeft veel last van haar maag waardoor ze regelmatig ziek is. Ze kan het goed vinden met de andere jongeren.

Ar. is een meisje van zeventien jaar, binnenkort wordt zij achttien. Ze heeft net zoals haar zussen een licht getinte huidskleur en heeft wat overgewicht. Hier zit zij zelf wel mee, maar door anderen wordt ze hier niet over aangesproken of geplaagd.

J. is een jongen van zeventien jaar. Hij is gespierd en traint om deze spieren te houden. Hij is temperamentvol en impulsief, waardoor hij heel fel kan reageren. Daarom zijn andere jongeren in de leefgroep soms bang van hem. Op rustige momenten kan hij ook heel hulpvaardig zijn, op deze momenten kan hij een deftig gesprek aangaan met de begeleiding en met andere jongeren.

Belangrijk bij het peilen naar de diversiteit in de leefgroep is dat je jezelf als begeleider laat zien. Het is moeilijk om een goed en correct beeld te vormen van jongeren wanneer het gaat om éénrichtingsverkeer, waarbij zij informatie aan jou laten zien maar jij niet aan hen. Pas dan kan je op zoek gaan naar gelijkenissen en deze delen met jongeren, of juist verschillen bespreken in de leefgroep.

3.1.2 *Eindtermen*

De volgende vraag die we ons stellen is, wat moet een individu allemaal in zich hebben om op een positieve manier om te gaan met diversiteit? Hiervoor heeft het Steunpunt Diversiteit en Leren enkele 'eindtermen' geformuleerd. Deze moeten niet gezien worden als eindtermen zoals in het schoolse functioneren, eerder als levensdoelstellingen. Deze eindtermen zou ik willen gebruiken in het leren omgaan van de jongeren op mijn stageplaats met diversiteit. Door hun korte verblijf is het niet mogelijk om alle zes de eindtermen te doorlopen, daarom zal ik mij focussen op de eerste drie. Deze moet ik dan ook vertalen naar hun leeftijd, niveau en functioneren en daar activiteiten aan koppelen. Hierbij moet ik in mijn achterhoofd houden dat deze competenties niet automatisch zullen leiden tot resultaten, dit speelt zich immers af in interactie met de jongeren. Wanneer de jongere hier niet voor openstaat en weerstand biedt, zal het moeilijk zijn om hem te leren omgaan met diversiteit. It takes two to tango, zegt het spreekwoord, ook in het sociale verkeer.

De eerste stap hierin is diversiteit zien als een normaal fenomeen waar iedereen in verschillende situaties mee te maken krijgt, ofwel **normalisering**. Het is iets waar we dagelijks mee in aanraking komen, mensen verschillen op alle mogelijke manieren van elkaar. Dit is een vaststelling waar men zich bewust van moet zijn, of deze vaststelling voor iemand aangenaam of onaangenaam is, is nog niet van belang bij deze eerste stap.

Om deze eerste stap te zetten wil ik de jongeren, twaalf tot zeventien jaar, samen met een camera in een park sturen met de opdracht om een foto te maken van wat voor hen diversiteit is. Aan de hand van deze foto's gaan we hierna in gesprek hierover. Hierbij kunnen ze aangeven waarom zij bepaalde personen als anders zien en zien zij zelf hoeveel mensen in aanraking komen met diversiteit. Deze activiteit heb ik niet kunnen

uitvoeren door tijdsgebrek, in de loop van mijn stage is er een regeling gekomen zodat jongeren om de twee weken op woensdagnamiddag hun context konden bezoeken. Hierdoor waren er opmerkelijk minder dagen vrij om activiteiten te kunnen doen met de jongeren. Ik wil deze activiteit wel graag meegeven aan mijn stageplaats zodat zij dit eventueel in de toekomst kunnen doen.

De tweede stap is het vermijden **van vooroordelen en veralgemeningen en zich hier bewust van zijn**. Aan de hand van een inleefspel heb ik hen proberen bewust te maken van hun vooroordelen en veralgemeningen, zodat zij hier inzicht in hebben en zo actief deze kunnen vermijden in de toekomst. Bij 3.1.3. staat dit inleefspel verder uitgelegd.

De derde stap is **gebeurtenissen, contexten en personen vanuit verschillende perspectieven bekijken**. Aan elk verhaal zijn verschillende kanten, maar dikwijls gaat men uit van het eigen perspectief. Bij het omgaan met diversiteit is het belangrijk dat men situaties gaat bekijken vanuit verschillende invalshoeken en zo zich proberen in te leven in het perspectief van de ander. Hiervoor heb ik het voorleesverhaal 'de onzichtbare rugzak' voorgelezen aan een jongere, hierover meer informatie bij 3.1.4.

De laatste drie stappen ga ik, ondanks ik deze niet actief heb toegepast op mijn stageplaats, toch meegeven zodat er indien gewenst mee gewerkt kan worden. De vierde eindterm is het kunnen **functioneren in verschillende contexten**, hierbij wordt flexibiliteit gevraagd. In deze complexe, multiculturele samenleving, wordt er verondersteld dat men zich vlot kan aanpassen naargelang de situatie. Hieraan gaat een proces vooraf waarin er wordt geobserveerd, geanalyseerd, getest wat kan en niet kan (trial and error) om uiteindelijk zo aan te passen dat de persoon zelf ook nog behouden wordt.

De voorlaatste eindterm is het **kiezen voor dialoog en samenwerking**. Er wordt geluisterd naar elkaar op een gelijkwaardige manier zodat er een uitwisseling van betekenissen ontstaat. Het samenwerken kan soms wel eens voor conflicten zorgen in een heterogene groep, maar dit moet niet als een probleem worden gezien, wel als iets waaruit er geleerd kan worden.

Als laatste, het doel waar iedereen moet naar streven, is het **leren van andermans visies, ervaringen en competenties**. Door in interactie te gaan met anderen, komt men in aanraking met andere referentiekaders en kan het eigen referentiekader beetje bij beetje bijgesteld worden. Hiervoor is reflecteren en zelfkritiek belangrijk. (Steunpunt diversiteit en leren, 2008)

3.1.3 Toepassing: inleefspel

3.1.3.1 Opwarming

Om de jongeren meer bewust te maken over hun visie en de mogelijke vooroordelen die ze hebben omtrent diversiteit, ben ik begonnen met het spelletje 'Antonio en Ali'. (KSJ, 2008) De benodigdheden die ik hierbij nodig heb is een bal en vijf foto's van verschillende mensen, op de achterkant staat hun verhaal (bijlage 3). Het is de bedoeling dat de jongeren aan deze foto's zelf een verhaal vormen zonder te weten wat het verhaal op de achterkant van de foto's is. Iedereen gaat in een kring zitten. Ik kondig de activiteit aan als het louter samen vormen van een verhaal, zodat dit op een spontane manier gebeurt en zij geen gedachten hierover achterhouden. Ik laat de eerste foto zien, gooi de bal naar iemand en zeg als eerste zin bijvoorbeeld: "Dit is het verhaal van Samira, een meisje uit Marokko..." Degene die de bal heeft moet hierop volgen met twee zinnen, vervolgens gooit deze persoon de bal naar iemand anders die daar dan weer op moet volgen. Als iedereen aan de beurt is geweest, neem ik de bal terug en lees ik het verhaal op de achterkant van de foto voor.

Door de afwezigheid van een bal die ik nodig had bij de opdracht 'schootbal', heb ik deze opdracht vervangen door dit opwarmingsspelletje. Hierdoor speelde het zich meer in het midden af in plaats van aan het begin van het spel. Dit had een kleine impact op de

participatie van de jongeren aangezien enkelen het op dat moment moeilijker hadden om zich nog te concentreren op het spel.

Bij dit spel merkten de jongeren dat ze bij de eerste foto een heel stereotiep beeld naar voor brachten. Ze beschreven hem als een jongen die informatica doet, geen lief heeft en er ook nooit aan zal geraken, weinig vrienden heeft, ooit gepest werd op school en iemand waarvan zijn moeder de kleren nog klaarlegt. Toen ik het verhaal voorlas, schrokken ze ervan dat dit een vrij sociale jongen was met enkele vrijetijdsbestedingen.

Hierna zijn de jongeren bedachtzamer omgegaan met hun uitspraken. Zo dachten zij dat een jongen in een rolstoel toch nog wel een goed sociaal leven en verschillende hobby's had. Dit beeld klopte grotendeels met het verhaal van deze jongen. Bij het meisje van 23 jaar van Marokkaanse origine kwamen er wel weer stereotypes naar voor bij een aantal jongeren: een meisje met tien broers en zussen, ze had zelf ook al twee kinderen.

3.1.3.2 Etikettenspel

Alle jongeren krijgen een etiket op hun rug geplakt. (Bijlage 4) Hierop staat een eigenschap, bijvoorbeeld arrogant, knap, ... Niemand weet van zichzelf welk etiket op zijn rug plakt. Iedereen loopt even door elkaar om te kijken welke etiketten iedereen heeft, zonder dit te verklappen aan de persoon zelf. Doorheen het spel behandelt iedereen elkaar alsof de eigenschap op de rug echt is. Dus iemand die bijvoorbeeld arrogant is, ga je behandelen alsof elk woord dat hij tegen je zegt neerbuigend is, of je oog gaat wel wat meer vallen op degene die 'knap' als etiket heeft. Vanaf het moment dat iemand raadt welke eigenschap hij/zij heeft, gedraagt deze persoon zich er ook naar. Zo mogelijk wordt het kenmerk dan gevisualiseerd, bijvoorbeeld wanneer iemand 'blind' heeft, wordt deze persoon geblinddoekt. Bij het kiezen van deze eigenschappen is het belangrijk als begeleider dat je goed nadenkt over deze keuze. De bedoeling van het spel is niet om persoonlijke meningen te uiten, dus iemand die nogal rustig en kalm is kan je best geen 'lui' als eigenschap geven zodat hij/zij dit niet persoonlijk neemt. Het is dus de bedoeling dat je eigenschappen kiest die net niet bij personen passen.

Om de beurt neemt elke speler een kaart uit een gewoon kaartenspel. Deze kaart bekijkt de speler zelf en laat hij ook zien aan de anderen, om de groep betrokken te houden.

Bij een **zwart cijfer** mag de speler drie ja/nee vragen stellen over zijn etiket.

Bij een **rood cijfer** mag de speler geen vraag stellen.

Wanneer hij/zij een **boer of dame** trekt, komt er een groepsopdracht.

Bij een **joker** mag de persoon vragen blijven stellen tot hij/zij zijn etiket geraden heeft.

Wanneer de speler een **koning** trekt, mag hij/zij een persoon aanduiden die de eigenschap uitbeeldt. De speler mag hierna drie maal raden naar zijn etiket.

Bij elke groepsopdracht die ze tot een goed einde brengen, mogen ze twee kaartjes die bij elkaar horen zoeken in het memory spel op tafel. Het doel van het spel is dat de jongeren alle kaartjes die bij elkaar horen vinden. (Bijlage 5) Er staan acht verschillende landen op, waarbij ze telkens een bewoner van dat land moeten zoeken. (KSJ, 2008)

Tijdens het spelen kwam naar voor dat de jongeren met nogal stereotiepe beelden elkaar benaderden.

De jongeren spraken X met het etiket allochtoon constant aan met gebroken Nederlands. Wanneer X had geraden dat ze allochtoon was, beeldde zij dit ook uit door te praten met een 'Marokkaans' accent.

In theorie 'is' iemand een allochtoon wanneer één van de ouders of de grootouders in het buitenland geboren is. In het dagelijks leven wordt het woord gezien als een containerbegrip met een vage definiëring. Het wordt vaak toegepast voor een beperkte groep van mensen in de context van sociale problemen. Hierdoor heeft dit begrip een

negatieve connotatie gekregen. Als gevolg hiervan hebben verschillende instanties gekozen om dit woord te begraven en het dus niet meer te gebruiken, bijvoorbeeld de Stad gent en De Morgen. (De Maeyer, 2013)

Bij het omdraaien van de memory kaartjes, merkten de jongeren dat de bewoners van een land toch niet zo gemakkelijk van elkaar te onderscheiden waren. Zo werd er bij een vrouw van Alaska gedacht dat zij Japans was en bij een Australiër dat hij van Duitsland kwam.

3.1.3.2.1. Groepsopdrachten

Het associatiespel

Materiaal – Geen

Speluitleg – Ik begin met het woord 'Belg', hierna moeten de jongeren steeds volgen met een woord dat ze hiermee associëren. Elke ronde gebruik ik een andere nationaliteit of eigenschap om te kijken wat de jongeren hiermee associëren.

Dit spel had de bedoeling om te kijken wat de jongeren associëren bij bepaalde eigenschappen. Uiteindelijk waren zij zo enthousiast met deze opdracht bezig, dat zij zelf heel de tijd voorstellen hadden voor het eerste woord. Om hun enthousiasme aan te moedigen, ben ik hierin meegegaan. Bij de enkele associaties rond kenmerken, kwam voornamelijk het eten en uiterlijke kenmerken naar boven, bijvoorbeeld bij Belg het woord frieten of bij Chinees het woord spleetogen. Hierbij merk ik dat er een oppervlakkige associatie is bij de jongeren in verband met verschillende nationaliteiten.

Door de inbreng van de jongeren zelf kwamen er nog enkele interessante associaties naar voor.

Se. krijgt van verschillende kanten het label ADHD op zich geplakt. Wanneer door het spel het woord ADHD naar voor kwam, associeerde hij dit met het woord 'stout'.

Omgekeerde stoelendans

Materiaal – Even veel stoelen als personen, radio

De stoelendans kent u wellicht, een spel waarbij je rond stoelen moet lopen als er muziek is en zo snel mogelijk moet gaan zitten zodra de muziek af is. Elke ronde is er één stoel minder en valt er dus iemand af. Het enige, en grote, verschil bij deze stoelendans is dat er geen mensen kunnen afvallen. Dus iedereen moet zich zo snel mogelijk op een stoel zetten, al is dit met meerdere personen.

Ar. heeft zich tegen het einde toe afzijdig gehouden, iedereen moest op elkaars schoot zitten om op één stoel te passen en zij vond dit niet aangenaam. Dit kan te maken hebben met haar overgewicht.

Drie op!

Materiaal - Geen

Bij dit spel is het de bedoeling dat alle spelers zich bukken. Wanneer ik een sein geef, moeten zij met exact drie tegelijk rechtstaan zonder dit op voorhand af te spreken.

Sa. had haar eigenschap, blind, reeds geraden. Hierdoor moest zij met een blinddoek deze activiteit meedoen. Zij merkte dat dit moeilijk was en wist niet goed wanneer er exact drie personen recht waren gestaan en wanneer niet. Ze vond het wat frustrerend dat zij het groepsgebeuren niet zo goed kon volgen.

Op deze manier leren de jongeren hoe lastig het is om met beperkingen om te gaan in het dagdagelijks leven.

Ik ook

Materiaal – Even veel stoelen als personen

De jongeren moeten één voor één een positieve eigenschap over zichzelf zeggen. Als de andere jongeren ook diezelfde eigenschap hebben, gaan ze achter de stoel van de persoon die aan de beurt is staan. Daarna gaat iedereen terug naar zijn plaats.

Bij dit spel merkte ik dat het voor een aantal jongeren moeilijk was om iets positiefs over zichzelf te zeggen, maar als je hen even de tijd geeft komen ze allemaal wel op iets dat ze goed kunnen. Ze merken tijdens de activiteit dat ze in meerdere dingen goed zijn, wat ze zelf misschien niet hadden verwacht.

Sa. is een meisje met een vrij laag zelfbeeld. Bij de psycholoog werken ze hier samen aan en moet zij elke dag in een boekje een positieve eigenschap over zichzelf schrijven. Tijdens dit spel gaat ze meerdere malen achter iemand zijn stoel staan en komt ze ook op een goede eigenschap voor zichzelf. Op deze manier merkt zij dat ze toch wel enkele positieve eigenschappen heeft.

Zeg eens euh...

Materiaal – Lijst met vragen

Iedere persoon krijgt één vraag. Bij het beantwoorden van de vraag mogen ze “euh” en twee andere woorden niet gebruiken.

- *Welke reacties kreeg je van medeleden en vond je die terecht?*
Verboden woord: “grappig” en “niet”

No. was in het spel een persoon met overgewicht. Hij gaf aan dat hij de reacties niet leuk zou vinden moest hij echt overgewicht hebben. De jongeren zeiden kwetsende dingen zoals ‘papzak’ en ‘dikzak’, ze lachten met hem.

- *Welk etiket had je liever gehad dan datgene dat je opgeplakt kreeg? Waarom?*
Verboden woord: “ik” en “minder”

Sa. wou liever de eigenschap ‘dom’, omdat ze zichzelf dom vindt.

Bij deze vraag was mijn verwachting dat de jongeren graag ‘ontzettend knap’ of een andere positieve eigenschap zouden willen, maar veel jongeren gaven aan dat ze liever een negatievere eigenschap wilden die volgens hen beter bij zichzelf aansloot. Dit is voor hen gemakkelijker om zich in te leven.

- *Welke opdracht verliep wat moeilijker voor één van de etiketten?*
Verboden woord: “moeilijk” en “opdracht”

Sa. vond verschillende opdrachten moeilijker doordat zij een blinddoek had. Hierdoor kon zij bijvoorbeeld de foto bij ‘Antonio en Eli’ niet zien en was het voor haar moeilijker om te kunnen volgen.

- *Zijn er opdrachten die je niet zou kunnen doen met bepaalde eigenschappen?*
Verboden woord: “toch” en “samen”

X heeft zijn etiket tijdens het spel niet kunnen raden. Hij had een fysieke beperking, dit had bij verschillende opdrachten moeilijk geweest omdat je daar vlot voor moet kunnen bewegen. Bijvoorbeeld bij de omgekeerde stoelendans en bij drie op!

Er zijn enkele opdrachten die ik door praktische redenen niet heb kunnen uitvoeren. Ik wil deze meegeven aan mijn stageplaats voor wanneer zij dit spel in de toekomst nog willen spelen.

Schootbal

Materiaal – Een bal

De spelers liggen op hun rug naast elkaar in een kring, steunend op hun ellebogen. De spelers gaan proberen de bal door te geven zonder hun handen te gebruiken. De bal vertrekt steeds vanaf de schoot van de ene persoon en moet belanden in de schoot van de persoon naast hem. De bal moet één ronde rond gegeven worden zonder de grond te raken.

Levende standbeelden

Materiaal – Even veel blinddoeken als personen

Er worden twee personen aangeduid, deze zijn de beeldhouwer en het beeld. Iedereen doet zijn blinddoek om buiten deze twee personen. De beeldhouwer zet het beeld in de positie die hij wilt. Hierna geeft hij instructies aan de rest van de groep om op dezelfde manier te gaan staan zoals het beeld..

Het ideale gezinnetje?

Materiaal – Papier en potlood

De jongeren worden in drie groepen verdeeld. Er wordt gevraagd dat elke groep het beeld van hun 'ideale' gezinnetje tekent. Hierbij schrijven ze bij elke persoon een naam, leeftijd en een karaktereigenschap. Hierna vergelijken alle groepjes hun tekeningen met elkaar.

3.1.4 Evaluatie door de stageplaats

Mijn stagementor gaf aan dat dit spel in de toekomst gebruikt kan worden wanneer de groepsdynamiek hierom vraagt. Het is een laagdrempelige manier om diversiteit binnen de leefgroep bespreekbaar te maken en de jongeren een 'spiegel' van hun gedrag te tonen. Bijvoorbeeld, wanneer een jongere andere kinderen pest die dik zijn, kan je hem het label 'persoon met overgewicht' geven en ziet hij hoe hij anderen behandelt.

3.1.5 Toepassing: Voorleesverhaal 'De onzichtbare rugzak'

De onzichtbare rugzak wordt verteld vanuit het personage Luna. Zij is nieuw op school en wordt meteen opgenomen in een meisjesgroep. Haar oog valt die eerste schooldag op een meisje met een gekromde rug, Laura. De meisjes van haar groep roddelen over haar en raden Luna aan om uit haar buurt te blijven. Na enkele weken hebben Luna en Laura samen refterdienst. In het begin is het een beetje ongemakkelijk, maar na een paar dagen komen ze los. Laura vertelt Luna waarom ze zo krom loopt: ze heeft namelijk een onzichtbare rugzak, en nog een zware ook! Daarin draagt ze alles mee dat ze ooit heeft meegemaakt. Luna heeft medelijden met haar en wil haar helpen, dus beslist ze om een deel van de spullen in haar eigen rugzak te steken. Sindsdien dragen Laura en Luna samen hun rugzak. (Bijlage 3)

Vlak voor de aanvang van mijn stage ben ik dit verhaal beginnen schrijven. Ik was geïnspireerd door een uitspraak van een therapeute, Anna Van der Cruyssen. In haar boek 'Ik wil niet meer' zegt zij: "Kijk altijd naar wat onzichtbaar is." (2013) Dit heeft mij aan het denken gezet. Hoe kan ik dit voor jongeren visueel voorstellen dat iedereen iets onzichtbaars met iets meedraagt? Daaruit kwam 'De onzichtbare rugzak'.

Dit verhaal lees ik voor zodat kinderen zich in het perspectief van het slachtoffer kunnen plaatsen. In het verhaal komt er ook dat iedereen een rugzak draagt, de ene wat zwaarder dan de andere. Op deze manier wil ik hen laten stilstaan bij het feit dat iedereen wel bagage heeft, en dat er achter elk gedrag dus een reden schuilt. Dit verhaal is bedoeld voor kinderen van elf à twaalf jaar. Op mijn stageplaats heb ik dit verhaal enkel aan P. (12) kunnen voorlezen door de hoofdzakelijk adolescente leefgroep.

Ik heb haar eerst een opdrachtenblaadje gegeven waarin ze voordat ik het verhaal voorlas moest invullen waar ze goed in is, waarin ze anders dan anderen is, waarin hetzelfde als anderen en welk gevoel haar dit geeft. Ze kan heel vlot alle vragen beantwoorden. Zo geeft

ze aan dat ze goed is in zingen, dansen, tekenen en acteren. P. is minder goed in aardrijkskunde. Ze is anders dan haar leeftijdsgenoten omdat ze een bruine huidskleur heeft en omdat ze meer volwassen is in haar denken. Dat vindt ze leuk omdat ze haar huidskleur zelf mooi vindt en omdat haar volwassen denken haar voorthelpt in het leven. Ze is hetzelfde als haar leeftijdsgenoten omdat ze over dezelfde onderwerpen praat, bijvoorbeeld shoppen. Dat vindt ze leuk omdat ze daardoor goed kan praten met iedereen.

Na het voorleesverhaaltje laat ik haar een ander opdrachtenblaadje invullen. Hierin moet ze invullen welk personage ze het leukst vindt, op welk personage ze het hardste lijkt, hoe ze zich voelt bij het verhaal en moet ze tekenen wat er in haar rugzak zit. (Bijlage 4)

P. vindt Luna en Laura beiden de leukste personages omdat Luna Laura heeft geholpen en omdat ze het moedig vond van Laura om haar verhaal te vertellen. Ze lijkt op allebei de hoofdpersonages omdat ze anderen ook helpt zoals Luna en omdat ze zelf ook problemen heeft zoals Laura. Het verhaal maakt haar vrolijk en droevig tegelijkertijd omdat het erg is voor Laura maar het wel leuk is dat ze bevriend is geraakt met Luna. Zij heeft gevraagd om haar tekening van de rugzak niet te plaatsen in mijn eindwerk, om haar privacy te respecteren zal ik dit ook niet doen.

3.2 CULTUUR

3.2.1 *Inleiding*

Wanneer ik de observatielijst bekijk, speelt cultuur toch een grote rol in de leefgroep. De jongeren worden in de leefgroep en in het dagelijkse leven constant geconfronteerd met andere culturen of religies. Niet alleen de jongeren, maar ook de begeleiders krijgen hier veel mee te maken. Vandaar dat het van groot belang is te leren omgaan met deze multiculturaliteit. Zoals eerder aangehaald, betekent een andere cultuur niet altijd een andere etnische afkomst. Tenslotte heeft elke persoon een andere culturele achtergrond. Vandaar dat elke communicatie als intercultureel wordt gezien. Communicatie is onder invloed van sociale representaties, het is een circulair, complex proces met gelaagde boodschappen. Hierdoor zijn misverstanden onvermijdelijk. Daarom is het belangrijk om een open en onbevangen houding aan te nemen, waarbij je jezelf voorbereidt op verschillen en deze niet meteen als negatief interpreteert. Het is belangrijk om in je achterhoofd te houden dat elk gedrag, hoe vreemd het ook mag lijken, een positieve inzet heeft. Mensen hebben altijd een goede reden om bepaald gedrag te stellen.

Wanneer je erin slaagt om met een open houding te communiceren, uit dit zich in non-verbale taal. Het is bewezen dat non-verbale taal vijf keer zo krachtig is als verbale taal. Moesten er toch misverstanden komen, kan je jouw communicatie bijsturen of het misverstand bespreekbaar maken. Daarbij is het belangrijk om het effect van jouw boodschap als vertrekpunt te nemen, niet jouw bedoeling achter de boodschap. Als een andere bijvoorbeeld gekwetst is door jouw boodschap, erken dan de betekenis die de ander daaraan geeft en ga vanuit dit vertrekpunt verder in het gesprek.

Vaak ben je je niet bewust van misverstanden of verschillen. Wanneer je hierop voorbereidt bent, voorkom je irritaties en een vastlopende communicatie. Vandaar bied ik het TOPOI-model aan, dit model pakt misverstanden en verschillen in de communicatie aan.

3.2.2 *TOPOI-model*

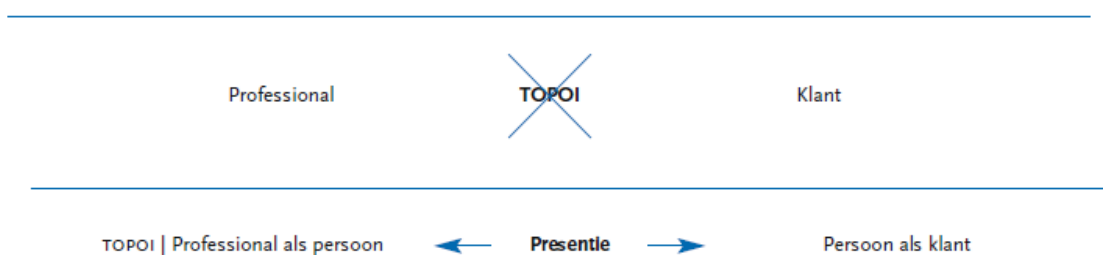
Paul Watzlawick creëerde enkele regels voor communicatie. Wanneer je je hiervan bewust bent en deze gaat hanteren, zorgt dit voor een bevorderende communicatie. Deze regels heeft hij uitgezet in vijf axioma's, namelijk:

1. Communicatie verloopt zowel digitaal als analoog
2. Het karakter van de betrekking is afhankelijk van de interpunctie
3. Elke communicatie heeft een inhouds- en een betrekkingaspect

4. Elke communicatie verloopt ofwel symmetrisch ofwel complementair
5. Het is onmogelijk om niet te communiceren

Op basis van deze vijf axioma's is het TOPOI-model ontwikkeld. TOPOI staat voor Taal, Ordening, Personen, Organisatie en Inzet.

Het TOPOI-model moet niet gezien worden als een methodiek waar de professional zich aan vasthoudt, maar als een manier om aandacht te hebben voor de andere persoon en hen écht te ontmoeten. Een betrokken houding is hierbij van groot belang. De professional moet handelen vanuit een grondhouding van presentie, dat wil zeggen dat men er wil zijn voor de cliënt. Pas wanneer er zich storingen voordoen in de communicatie, grijp je vast aan het TOPOI-model.

Figuur 8: Het TOPOI-model dient niet als een methodiek, wel om de andere te benaderen als persoon

Dit model biedt een kader om te analyseren en bied je suggesties om te interveniëren bij misverstanden. De belangrijkste interventies hiervan zijn het bespreekbaar maken van het misverstand, aandachtig luisteren, doorvragen of uitleg vragen, feedback geven, grenzen aangeven, besef hebben van de invloed van sociale representaties en erkenning geven aan de andere persoon. Om een gesprek te analyseren en te kijken waar het misverstand speelt, zijn er drie kernvragen van belang;

1. Wat is mijn aandeel?
2. Wat is het aandeel van de ander?
3. Wat is de invloed vanuit de ruime, sociale omgeving, namelijk de huidige sociale representaties van beelden, waarden, normen, opvattingen en betekenissen op de communicatie?

Deze vragen komen in elk element van het TOPOI-model naar voor en kan je specifiek daarop toepassen. Bij elk gebied zal ik een voorbeeld van een kernvraag geven om dit te verduidelijken.

3.2.2.1 Taal

Taal is een uitwerking van het axioma: communicatie verloopt zowel digitaal als analoog. Met digitale taal bedoelen ze de taal van de afgesproken betekenissen, bijvoorbeeld de verbale taal die is vastgelegd in het woordenboek. Met analoge taal wordt vooral niet-verbale taal bedoeld, deze is niet afgesproken en kan dus verschillende betekenissen hebben. Bij het TOPOI-model noemen we de categorieën verbale en non-verbale taal.

Een voorbeeld van een kernvraag hierbij is: Wat zeg ik en wat doe ik non-verbaal, en hoe interpreteer ik wat de ander zegt of doet?

Ni. en Se. komen terug van een dagbezoek bij hun moeder. Voor Se. gaat slapen, wil hij nog even bellen naar haar. Na enkele seconden geeft hij de hoorn aan mij en zegt hij dat mama mij graag wil spreken. Ze zegt: "De kinderen moeten vandaag maar naar papa bellen. Se. was heel druk en Ni. heeft heel de dag geen woord gezegd, dus..." Ik interpreteer de 'dus' op het einde als een teken dat ze hen vandaag beu is, dat ze hen niet wil horen. Ik ben verontwaardigd door de interpretatie die ik heb van haar verbale taal, terwijl zij het misschien anders bedoelde.

3.2.2.2 Ordening

Met ordening wordt de kijk of de zienswijze van de personen die in gesprek zijn bedoeld. Dit komt van de axioma: het karakter van de betrekking is afhankelijk van de interpunctie. Met interpunctie wordt bedoeld hoe de mensen de werkelijkheid bekijken, waar zij de nadruk op leggen.

Hierbij kan je bijvoorbeeld de vraag stellen: Wat is de zienswijze van de ander op de zaken die we aan het bespreken zijn?

Wanneer één van de begeleiders P. een opmerking geeft over haar luide stem, neemt zij dit op als een vraag om zichzelf te veranderen. Ze heeft dan het gevoel dat ze zichzelf niet kan zijn.

3.2.2.3 Personen

Personen is een combinatie van twee axioma's, namelijk: elke communicatie heeft een inhouds- en een betrekkingaspect en elke communicatie verloopt symmetrisch of complementair. Het gebied personen hangt dan samen met het betrekkingaspect. Hierbij stellen we ons de vraag, wie zijn de personen voor elkaar, welke beelden hebben ze van elkaar en hoe is hun onderlinge betrekking? Is hun relatie gebaseerd op gelijkheid of op verschil?

Een voorbeeld van een toepassing van de kernvraag hierbij is, hoe presenteer ik mezelf aan de ander? Op welke wijze doe ik aan interactie met de ander?

Als begeleider ben ik bewust bezig met hoe ik mezelf presenteer naar de jongeren toe. Ik sta stil bij afstand – nabijheid en heb een duidelijke mening over wat ik deel over mezelf en wat niet. Zo vind ik het niet erg om oppervlakkige informatie over mijn relatie te delen met de jongeren, maar kies ik ervoor geen persoonlijke problemen die op dat moment spelen te delen.

3.2.2.4 Organisatie

Organisatie is het enige gebied dat niet afkomstig is van een axioma, maar is toegevoegd omwille van de organisatorische omgeving waarin de communicatie plaatsvindt. In de communicatie tussen personen blijkt dat organisatorische zaken vaak meespelen bij misverstanden.

De kernvragen kan ik hierbij toepassen als volgt: Wat is de invloed van organisatorische zaken in de ruimere sociale context op de communicatie?

Op woensdag 30 april mogen de jongeren op dagbezoek naar hun context. No. zijn vader komt hem ophalen en vraagt hoe het met het weekend zit, aangezien het de dag erna een feestdag was. De meeste jongeren gaan naar huis, daarom zegt de begeleiding op dienst dat No. ook naar huis gaat. Later horen we van de maatschappelijk werkster dat No. geen toestemming heeft gekregen van de jeugdrechter om thuis te overnachten, dus verwacht de instelling hem terug. Wanneer zij deze boodschap aan de vader van No. geeft, is hij kwaad omdat het eerst anders was gecommuniceerd naar hem toe.

3.2.2.5 Inzet

Met inzet wordt de onderliggende behoefte, motivatie, bedoeling, verlangens in het gesprek bedoeld. Dit valt samen met de axioma: men kan niet niet communiceren. Mensen hebben een invloed op elkaar, zelfs door gewoon in elkaars bijzijn te zijn.

Hierbij kunnen we ons afvragen wat de inzet is van de ander? Wat erkent de ander aan inzet bij mij? (Hoffman, 2009)

In het begin van mijn stageperiode geef ik An. een sanctie omdat hij aan het vechten was. Hierdoor moest hij zonder achttuurtje vroeger naar bed. Voor het slapen belt hij met zijn vader, hij vraagt of ik nog even aan de lijn kan. Hij vindt het niet kunnen dat zijn zoon een sanctie krijgt en benadert mij op een nogal onrespectvolle manier. ("Als ik jouw moeder zou vermoorden, moeten wij dan ook allebei gestraft worden?!") Wanneer hij wat gekalmeerd is, erkent hij wel dat we zeker en vast ons best doen, maar dat het niet simpel is voor hem om te horen dat zijn kind – volgens hem ten onrechte – gesanctioneerd wordt.

3.2.3 Aan de slag met cultuur!

Begeleiders kunnen op verschillende manieren omgaan met culturen. In dit deel geef ik concrete tips die toe te passen zijn op alle settings waarbij je in aanraking komt met culturen.

Wanneer de jongere Nederlands niet als thuistaal hebben, is het belangrijk om als begeleider te laten zien dat de thuistaal wel als gelijkwaardig wordt beschouwd als Nederlands. Dit kan je doen door een jongere te prijzen dat hij twee talen spreekt of te vragen om een woord te vertalen in zijn taal. Hierdoor wordt het zelfbeeld van een jongere met een andere thuistaal beïnvloed. Hierbij is het belangrijk dat het gezin thuis de taal spreekt die zij het meest machtig zijn. Wanneer hun Nederlands nog niet goed is, gaat de jongere alleen korte zinnen of slecht Nederlands thuis horen. Het wordt dan ook moeilijker om uiting te geven aan gevoelens. Je kan beter als begeleider veel met de jongere praten of Nederlands voorlezen om hen te helpen bij het leren van de taal.

Hoe kinderen reageren op verschillen in huidskleur, is afhankelijk van de volwassenen rond hen. Wanneer zij er veel mee in aanraking komen en een positieve of neutrale reactie op andere huidskleuren zien, gaan ze sneller gewend zijn aan deze verschillen. Om duidelijk te maken dat iedereen uiterlijk van elkaar verschilt, niet alleen jongeren met een andere huidskleur, kan je een spel maken waarbij de jongeren op zoek gaan naar lichamelijke verschillen in de leefgroep. Je kan dit onderwerp ook aankaarten door een voorleesverhaal, een liedje of een poppenspel voor de kleinsten.

Je kan als begeleider samen met de jongeren manieren zoeken om te communiceren zonder taal, door bijvoorbeeld muziek te maken, een toneelstuk zonder woorden in elkaar te steken of samen te dansen.

Als team kan er ook stilgestaan worden bij de manier waarop er omgegaan wordt met culturele diversiteit. Hoe is de leefruimte bijvoorbeeld ingericht? Komt diversiteit naar voor in het spelmateriaal of in de inrichting? Hoe praten we in het team met meertalige kinderen? Worden ouders die het Nederlands niet of nauwelijks machtig zijn even veel betrokken in de werking? (Van Keulen & Singer, 2013)

3.2.4 Toepassing: Voorleesverhaaltje 'Het chocoladen mannetje'

Het chocoladen mannetje gaat over een jongen van vijf, Bruno. Wanneer hij voor de eerste keer naar school gaat, merkt hij dat hij als enige een andere huidskleur heeft. De andere kinderen merken dit ook op. De meesten pesten hem hiermee, maar Nina niet. Nina is de enige die aardig is tegen hem. Op een dag beginnen ze Nina ook te plagen, dit wil hij niet. Hij wordt boos op de pestkoppen, waarna de rest van de klas toch ook instemt dat ze Nina met rust moeten laten. Vanaf dat moment zijn de andere kinderen aardiger tegen Nina en Bruno en is het veel fijner op school. (Bijlage 4)

Ik heb dit verhaal geschreven vlak nadat ik mijn onderwerp voor mijn bachelorproef had gekozen in het tweede jaar. Ik werd geïnspireerd door een vriendin die haar ervaring deelde rond haar eerste ontmoeting met iemand van Afrikaanse origine. Van hieruit zijn er verschillende aanpassingen gebeurd aan het verhaal totdat ik aan deze finale versie kwam. Hierna ben ik naar mijn broer gestapt, die in bezit is van een uitzonderlijk tekentalent. Samen zijn we beginnen brainstormen over het illustreren van dit verhaal. Jammer genoeg is dit niet tijdig af geraakt omwille van praktische zaken. Zodra dit boek af is, zal ik een exemplaar op mijn stageplaats achterlaten zodat hieruit voorgelezen kan worden.

Het voorleesverhaaltje is bedoeld voor kinderen van vijf tot tien jaar. Ik heb dit verhaaltje kunnen voorlezen aan Se. (6) en Ni. (10). De leefgroep bestond heel mijn stageperiode lang vooral uit adolescenten waardoor ik het maar aan twee kinderen heb kunnen voorlezen. Ik heb hen eerst een blaadje laten invullen over 'anders zijn', hoe ze zichzelf zien tegenover andere kinderen. Wat is anders aan hen? Wat is net hetzelfde aan hen? Wat vinden ze van het feit dat ze anders of hetzelfde zijn als anderen? (Bijlage 5)

Ni. en Se. kunnen beiden goed aangeven waar ze goed in zijn en waar ze minder goed in zijn. Ze bedenken ook allebei snel waarin ze anders zijn dan andere kinderen. Ni. geeft aan dat zij iets aan haar ogen heeft en dat haar anders maakt, dit beleeft zij als iets negatiefs. Se. is beter in voetballen dan zijn leeftijdsgenoten en beleeft dit als iets positiefs. Ze kunnen allebei niet aangeven wat ze gemeen hebben met kinderen van hun leeftijd.

Na het voorleesverhaaltje vraag ik hen een tweede opdrachtenblaadje in te vullen. Op dit blaadje moeten ze invullen welk personage ze het leukst vonden, op welk personage ze zelf het hardste lijken en welk gevoel ze hadden bij het verhaal. (Bijlage 6)

Ni. vindt Nina en Bruno de leukste personages omdat ze van elkaar houden. Ze vindt dat ze zelf het hardste lijkt op Nina, omdat ze lief is. Het verhaal doet haar eenzaam voelen omdat het over pesten gaat. Se. vindt Lars het leukste personage omdat pesten cool is. Hij vindt wel dat hij zelf het hardst op Nina lijkt omdat hij ook lief kan zijn. Het verhaal geeft hem een boos gevoel, maar hij kan niet aangeven waarom.

Na dit opdrachtenblaadje vraag ik hen om een tekening te maken bij het verhaal, ze zijn vrij om te kiezen wat er op de tekening komt. (Bijlage 7) Ni. heeft een tekening van het hoofdpersoonage gemaakt die zegt: "Stop pesten!" Se. zijn eerste tekening draait eveneens rond het pesten. Zijn tweede tekening tekent hij hartjes met 'Nina' erbij, hiermee laat hij zien dat hij Nina toch ook een heel fijn personage vindt.

3.3 SOCIALE ACHTERGROND

3.3.1 Verschillende gezinsvormen

Op mijn stageplaats kreeg ik te maken met allerlei gezinsvormen, waarbij elk gezin zijn kind(eren) ook nog eens op een verschillende manier opvoeden. Deze gezinnen hebben allemaal één ding gemeenschappelijk, namelijk dat ze allemaal graag gerespecteerd willen worden in hun zijn. Kinderen voelen van heel jong aan of zij en hun gezin geaccepteerd worden of niet. Kinderen vertellen graag over hun familie als ze het gevoel hebben dat iemand naar hun verhaal wil luisteren. Ze kijken op hun eigen manier naar hun gezin, bij dat gezin hoort iedereen die belangrijk is in hun leven. Zo kan een stiefvader belangrijker zijn dan de biologische vader, en zo meer deel uitmaken van een gezin. Kinderen kunnen huisdieren eveneens tot hun gezin rekenen, het is allemaal hoe ze dit zelf zien.

Wanneer een gezinsvorm anders is dan de norm, merken kinderen dit en stellen ze er soms ook vragen over. Heel jonge kinderen hebben meestal nog geen oordeel hierover, daarom is het belangrijk dat je hen op jonge leeftijd al hiermee in aanraking laat komen. Moesten ze toch al een oordeel hebben gevormd, is dit meestal meegegeven door een volwassene. Toch is het belangrijk om in dat geval vragen te stellen en belangstelling te tonen, zodat het kind meer te weten komt over de andere gezinsvorm.

Soms is het moeilijk om geen oordeel te vellen over bepaalde gezinnen. Bijvoorbeeld wanneer je merkt dat een kind verwaarloosd wordt, kan het wel eens moeilijk zijn om hier begrip voor op te brengen. Toch is het belangrijk om op je hoede te zijn hiervoor en ervoor te zorgen dat er een veilige sfeer gecreëerd wordt waarin er zo min mogelijk wordt geoordeeld. Probeer de jongere te leren kennen als persoon, daardoor leer je meer over de gezinssituatie en leer je deze misschien meer te begrijpen.

Ni. vertelt aan Ar. dat zij en Se. een andere biologische vader hebben. De biologische vader van Se. erkent haar ook als kind omdat haar eigen vader haar niet moest hebben. Ze heeft een oudere broer en een jongere zus die ook van een andere vader zijn. Op dit moment heeft moeder een vriend die ze eveneens 'papa' noemen. Ar. stelt zich de vraag of dit niet verwarrend moet zijn voor hen.

Elke ouder voedt op zijn eigen manier zijn kind(eren) op. Sommigen laten dit mee bepalen door hun religie of overtuiging, maar ook als dit niet zo is, gaat iedere opvoeder andere zaken belangrijk vinden. Zo gelden er in de thuissituatie bepaalde normen en waarden, hechten ze belang aan bepaalde regels, terwijl begeleiders dan weer belang hechten aan nog andere normen en waarden. Daarbij komt ook nog eens het beleid van Elegast zelf en de regels die hierbij horen. Elk gezin en elke opvoeding is dus uniek, maar elk gezin heeft zijn behoefte aan ondersteuning. In een team van groeps werkers is deze ondersteuning eveneens belangrijk, een collega kan zich sterken aan de erkenning die hij krijgt.

Mijn mentor complimenteert mij omdat ik veel geduld kan opbrengen en heel rustig blijf, waardoor de jongeren ook rustig blijven. Hierdoor krijg ik meer zelfvertrouwen, ook in de punten waarin ik zelf nog moet groeien.

3.3.1.1 Aan de slag gaan met gezinsvormen!

Hoe zorg je als begeleider ervoor dat jongeren in aanraking met deze verschillende gezinsvormen? Er kan een familiemuur in de leefgroep worden opgericht, waar jongeren foto's kunnen ophangen van hun familie. Zo kunnen ze elkaars gezinsvormen leren kennen en beter leren begrijpen. Het zorgt voor een aanleiding voor gesprekken tussen jongeren. Elke jongere bepaalt zelf welke foto's hij wil hangen en welke niet, zo beslist hij ook welke verhalen hij wil delen en welke niet.

Als begeleider kan je ook het project 'famiel strips' starten. Hierbij laat je alle jongeren hun familie tekenen op een groot vel. Wanneer de tekeningen klaar zijn, moeten ze er een soort stripverhaal van maken. Bij elk familielid tekenen ze een wolkje waarin een eigenschap staat waar dat familielid goed in is. Hierna worden alle famiel strips opgehangen in de leefruimte. De jongeren moeten nu naar overeenkomsten zoeken en deze markeren met vlaggetjes in dezelfde kleur. Zo kunnen ze een geel vlaggetje gebruiken voor sportief talent en een blauw voor muzikaal talent.

Wanneer hun context zijn kinderen moet afhalen, kan je de jongere motiveren om de famiel strips te laten zien. (Van Keulen & Singer, 2013)

3.3.2 *Zijn arme mensen dommer dan rijke?*

Veel mensen hebben een stereotiepe beeld van personen die kansarm zijn. Ze hebben een beeld dat mensen die het financieel minder goed hebben dommer zijn dan mensen die financieel evenwichtig zijn. Het is waar dat zij vaker geneigd zijn om impulsieve, onverstandige keuzes te maken, maar dit heeft niets te maken met hun intelligentie. Het heeft alles te maken met schaarste in hun cognitieve capaciteit. Doordat zij zich meer zorgen maken om hun financiële problemen en hier meer mee bezig zijn, gaat hun capaciteit in hun hersenen verminderen. Het is vergelijkbaar met een trein die meerdere malen per uur op de spoorweg naast je rijdt terwijl je een test maakt in de klas. Net

wanneer je jouw concentratie gevonden hebt, word je weer afgeleid door het lawaai naast je. Wanneer een persoon met financiële problemen kampt, is niet de trein de stoorzender maar wel het piekeren over deze problemen. Een onvervulde behoefte zorgt voor een urgente doelstelling die andere overwegingen belemmert.

Wanneer men met een gebrek te maken heeft in één bepaald deel in zijn leven, bijvoorbeeld gebrek aan geld, heeft men minder capaciteit voor andere domeinen. Deze capaciteit noemt men ook wel de 'bandbreedte' van een mens. De bandbreedte heeft invloed op de cognitieve vermogens en het vermogen om verstandige keuzes te maken, om de voornemens die men heeft te volbrengen en om weerstand te bieden aan verleidingen, zoals ongezond eten. Dit heeft enerzijds te maken met de cognitieve capaciteit, dit zijn de psychologische mechanismen die aan de basis liggen van ons vermogen om o.a. logisch te redeneren en problemen op te lossen. Anderzijds heeft dit te maken met executieve functies, deze zorgen voor structuur en sturing van onze cognitieve aspecten, bijvoorbeeld door planning of zelfbeheer.

Het hebben van problemen heeft een impact op het uitvoeren van cognitieve tests. Het probleem is dat wanneer een student een slechte test afneemt op school terwijl hij geplaagd wordt door zorgen, dit geweten wordt aan een lage intelligentie en het niet aankunnen van de richting, niet aan de situatie. Het wordt gelinkt aan de persoonlijkheid, terwijl het veelal situationele factoren heeft, de student is gewoon te zwaar belast. Om meer mentale bandbreedte vrij te krijgen, is het belangrijk om af en toe eens te ontspannen en de zorgen die de cognitieve capaciteit in beslag nemen even los te kunnen laten, bijvoorbeeld door te sporten, iets creatiefs te doen, ...

P. zit nu in het eerste middelbaar ASO. De ene keer haalt ze goede punten, de andere keer niet. Haar leerkrachten raden haar aan om vanaf volgend jaar BSO te gaan doen. Ze wil zelf graag ASO blijven doen, maar geeft aan dat het moeilijk is om te studeren met zoveel zorgen aan haar hoofd.

3.3.2.1 Tips om met schaarste om te gaan

Om van schaarste af te geraken, is het vooral belangrijk om taken die constant in je hoofd blijven hangen om te zetten naar eenmalige acties. Hier komen nog enkele concrete tips op verschillende domeinen.

Heb je het gevoel dat je te weinig lichaamsbeweging hebt? Maak dan afspraken met een vriend(in) om samen te gaan sporten. Een weddenschap afsluiten met een vriend(in) is ook een goede motivatie om te blijven bewegen.

Wanneer je nog veel te doen hebt op je werk of op school, neemt dit eveneens veel capaciteit in. Om dit te voorkomen, kan je in je agenda pauzes inplannen voor een wandeling en op een vaste tijd naar bed gaan. Te lang doorwerken gaat tenslotte ten koste van je gezondheid waardoor je juist slechter gaat presteren.

Door het werk of andere verplichtingen heb je misschien het gevoel dat je te weinig tijd hebt voor het gezin. Hier kan je iets aan doen door af te spreken om elke week een gezamenlijke activiteit te ondernemen, bijvoorbeeld met heel het gezin een bepaald programma op televisie bekijken. Zo weet je zeker dat je minstens één keer per week quality time met je gezin hebt, zelfs in de drukste periodes.

In een stressvolle periode is men snel geneigd om ongezonde keuzes te maken, waardoor mensen in deze periodes vaak ongezond eten. Vul daarom de koelkast met voedzame spullen, zodat je op moeilijke momenten simpelweg geen ongezonde snack kunt nemen. Doe wekelijks boodschappen en maak dan al gezonde keuzes, zo staat u niet elke maaltijd voor een dilemma. (Mullainathan & Shafir, 2014)

Op de stageplaats komen begeleiders soms in aanraking met kinderen waarvan de ouders financiële problemen hebben. Bij deze kinderen is het belangrijk om hen te belonen voor

hun talenten en verhalen in plaats van aandacht te geven aan een nieuw stuk speelgoed of nieuwe kledij. Onbewust hebben we veel aandacht voor materiële zaken en belonen we deze, daarom leren kinderen liefde en aandacht te koppelen aan materiële dingen. Maar op deze manier leren ze dit los te koppelen van het materiële en gaan ze veel waarde hechten aan het niet-materiële.

Bij activiteiten is het eveneens van groot belang dat er rekening wordt gehouden met de financiële kant. Tenslotte gaan jongeren na hun verblijf terug naar huis, waar ouders tegemoet moeten komen aan de activiteiten die begeleiders voorzien voor de jongeren. Wanneer we hier te hoge verwachtingen scheppen voor de jongeren, zullen zij dit ook verwachten van de ouders. Daarom kan je in de instelling leuke dingen doen die niets kosten. Bijvoorbeeld: een wedstrijd 'wie maakt het creatiefste dier' uitschrijven, waarbij de creativiteit en het enthousiasme wordt beloond. Je kan met de leefgroep een leuke uitstap maken naar een leuke plek die gratis is, zoals het park. Dit wordt al regelmatig gedaan, in Elegast wordt er rekening gehouden met een beperkt budget. Zo wordt er geknutseld of worden er spelletjes gedaan die geen geld kosten. (Van Keulen & Singer, 2013)

3.4 GENDER EN GEAARDHEID

3.4.1 Genderstereotypen

Vanaf drie jaar worden kinderen zich bewust van het feit dat ze een jongen of een meisje zijn. Vanaf deze leeftijd ontwikkelen ze een sekse-identiteit. Hierbij gaan kinderen van hetzelfde geslacht elkaar meer opzoeken, meisjes spelen meer met meisjes en jongens spelen meer met jongens. De sekse-identiteit is belangrijk voor kinderen, ze streven er vaak naar om een 'echte' jongen of een 'echt' meisje te zijn. De kenmerken die hierbij samen horen worden bepaald door de samenleving aan de hand van genderstereotypen. Kinderen krijgen op basis van hun geslacht een bepaald stuk speelgoed, bijvoorbeeld een Barbie voor een meisje en een Action Man voor een jongen. Hun kledij wordt ook gekozen aan de hand van hun geslacht, de meeste winkels hebben een strikt gescheiden jongens- en meisjesafdeling. Mensen gaan hen anders benaderen door hun geslacht, zo wordt wenen bij meisjes meer toegelaten dan bij jongens. Zelfs op school wordt het educatief materiaal voorzien van genderstereotypen.

Jongeren onder elkaar versterken dit gedrag. Meisjes onder elkaar gaan meer meisjesgedrag stellen, net zoals jongens onder elkaar meer jongensgedrag zullen stellen. Vanaf acht jaar gaan kinderen zich vaak afzetten van de andere sekse. Ze gaan de andere sekse plagen en vormen een sterkere groepering met het eigen geslacht.

Genderstereotypen zorgen ervoor dat jongens en meisjes een bepaald label krijgen, dit label bepaalt mee hoe zij zich moeten gedragen. Het leert jongens dat roze dragen niet oké is en dat meisjes steeds prinsessen willen zijn. Sommige jongeren voelen zich hier niet goed bij. Dat terwijl iedereen zichzelf zou moeten kunnen zijn, toch? (Cavaria, 2013) (Van Keulen & Singer, 2013)

3.4.2 Geaardheid

In de huidige samenleving heerst de heteronormativiteit, de norm in relaties is nog steeds twee partners van een verschillende sekse. Wanneer mensen geconfronteerd worden met zaken die afwijken van de norm reageren ze met een emotionele weerstand. Dit zorgt voor negatieve emoties, wanneer deze bevestigd worden, schakelt dit om in een negatieve houding. Deze negatieve houding leidt dan weer tot negatief gedrag. Dit kan leiden tot discriminatie en pesten van degenen die afwijken van de norm, of tot minder opvallend – maar daardoor niet minder kwetsend – gedrag zoals sociale afstand en het ontzeggen van steun. Deze sociale afstand zorgt ervoor dat holebi's afwijken van de norm, waardoor er een vicieuze cirkel ontstaat waar moeilijk uit te komen valt.

Uit een onderzoek in Nederland blijkt dat 34% van de middelbare scholieren homovrijdig zijn, 33% twijfelt en de andere 33% heeft geen moeite met holebi's. Dit betekent dat er in een klas van twintig gemiddeld zes jongeren zijn die moeite hebben met iemand die holebi is. Daarbij komt dat een sterke, negatieve emotie feller geuit wordt, waardoor deze zes leerlingen een groot verschil kunnen maken voor één leerling. Om deze redenen is het belangrijk om aandachtig te zijn voor discriminatie omwille van geaardheid en jongeren in aanraking hiermee te laten komen.

Sa. heeft een relatie met een meisje. In het begin van haar verblijf wou ze hier niet voor uitkomen. Ze zag dat X ook een relatie had met een meisje en hier ook voor uitkwam, in de leefgroep viel dit in goede aarde. Hierdoor verzamelde ze toch de moed om hier open over te zijn. Er is een conflict tussen No. en Sa. gevolgd omwille hiervan, maar de rest van de leefgroep nam dit goed op.

3.4.3 *Aan de slag met gender en geaardheid!*

Als begeleider zijn er verschillende zaken die je kan doen om te werken aan een open klimaat. Er zijn verschillende kleine dingen die je als begeleider kan doen, die voor een jongere die zich niet goed in zijn vel voelt het verschil kunnen maken.

Zorg voor evenwicht in het materiaal dat wordt gebruikt, bijvoorbeeld bij het voorlezen. Lees eens een boek voor waar het meisje graag stoer doet en de jongen wat emotioneler is, of waarin een gezin voorkomt met twee papa's. Zet een film op die niet meteen beantwoordt aan de genderstereotypes, zoals 'Brave' van Disney waar de prinses graag met pijl en boog aan het werk gaat.

Houd je niet vast aan gendergericht speelgoed. Wanneer een jongen graag met een pop wil spelen, zou dit geen enkel probleem moeten zijn. Als jongeren elkaar hierop wijzen, maak hen dan duidelijk dat speelgoed voor iedereen bedoeld is.

Maak je taal als begeleider genderneutraal. Het sluipt vaak onbewust uit onze mond, maar in plaats van aan te spreken met 'jongens' of 'meisjes' kan je beter aanspreken met 'kinderen'.

Wanneer de jongeren voor een spel in groepen verdeeld moeten worden, deel ze dan eens anders in. Vaak wordt er volgens geslacht ingedeeld, of mogen de jongeren zelf kiezen en worden er uiteindelijk groepen gevormd van dezelfde sekse. Deel ze bijvoorbeeld in aan de hand van hun kleur van sokken, zo krijg je een gemengde groep.

In de leefgroep hebben we twee tafels om te eten. De begeleiders kiezen er bewust voor om de jongeren willekeurig vaste plaatsen te geven.

Het is belangrijk om geen taboe te vormen rond het gender- en holebithema. Breng het aan door gebruik te maken van filmpjes of spelletjes en ga het vooral niet uit de weg, zeker als het een thema is dat speelt in de leefgroep.

Spreek de jongeren aan op hun stereotypen. Wanneer ze een andere corrigeren door bijvoorbeeld tegen een jongen te zeggen dat hij niet met een Barbie mag spelen, mag je hen hierop aanspreken en hen hier bewust van laten worden.

Stimuleer en waardeer een roldoorbrekend spel. Dit lijkt moeilijk, want wat met een jongen die zich meisjesachtig gedraagt en die zich ook zo wil kleden? Hoe pak je dit aan? Hierbij is het belangrijk te beseffen dat er niets mis is met hun gedrag, kinderen spelen tenslotte met hun genderidentiteit. Dit is dus een manier om zichzelf te leren ontdekken.

Als laatste is het belangrijk om de boodschap te geven dat iedereen gelijk is. Het lijkt evident, maar kinderen krijgen van thuis uit soms andere ideeën hierover mee. Hierbij is

het belangrijk dat je de verschillen niet negeert, maar net respecteert. Het kan helpen om in de vakantie af en toe eens een thema uit te werken rond gelijkwaardigheid en respect.

Wil je als begeleider graag aan de slag met dit thema? Zorg er dan voor dat je jezelf goed voorbereidt aan de hand van volgende puntjes. Om dit concreet te maken, vul ik voor mezelf in waarom ik dit thema bespreek in mijn eindwerk.

1. Ken jezelf

Wat is je motivatie om het thema te bespreken? Hoe sta je hier zelf tegenover?
Welke voorkennis heb je al over het thema?

Uiteraard is het thema 'gender en geaardheid' niet weg te denken wanneer er wordt gesproken over diversiteit. Het is een belangrijk thema dat je als begeleider niet uit de weg mag gaan.

Los daarvan is het voor mij persoonlijk een belangrijk thema. Ik zelf heb een relatie met een vrouw. Gedurende mijn stageperiode was ik hierover open tegen mijn collega's, maar naar de jongeren toe vond ik het moeilijker. Is dit informatie dat ik deel of niet? Na gesprekken hierover met mijn stagebegeleidster en mentor kwam ik tot de conclusie dat het hypocriet zou zijn, zeker omwille van het aanbrengen van het thema diversiteit, om zulke zaken niet te delen terwijl er van de jongeren verwacht wordt dat ze hier wel open over zijn. Ik besloot hierover open te zijn tegen de leefgroep, waarna ik merkte dat zij er op een volwassen manier mee om gingen. Sa. voelde zich duidelijk opgelucht dat ze er met iemand over kon praten en de andere jongeren stelden geïnteresseerd vragen.

Ik weet zelf tegen welke hindernissen je kan botsen en welke moeilijkheden het met zich mee kan brengen. Uit ervaring weet ik dat ik me zelf het meest op mijn gemak voelde wanneer het thema geaardheid als iets alledaags wordt beschouwd. Vanuit deze voorkennis heb ik het thema dan ook zo benaderd.

2. Bouw kennis op

Neem verschillende soorten literatuur door en bezoek websites die gespecialiseerd zijn binnen dit thema.

Op de website van Cavaria heb ik veel informatie gevonden over dit onderwerp. In het boek 'er was eens een regenboog', uitgegeven door Cavaria, stonden handige tips die ik kan meegeven aan de begeleiders rond dit thema.

3. Combineer strategieën

Bedenk op voorhand welke thema's je wilt naar voor brengen en op welke manier je dit gaat doen. (Cavaria, 2013)

Ik geef de begeleiders concrete tips mee waar ze mee aan de slag kunnen gaan. Met de jongeren zelf doe ik dit aan de hand van een kringgesprek, zie 3.4.4. In het alledaagse leven ga ik dit onderwerp niet uit de weg en bespreek ik het met jongeren als zij hierom vragen.

3.4.4 Toepassing: Kringgesprek

Ik wou het thema bespreekbaar maken onder de jongeren van twaalf tot zeventien jaar, maar was veel adolescenten kwijt op woensdagnamiddag doordat zij vrije uren hadden. Woensdagnamiddag is de enige gelegenheid waarop er activiteiten kunnen worden gedaan. 's Avonds weet ik dat zij liefst nog wat televisie kijken voor het slapen gaan. Een kringgesprek 's avonds houden zou dus niet werken. Ik wil tenslotte dat ze gemotiveerd hieraan deelnemen en zag geen manier om dit te doen. Daarom heb ik besloten om dit niet

te doen gedurende mijn stageperiode, maar dit mee te geven aan mijn stageplaats naar de toekomst toe.

Ik wou hen een filmpje laten zien over een wereld waar holebi's de norm zijn en hetero's afwijken van deze norm: "Imagine a world where being gay is the norm and being straight would be the minority!" (HaierUp, 2013) Dit laat een meisje zien met twee mama's, ze merkt dat ze zich aangetrokken voelt tot een jongen maar durft hier niet voor uit te komen. De jongen kust haar, een paar klasgenoten zien het. Sindsdien wordt zij gepest door haar klasgenoten, niet enkel op school, maar ook via sms, facebook, ... Op het einde wordt ze geslagen en schrijft één van de leerlingen 'hetero' met een stift op haar hoofd. Haar moeders zien het en hebben een discussie, wat als hun kind echt hetero is? Op het einde van het filmpje zie je hoe het meisje niet meer kan van het verdriet, en beslist zich van het leven te beroven. Naargelang de inschatting van de begeleider ten opzichte van de leefgroep kan je dit laatste al dan niet weglaten.

Na dit filmpje wou ik de gevoelens van de jongeren hier rond bevragen en zo een gesprek opstarten waarin iedereen zijn mening ten opzichte van dit thema bespreekt.

4 **BESLUIT**

Als eerste heb ik het belang van het leren omgaan met diversiteit in onze multiculturele samenleving besproken. De wetgeving en verschillende projecten motiveren mensen om op een positieve manier om te gaan met diversiteit. Er worden doelstellingen, artikels en mensenrechten opgesteld om te streven naar gelijkwaardigheid, om ervoor te zorgen dat iedereen gelijke kansen krijgt op deze wereld. Natuurlijk zijn we daar nog bijlange niet, maar de eerste stap naar een ideale wereld is het streven naar deze ideale wereld. Ooit leek het beeld dat vrouwen dezelfde stemrechten zouden hebben als mannen ook onrealistisch, of dat mensen van Afrikaanse origine in hetzelfde compartiment in de bus zouden zitten als blanken. Vandaag hebben we dit in een groot deel van de wereld al bereikt.

In het tweede hoofdstuk heb ik de bronnen van diversiteit besproken. Hoe komt het dat de ene persoon verschilt van de andere? Hieruit bleek dat verschillende eigenschappen hiervan de oorzaak zijn. De aanleg, het milieu en de cultuur waarin men opgroeit spelen allen een rol in de ontwikkeling van een persoon. Zo merkt men dat broers en zussen die apart opgroeien toch nog steeds bepaalde zaken gemeen hebben met elkaar, of dat massamedia een invloed heeft op het agressieve gedrag van de jongere.

Om te weten hoe diversiteit zich uit in de leefgroep op mijn stageplaats, heb ik in het laatste hoofdstuk eerst een beeld gegeven van de jongeren. Hierna heb ik de eindtermen besproken, deze termen zijn levensdoelstellingen om te leren omgaan met diversiteit. Door de beperkte tijd dat ik stage loop, heb ik enkel de eerste drie toegepast op de jongeren. Dit aan de hand van voorleesverhaaltjes en een inleefspel.

Ik kan concluderen dat jongeren vrij gemakkelijk op positieve eigenschappen over zichzelf komen, bij enkelen mits aanmoediging. Ze kunnen goed aanduiden waarin ze verschillen met anderen, maar hebben het soms moeilijk om aan te duiden op welke manier ze hetzelfde zijn als anderen. In het inleefspel werden de jongeren zich bewust van de vooroordelen die een rol bij hen spelen, deze stelden ze in de loop van het spel bij, bijvoorbeeld in het spel 'Antonio en Eli'. Tijdens het inleefspel bleek dat ze zich goed konden inleven in de leefwereld van mensen die gelabeld zijn en beseffen ze dat dit niet zo leuk is.

Hierna heb ik het TOPOI-model voorgesteld om beter te kunnen omgaan met misverstanden bij interculturele communicatie. Hierbij heb ik enkele concrete tips gegeven om aan de slag te gaan met multiculturaliteit. Zo is het belangrijk dat jongeren op jonge leeftijd reeds in aanraking komen met andere culturen en hierop positieve of neutrale reacties bij volwassenen zien. Daarna heb ik de sociale achtergrond besproken, hieronder vallen verschillende zaken zoals gezinsvormen, de financiële toestand van een gezin, ... Er staan een aantal handvaten om hier beter mee om te gaan als begeleider, zoals het organiseren van activiteiten die geen geld kosten. Als laatste ben ik ingegaan op het thema 'gender en geaardheid' en gaf ik tips hoe je als begeleider genderneutraal kan communiceren met de jongeren. Ik wou hieromtrent een kringgesprek doen met de adolescenten, maar heb dit zelf niet kunnen doen. Daarom geef ik mee aan de stageplaats hoe ik dit concreet wou doen, moesten zij dit thema willen aanpakken in de toekomst.

Het praktijkgedeelte heb ik volledig in samenspraak met mijn stagementor uitgevoerd. Als begeleiders noteren wij dagelijks onze observaties van de jongeren. Wanneer ik een activiteit uitvoer, noteer ik mijn bevindingen in deze observaties zodat de andere collega's mee zijn en om een duidelijke beeldvorming van de jongeren te weergeven. Op de laatste teamvergadering heb ik kort vermeld dat, indien het team ooit met het thema diversiteit wil werken, ik hiervoor handvaten heb staan in mijn eindwerk. Het materiaal van het inleefspel en de voorleesverhalen laat ik eveneens achter op mijn stageplaats zodat deze gehanteerd kunnen worden.

Door het schrijven van dit eindwerk besef ik dat, ook al wordt er reeds veel gedaan rond diversiteit, we nog een lange weg te gaan hebben voor iedereen gelijke kansen krijgt in de wereld. Wanneer iedereen zijn best doet om van de wereld een mooie, verdraagzame

plaats te maken, kunnen we deze wereld op een dag misschien creëren. Al wat jij of ik daaraan kunnen doen, is hiernaar streven. Ik doe dit door anderen te behandelen zoals ik zelf behandeld wil worden, dat is mijn leidraad geweest doorheen deze stageperiode.

4.1 BIBLIOGRAFIE

- Actieprogramma ter bestrijding van de discriminatie.* (2008, mei 30). Opgeroepen op april 27, 2014, van Europa:
http://europa.eu/legislation_summaries/employment_and_social_policy/antidiscrimination_relations_with_civil_society/l33113_nl.htm
- Amnesty international. (2013). *Amnesty international report 2013: The state of the world's human rights.* Opgeroepen op maart 31, 2014, van Amnesty international:
http://files.amnesty.org/air13/AmnestyInternational_AnnualReport2013_complete_en.pdf
- Amnesty international. (sd). *De universele verklaring van de rechten van de mens.* Opgeroepen op maart 31, 2014, van Amnesty international:
http://www.aivl.be/subthema/universele-verklaring-van-de-rechten-van-de-mens-eenvoudige-versie/841#.UzLzfl_vzt
- Asendorpf, J. (2011). *Psychologie van de persoonlijkheid.* Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Blancquart, L. (2013). *Birth Day.* Tielt: Lannoo.
- Boomsma, D. (2006, december). *Gedragsgenetica en tweelingenonderzoek.* Opgeroepen op april 25, 2014, van Tweelingenregister:
http://www.tweelingenregister.org/nederlands/verslaggeving/NTR_publicaties_2006/Boomsma_PCNG2006.pdf
- Cavaria. (2013). *Er was eens... een regenboog: Diversiteit in de klas.* Gent: Cavaria.
- Celie, L. (2013). *Anders kijken en luisteren naar kinderen en jongeren.* Leuven: Van Halewyck.
- De Maeyer, J. (2013). *Cursus personen in een moeilijke opvoedingssituatie.* Gent: Hogeschool Gent.
- De tijd loopt. (sd). *De milleniumdoelstellingen.* Opgeroepen op april 27, 2014, van De tijd loopt: <http://www.detijdloopt.be/doelen>
- Eurelings-Bontekoe, E., Verheul, R., & Snellen, W. (2007). *Handboek persoonlijkheidspathologie.* Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Europa nu. (sd). *Artikel 13.* Opgeroepen op april 27, 2014, van Europa nu:
http://www.europa-nu.nl/id/vh25czt0uguf/artikel_13_bestrijding_discriminatie
- HaierUp. (2013, april 28). *Imagine A World Where Being "Gay" The Norm & Being "Straight" Would Be The Minority! [Short Film].* Opgeroepen op mei 20, 2014, van Youtube:
<https://www.youtube.com/watch?v=CnOJgDW0gPI>
- Hoffman, E. (2009). *Interculturele gespreksvoering: theorie en praktijk van het TOPOI-model.* Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- KSJ. (2008, mei). *Jij ezel, ik geit: Een spel over vooroordelen en diversiteit.* Opgeroepen op mei 2, 2014, van KSJ:
http://www.ksj.org/userfiles/file/NAT/Jij%20ezel,%20ik%20geit_%20Een%20inleefspel%20over%20vooroordelen%20en%20diversiteit.pdf
- Lynne, E. (2003, september 3). *EP voorstander van VN-verdrag ter bevordering rechten van gehandicapten.* Opgeroepen op april 27, 2014, van Europa Nu: http://www.europa-nu.nl/id/vh23fwn2fpzg/nieuws/ep_voorstander_van_vn_verdrag_ter?ctx=vh25czt0uguf&start_tab0=20&tab=0&tab=0&tab=0&tab=0
- Mullainathan, S., & Shafir, E. (2014). *Bevrijd uw intelligentie. Psyche & brein*, 95-99.
- Prins, P., & Braet, C. (2008). *Handboek klinische ontwikkelingspsychologie.* Houten: Bohn Stafleu van Loghum.

Schuurman, M. (2010). *Tekenen en dan...?* Opgeroepen op april 27, 2014, van Coalitie voor inclusie: <http://vnverdragwaarmaken.nl/images/stories/publicaties/Studie-stand-van-zaken-VN-Verdrag.pdf>

Steunpunt diversiteit en leren. (2008, Januari). *Diversiteit is de norm. Leren omgaan met diversiteit is de boodschap*. Opgeroepen op Maart 26, 2014, van Steunpunt diversiteit en leren:

http://www.steunpuntdiversiteitenleren.be/sites/default/files/Diversiteit_is_de_norm_Visietekst_Steunpunt_Diversiteit_en_Leren.pdf

Valkenburg, P. (2008). *Beeldschermkinderen: Theorieën over kind en media*. Amsterdam: Boom.

Van der Cruyssen, A. (2013). *Ik wil niet meer*. Antwerpen: De Bezige Bij.

Van Keulen, A., & Singer, E. (2013). *Ieder kind een eigen verhaal: Samen verschillend in kindercentra*. Amsterdam: Reed Business.

Vlaams ministerie van onderwijs en vorming. (sd). *Diversiteit in het onderwijs: omgaan met verschillen*. Opgeroepen op maart 26, 2014, van Onderwijs Vlaanderen:

<http://www.ond.vlaanderen.be/diversiteit/visie/>

VLOR. (2012). *OECD toolkit on teaching for diversity*. Opgeroepen op maart 26, 2014, van Steunpunt diversiteit en leren:

http://www.diversiteitenleren.be/sites/default/files/toolkit_voor_Velov%20DIGITAAL.pdf

BIJLAGEN

Bijlage 1: Informed consent

Bijlage 2: Vragenlijst diversiteit observeren in je leefgroep

Bijlage 3: Voorleesverhaal 'De onzichtbare rugzak'

Bijlage 4: Opdrachtenblaadje bij 'De onzichtbare rugzak'

Bijlage 5: Voorleesverhaal 'Het chocoladen mannetje'

Bijlage 6: Opdrachtenblaadje bij de voorleesverhalen

Bijlage 7: Opdrachtenblaadje bij 'Het chocoladen mannetje'

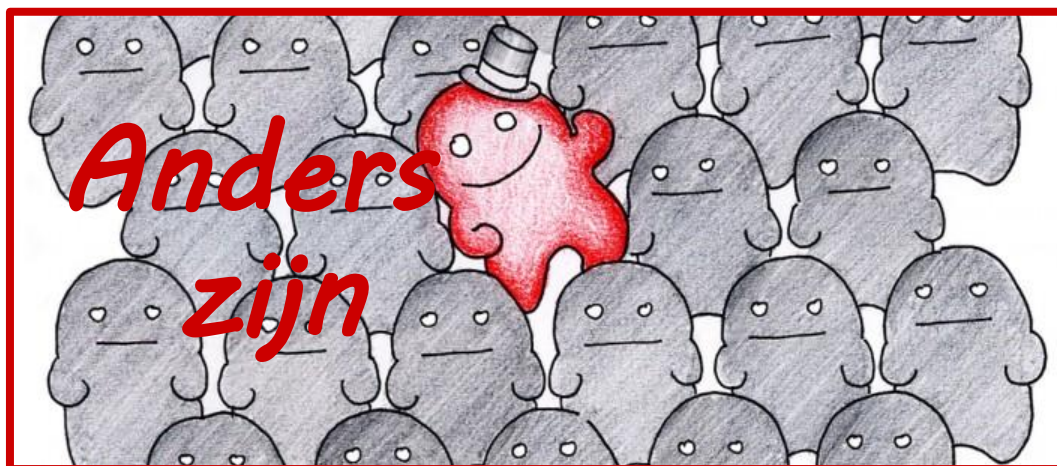
Bijlage 8: Tekeningen bij 'Het chocoladen mannetje'

Bijlage 9: Foto's en verhalen bij het spel 'Antonio en Ali'

Bijlage 10: Eigenschappen bij het etikettenspel

Bijlage 11: Memory bij het etikettenspel

BIJLAGE 1: INFORMED CONSENT

Beste meneer, mevrouw,

Ik ben Shelly Wagemans, een studente orthopedagogie van de Hogeschool Gent. Momenteel loop ik stage in de instelling waar jullie dochter/zoon verblijft. In het kader van mijn stage doe ik een onderzoek over het onderwerp 'anders zijn'. Dit onderzoek loopt van 1 april 2014 tot 20 mei 2014. Dit wordt begeleidt door mijn promotor, Chris De rijdt, en mijn stagementor, Pascale Massar.

Bij dit onderzoek ga ik jullie zoon/dochter enkele opdrachten laten uitvoeren die te maken hebben met anders zijn (op cultureel, sociaal en persoonlijk vlak, ...) op maat van de jongere. Zo ga ik voor de kleinsten dit doen aan de hand van voorleesverhaaltjes, en voor de pubers aan de hand van muziek en films om dit bespreekbaar te maken. Voor de hele leefgroep ga ik een inleefspel organiseren dat ook bij het onderzoek hoort.

De gegevens die ik hieruit kan afleiden, worden volledig anoniem verwerkt. Dit wil zeggen dat de naam of andere herkenbare gegevens niet vernoemd zullen worden in het onderzoek. De bevindingen worden enkel in kader van het onderzoek en voor wetenschappelijke doeleinden gebruikt. De gegevens zullen vermeld worden, rekening houdende met het beroepsgeheim.

Overeenkomstig de Wet ter Bescherming van de Persoonlijke Levenssfeer (8 december 1992) heeft u het recht om ten allen tijde dit onderzoek in te kijken. U heeft ook het recht om ten allen tijde de deelname van uw zoon/dochter aan het onderzoek stop te zetten zonder hierbij een reden te moeten opgeven.

Ik hoop dat u bereid bent om toestemming te geven voor de deelname van uw zoon/dochter. Indien u vragen heeft over het onderzoek, kan u deze vragen stellen aan mij op Elegast Harmonie, telefonisch of wanneer u daar langskomt.

Indien u instemt met het onderzoek, gelieve dit exemplaar ingevuld mee te geven aan één van de begeleiders van Elegast Harmonie bij een volgend contactmoment.

Met vriendelijke groeten,

Shelly Wagemans

HoGent

GEINFORMEERDE TOESTEMMING – INFORMED CONSENT

Ondergetekende, ..., ouder van
....., verleent zijn / haar toestemming voor deelname aan
de studie “Hoe kijken kinderen tussen 3 en 18 jaar in een O.O.O.C. naar diversiteit en hoe
kunnen begeleiders hierop inspelen?”

Ik verklaar hierbij dat ik,

- (1) de uitleg over de inhoud en werkwijze van het onderzoek in het kader van bachelorproef heb gelezen en dat me de mogelijkheid werd geboden om bijkomende informatie te verkrijgen
- (2) totaal uit vrije wil deelneem aan het onderzoek
- (3) de toestemming geef aan de student om mijn resultaten op een vertrouwelijke en anonieme wijze te bewaren, te verwerken en te rapporteren
- (4) op de hoogte ben van de mogelijkheid om mijn deelname aan het onderzoek op ieder moment stop te zetten
- (5) ervan op de hoogte ben dat ik op aanvraag een samenvatting van de onderzoeksbevindingen kan krijgen.

Voor akkoord,

Plaats en datum

Naam + handtekening van de ouder

.....

.....

Plaats en datum

Naam + handtekening van de student

.....

.....

BIJLAGE 2: DIVERSITEIT OBSERVEREN IN JE LEEFGROEP

Denk aan de leefgroep waar je voor staat

Wie zijn je cliënten?

Welke achtergronden hebben ze?

Hoeveel hebben dezelfde achtergrond als jezelf?

Hoeveel zijn er van verschillende culturele, linguïstische, etnische, religieuze en socio-economische achtergronden?

Hoe identificeer je deze diversiteit? Met andere woorden, is het "zichtbaar"? Blijkt dit uit conversaties, uit discussies, enz.?

Denk na over je inschattingen

Zijn er mogelijks andere types van diversiteit aanwezig in je leefgroep, zoals deze die moeilijk te "zien" zijn (bv. socio-economische diversiteit)?

Biedt je organisatie statistieken aan over de achtergronden van cliënten (informatie over zowel de cliënten als hun ouders)?

Denk na over je achtergrond

Hoe kunnen je cliënten gelijkaardige percepties en ervaringen delen?

Hoe kunnen hun perceptie en situatie verschillen van de jouwe?

BIJLAGE 3: VOORLEESVERHAAL ‘DE ONZICHTBARE RUGZAK’

“Met de jongen met de sproeten mag je nooit verkering hebben. Ooit had ik verkering met hem en hij gaf mij een lelijke tekening met roze pony’s en regenbogen. Je kan beter zorgen dat die grote daar je vriendje wordt, hij geeft schattige knuffelberen aan zijn vriendinnetjes. Je moet vriendin worden met dat blonde meisje daar, op haar verjaardagsfeestje zijn er wel drie verschillende springkastelen! En zie je die dikke jongen daar? Ga nooit naast hem zitten in de klas, hij stinkt erger dan zweetvoeten!”

Het is vandaag mijn eerste dag op deze school. Het is altijd wennen, al die nieuwe gezichten. Een groep meisjes heeft zich reeds over mij ontfermd. Ze hebben mij al veel geleerd vandaag. Zoveel regels om te onthouden. Mijn ogen vallen op een meisje met een bolle rug, ze staat alleen aan de rand van de speelplaats. Wat vreemd, ik heb oma’s en opa’s gezien met zo een gekromde rug, maar nog nooit een jong meisje. Het moet erg zijn om zo rond te lopen. Het meisje naast me, ik geloof dat ze Bianca heet, geeft me een stomp in mijn zij.

“Kijk niet te lang naar haar, zo meteen valt ze je aan!” Ze kijkt naar het meisje vanuit haar ooghoek en bukt zich dan over mij. “Niemand heeft haar ooit een woord horen zeggen. Ik heb gehoord dat ze als kind haar tong afgebeten heeft. Niemand praat met haar. Je kan maar best uit haar buurt blijven.” De andere meisjes knikken instemmend. “Wat een geluk dat je ons hebt, wie weet was je er anders heen gegaan!”

Ik draai mijn hoofd naar het eenzame meisje. Wat moet ze zich alleen voelen. Mijn groepje vriendinnen proest het uit als een knappe jongen onze richting uitkijkt. Ik keer me terug naar de groep en meng me in het geïchegel en gefluister.

“De plateaus plaats je hier op de kar, daarna ga je met de vod over de lege tafel en droog je hem af met een handdoek. Als je klaar bent, zet je de kar maar in de keuken, goed?” Zonder te wachten op een antwoord geeft meester Tom een schouderklopje en stapt hij van me weg. Verward kijk ik naar de plateaus op de tafel. Wat met de kannen water en kartonnen melk die erop staan? Moeten die ook op de kar? Ik krab met mijn vingers in mijn haar terwijl ik naar de tafels staar. Ik hoor de deur openklappen en een geslenter mijn richting uitkomen. Het meisje met de bolle rug neemt de kannen en de melk en zet ze zwiwend onderaan de kar. Ik besef dat ik het meisje aanstaar en wend mijn blik snel af. Ze schuift een vod en een handdoek naar me toe op de tafel voor ons. Ondertussen zit ik al enkele weken op deze school, deze week is het mijn beurt om de refter op te ruimen. Ik kom tot het besef dat ik na die eerste dag school het meisje compleet uit het oog ben verloren. Ik voel mijn wangen branden, ik hoop dat ze het niet merkt. Het meisje zet alles in dezelfde volgorde op de kar. Kan water, karton melk, tassen, bestek en plateaus. Daarna gaat ze naar de volgende tafel en doet ze hetzelfde, ze lijkt wel een machine. Zwiwend begin ik de tafels af te vegen.

De volgende dag staan we weer stilzwiwend naast elkaar. Zij zet alles op de kar. Kan water, karton melk, tassen, bestek en plateaus. Ik veeg de tafels schoon. De stilte geeft me een knagend gevoel in mijn buik, alsof ik hem moet verbreken. Ik schraap mijn keel.

“Wat is je naam?” breng ik met een kleine stem uit. Het meisje blijft stilstaan voor enkele seconden en zet dan haar taak verder. Kan water, karton melk, tassen, bestek en plateaus. Ik zucht en ga met een handdoek over een tafel. “Het is dus waar dat je niet kan praten,” ik heb al meteen spijt van mijn woorden. Het meisje kijkt met een vragende blik naar mij, ik voel mijn wangen weer branden.

Ze slaat haar ogen naar beneden en mompelt: “Laura.”

Mijn maag keert zich helemaal om. Wat stom van me, ik had beter niets gezegd. We ontwijken elkaars blik voor de rest van de tijd. Als alles klaar is gaat zij naar haar eenzame eiland en ik naar mijn giechelende meisjeswereld.

“Luna,” zeg ik terwijl we op donderdag de refter weer opruimen, “dat is mijn naam. Sorry voor gisteren.” Laura haalt kort haar schouders op. Het lijkt alsof de volgende minuten wel uren duren.

De conciërge zwaait de deur van de refter open en komt met een grote kar binnen. Hij knikt rustig naar ons en zet zijn weg verder naar de keuken.

Als hij aan de bar komt valt in de stilte een oorverdovend geluid. Het hoofd van de conciërge blaast helemaal op en slaat rood uit. Hij haast zich met snelle, korte stapjes weg naar de klapdeur van de keuken. Laura en ik kijken elkaar aan en barsten in lachen uit. “Oh, wat een stank!” schater ik uit terwijl ik met mijn hand de geur probeer weg te zwaaien. “Zeg dat wel,” grinnikt Laura. “Een vuurtje erachter en je had nogal een spektakel gezien!”

Het ijs is eindelijk gebroken. Ik vertel haar over de vele verhuizen van mijn ouders waardoor ik steeds van school moet veranderen, dat ik dat niet fijn vind en dat ik elke keer weer afscheid moet nemen van mijn vrienden. Zij vertelt mij dat ze niet mag veranderen van school, dat ze graag een nieuwe start zou willen nemen met nieuwe mensen maar dat ze hier vast zit. Dat ik niet liever zou willen dan op dezelfde school te blijven, zeg ik dan. “Mag ik iets vragen?” vraag ik twijfelachtig. “Ik bedoel het niet slecht, maar waarom loop je zo gebogen?”

Ze schudt haar hoofd. “Het komt door die gigantische rugzak,” zucht ze.

“Welke rugzak?” ik kijk fronsend naar haar maar zie niets dat op een rugzak wijst, enkel haar gekromde rug.

“De meeste mensen zien het niet, je moet het willen zien. Kijk maar eens heel goed.”

Ik vraag me af of ik haar gek moet verklaren of niet. Ik knijp mijn ogen samen en staar Laura aan. Ja, ze is absoluut gek. Natuurlijk geen rugzak te zien. Dan zie ik de omtrekken van een meterhoge rugzak scherper worden totdat uiteindelijk een gigantische, bruine rugzak te zien is. Ik leun met grote ogen naar achter.

Laura trekt haar mondhoeken voorzichtig omhoog. “Je ziet hem nu wel, hé? Iedereen heeft een rugzak, kijk maar bij jou.”

Ik ga met mijn handen naar mijn schouders en voel twee riemen. Hoe kan dat? Ik voel een klein gewicht aan mijn rug, de mijne is veel lichter dan die van haar. “Wat zit er dan in?”

“Dingen die je altijd meedraagt. Erge dingen die zijn gebeurd en die je nooit meer los kunt laten. Die draag je dan heel je leven mee, je hebt geen andere keuze.” Ze kijkt met vochtige ogen naar de vloer. “Ik heb hem al proberen af te doen, heel de rugzak in de vuilbak te gooien, te verbranden zelfs, maar niets helpt.”

“Wat erg,” breng ik uit met een zachte stem, “ik wou dat ik iets kon doen voor je, dat moet verschrikkelijk zijn.” Laura glimlacht naar me, haar blik bedankt me. Na een korte stilte vraag ik: “Kan je laten zien wat erin zit?”

“Ja, dat gaat wel,” ze neemt haar rugzak van haar rug, haar gebogen rug verdwijnt meteen als ze hem af doet. Als eerste neemt ze er een versleten teddybeer uit. “Als mama en papa riepen naar elkaar, hilde ik altijd uit bij hem,” fluistert ze met een trillende stem. Daarna een kleine, leren koffer. “Toen mijn mama en papa gingen scheiden, moest ik elke week heen en weer met deze koffer.” Dan neemt ze er een leren riem uit. “Hier sloeg papa mijn mama mee, en later ook mij,” Laura haar ogen worden doffer bij elk voorwerp dat ze eruit haalt.

Ik wrijf met mijn hand over haar arm, niet goed wetend wat ik anders kan doen. Ik kijk naar de rugzak en dan naar het meisje. “Zal ik het volgende eruit nemen?” Ze blijft voor zich uit staren. Ik reik voorzichtig met mijn hand naar de rugzak en grabbel erin. Ik voel iets duns, maar ontzettend zwaars. Met al mijn kracht trek ik het eruit en vind ik een brief. Hij moet enkele kilo’s zwaar zijn.

Ze neemt de brief van me en kijkt hem met lege ogen aan. “Dit is het laatste dat mijn moeder heeft achter gelaten, daarna heb ik haar nooit meer gezien.”

Hulpeloos kijk ik haar aan. Kon ik maar iets doen, zeg ik duizend keer in mijn hoofd. Ik kijk naar de gigantische rugzak. Mijn gezicht klaart op, ik doe mijn eigen rugzak af en trek hem open. Dan sta ik op en ga naar de spullen die Laura heeft neergelegd.

“Wat ga je doen?” vraagt ze met ogen vol vraagtekens.

Zonder te antwoorden stop ik Laura’s spullen één voor één in mijn rugzak. De teddybeer, de koffer, de leren riem en de brief. Ik sluit mijn rugzak en gesp hem op mijn rug. “Zo.”

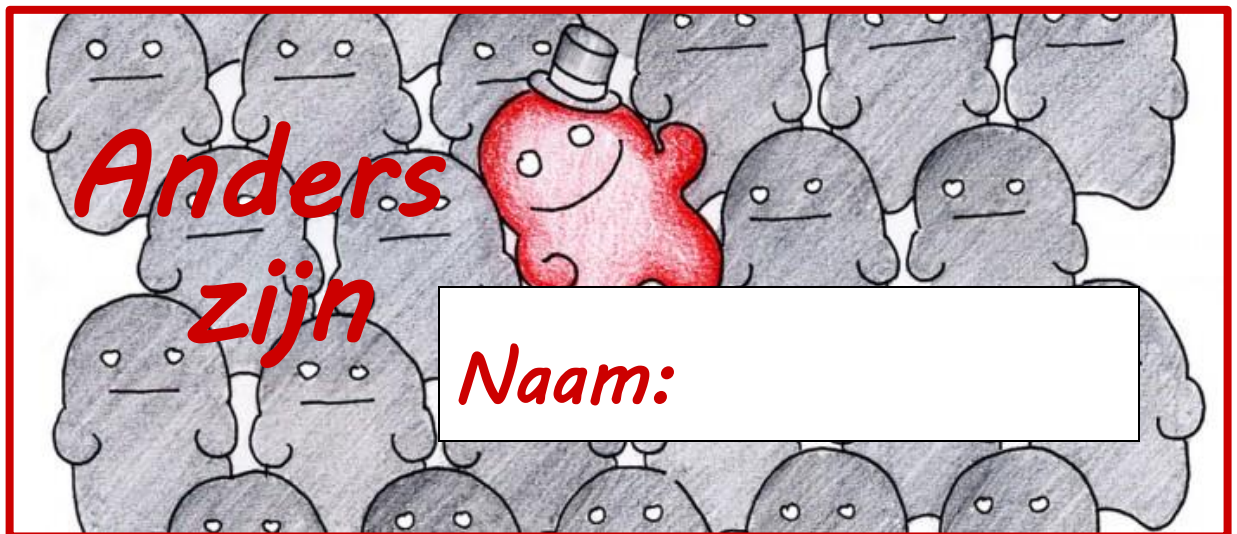
Ze kijkt me net aan alsof ze een spook heeft gezien. "Wat doe je nu?!"

"Als we het samen dragen, is het toch minder zwaar. Mijn rugzak is dan misschien iets zwaarder, maar die van jou is lichter. Probeer maar eens."

Laura neemt haar zak op haar rug. Na een paar seconden beseft ze dat ze gewoon recht staat, zonder gebogen rug. Ze loopt enkele meters en weer terug. Geen bejaardenloopje meer. Ze ziet er abnormaal normaal uit zo, met die brede glimlach op haar gezicht.

Sinds die dag dragen Laura en ik samen onze rugzak.

BIJLAGE 4: OPDRACHTENBLAADJE BIJ 'DE ONZICHTBARE RUGZAK'

Opdrachten bij 'de onzichtbare rugzak'

1a. Dit personage vind ik het leukste:			
1b. Ik vind ..... het leukste omdat:			
2a. Ik lijk het hardste op:			
2b. omdat...			
3a. Als ik het verhaal lees voel ik	Boos	Vrolijk	Bang

me... (omcirkel je antwoord)	Blij	Eenzaam	Droevig
	Geïrriteerd	Onverschillig	Nerveus

3b. omdat...

Iedereen heeft een rugzak. In jouw rugzak zitten dingen die jij belangrijk vindt en die je altijd meedraagt, bijvoorbeeld een beertje dat je van mama en papa hebt gekregen. Teken hier wat je ziet als je jouw rugzak open doet.

BIJLAGE 5: VOORLEESVERHAALTJE ‘HET CHOCOLADEN MANNETJE’

“Smaak jij naar chocolade?”

Ik kijk naar mijn handen alsof ik daar het antwoord ga vinden op haar vraag. Aan de binnenkant zijn ze lichter dan aan de buitenkant. “Ik weet het niet. Ik heb nog nooit een stukje mij geproefd.”

“Nu je het zegt, ik ook niet. Ik heb mijn zus wel al eens gebeten, maar ze smaakte niet lekker. Ik ben er zeker van dat jij lekkerder bent. Mijn naam is Nina.”

Ik zet voorzichtig een stap achteruit. Haar tanden zien er plots gevaarlijk uit. Misschien houdt ze wel van chocolade. Wanneer de bel gaat, zucht ik opgelucht. Ik zwaai naar het meisje en loop naar de blauwe stip. De juf zei dat ik zo snel mogelijk daar moest gaan staan wanneer ik de bel hoor.

“Dag chocoladen mannetje!” hoor ik haar nog roepen.

Vanaf toen was ik het chocoladen mannetje. En Bruno, zo heet ik ook nog.

“Papa zegt dat jij een bananenvreter bent. Eet je dan alleen bananen?”

Lars is een jongen in mijn klas. Hij stelt altijd vragen, vreemde vragen. Ze brengen me altijd in de war. De jongens achter hem barsten dan in lachen uit. Ik begrijp de jongens van mijn klas niet goed.

“Eigenlijk lust ik geen bananen.”

Nina komt bij me staan en kijkt naar Lars alsof ze hem gaat opeten. Ze wilt nogal veel mensen opeten denk ik. “Dat is niet grappig, Lars.”

Het hoofd van Lars slaat verschillende kleuren uit. En dan vinden ze mijn kleur vreemd.

Misschien heeft hij iets verkeerd gegeten. “Het was maar een grapje, hoor.”

Nina vindt Lars niet zo leuk. Lars vindt Nina wel leuk. Hij heeft het al enkele keren aangevraagd, maar ze wou het niet horen. Ik ben blij dat hij haar lief niet is, zij is mijn enige vriend.

Voor me staat Nina te balanceren op de bank van de speelplaats. Soms wiegt ze heen en weer, dan stopt mijn lijf even met ademen. Gelukkig zet ze haar voeten altijd net op de juiste plaats. Dat doet me glimlachen in mijn hoofd.

“De andere jongens en meisjes in mijn klas vinden me niet leuk, denk ik.”

“Waarom denk je dat?”

“Niemand speelt met mij, misschien omdat ik anders ben dan iedereen hier.”

“Wat een onzin,” ze zet zich op de bank, “kom naast me zitten.”

Ik zet me naast haar op de bank. Ze houdt haar hand voor mijn gezicht en vraagt: “Hoeveel vingers heb ik?”

Met mijn vinger wijs ik naar haar duim, dan haar wijsvinger, haar middelvinger, ringvinger en pink en tel ondertussen in mijn hoofd. Eén, twee, drie, vier, vijf. “Vijf vingers.”

“Goed,” ze neemt mijn hand en steekt die omhoog, “hoeveel vingers heb jij?”

Ik doe hetzelfde met mijn hand. Duim, wijsvinger, middelvinger, ringvinger, pink. Eén, twee, drie, vier, vijf. “Vijf.”

“Zie je wel, net zoals iedereen.”

Ik glimlach weer in mijn hoofd.

Met wasco's kleur ik blauwe, groene en rode vegen over mijn witte blad. Ik vind kleuren leuk. Je kan met kleuren van iets saais iets leuks maken. Kleuren maken me blij. Een prop papier land vlakbij. Ik zie Lars en zijn vrienden van aan de andere kant van de tafel naar me kijken. Ik ontwar de prop. Op de achtergrond hoor ik geschater. Nina kijkt op van haar tekening die ze naast me aan het maken is.

“Lars zei daarnet dat ze mij naar hier hebben opgestuurd in een grote doos. Hij zei dat ik hier niet hoorde, dat ik er maar terug moest inkruipen. ”

“Jij hoort helemaal niet in een doos,” zegt Nina met een uitschietende stem. Ze neemt een nieuw, wit papier en begint erop te tekenen. Ze tekent de omtrek van een kasteel, daarbinnen met een bruin kleurpotlood een mannetje en daarnaast met een roze kleurpotlood een meisje, allebei met een kroon. “Kijk, daar hoor jij. In een kasteel bij mij,

dan ben jij de chocoladen prins en ik de vanille prinses. En dan zijn wij de baas van alle smaken en durft niemand nog gemene dingen te zeggen.”
Ik heb de tekening na school boven mijn bed gehangen.

Mama komt aan de rand van mijn bed zitten. Haar oog valt op de tekening boven mijn bed. Ze lacht een brede glimlach. “Wat mooi, heeft Nina dat voor jou getekend?”
Ik kijk naar mijn handen, aan de binnenkant zijn ze lichter dan aan de buitenkant. Ik neem mama haar hand die aan de binnenkant even licht is als aan de buitenkant. “Is het waar dat ik opgestuurd ben in een grote doos?”
Haar ogen kijken naar me alsof ik ze pijn heb gedaan. Zou ik iets verkeerd gezegd hebben? Ze staat op en neemt een dik boek van de bovenste plank. “Je bent in een vliegtuig naar hier gekomen toen je nog heel klein was.” Mama legt het boek op mijn schoot. Ik voel met mijn hand over de kaft en kijk dan met grote, vragende ogen naar mama. Ze zwaait het boek open.

“Je hebt nog een andere mama en papa. In het land waar jij vandaan komt, Rwanda, was het niet veilig. Veel mensen hadden ruzie en vochten met elkaar. Daarom hebben jouw mama en papa besloten om jou naar een land te sturen waar mensen minder vechten, omdat ze jou te graag zien om je in een gevaarlijke plaats te houden.”
Misschien ben ik dan toch niet in een doos opgestuurd, denk ik bij mezelf.

Het is speeltijd, iedereen neemt zijn koekje uit zijn zak en gaat naar de speelplaats. Ik geef Nina een koekje dat mijn mama heeft gebakken, een zandkoekje met stukjes chocolade. Als ik zorg dat ze geen honger krijgt, zal ze me niet opeten. Lars en zijn groepje komen voorbij ons. Ik wens dat hij me met rust laat, ik word zo moe van zijn vragen.

“Hé Nina, is dat je liefje daar?” joelde Lars.

Lars heeft iedereen aandacht getrokken, ze kijken allemaal onze kant op. Nina zegt niets en knabbelt aan haar koekje. Haar ogen zijn net iets minder groot dan anders. Voor de eerste keer kijk ik hen met samengeknepen ogen aan, ik wil niet dat ze rare vragen stellen aan Nina. Ik probeer mijn wens weg te doen in mijn hoofd, zo laten ze Nina misschien met rust.

“Ga je met hem trouwen? Dan krijgen jullie samen apenkopjes!”

De kinderen op de speelplaats giechelen, lachen en brullen allemaal samen. Nina kijkt naar de grond, ik zie water in haar ogen. Dat heb ik nog nooit gezien bij haar. Soms heb ik water in mijn ogen, “Als je tranen in je hart hebt, moet je die er soms uit huilen zodat je weer plaats kan maken voor een lach,” zegt mama dan. Nina laat haar koekje vallen en loopt de trap van de speelplaats af. Ik probeer achter haar aan te gaan, wat loopt ze snel! Ik kan haar niet meer zien, na enkele meters blijf ik bedonderd staan.

“Nina?”

Ik hoor gesnik van achter de grote kastanjeboom. Daar mogen we normaal niet komen van de juf. De juf zal het voor deze keer wel niet zo erg vinden. Ik volg het geluid en zie een ineengedoken meisje met blonde krulletjes. Ik wist niet dat er zoveel tranen in iemands hart konden zijn.

“Nina?”

Even kijkt ze me met haar waterige ogen aan, dan draait ze haar rug naar me toe. “Ik wil je niet zien. Ga weg. Ik ben je vriendinnetje niet.”

Met een droevig gezicht ga ik terug naar de speelplaats, Nina heeft pijn door mij. Ik heb haar nog nooit zonder een lach op haar snoet gezien. Lars staat enkele meters voor me. Ik word boos in mijn hoofd. Voor ik het weet sta ik voor hem, hij lijkt wel een reus tegenover mij.

“Je hebt Nina doen huilen,” bijt ik hem toe.

Een moment kijkt hij me aan met gefronste wenkbrauwen, daarna vormt er zich weer een grijns op zijn gezicht. “Wat een eitje, dat was nog niets.”

Ik word nu ook boos uit mijn hoofd. “Je laat haar met rust!”

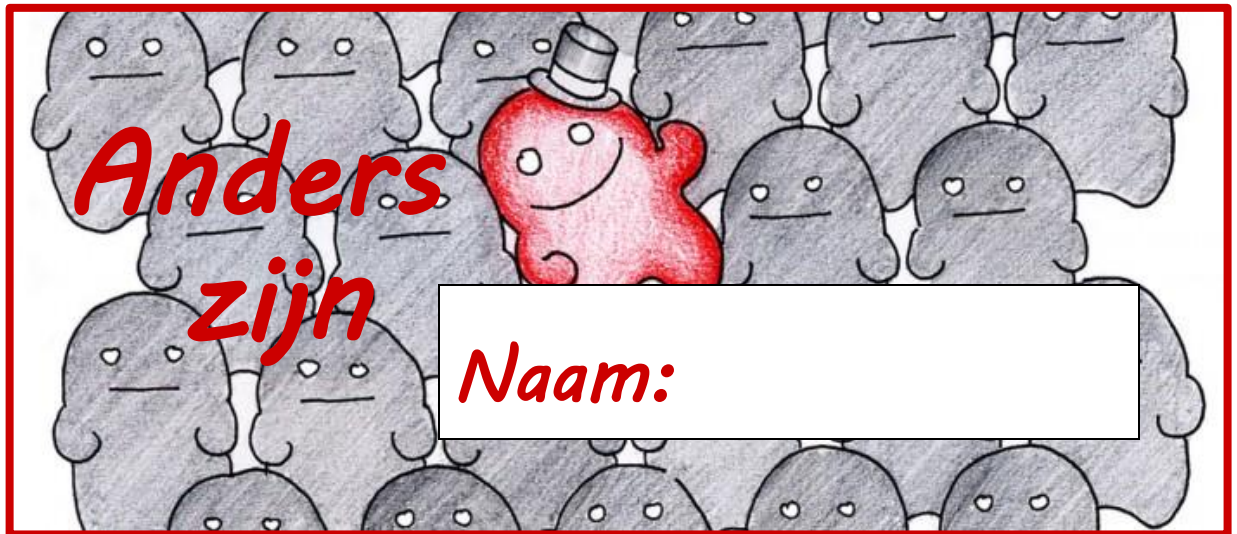
“Het was niet lief wat je hebt gedaan,” zegt Céline, een stil meisje uit mijn klas dat vlakbij ons stond. “Nina heeft helemaal niets gedaan.”

Een vriend van Lars kijkt twijfelend op, dan knikt hij. “Je bent te ver gegaan, Lars.”
“Ach, barst toch allemaal,” mompelt Lars. Hij richt zich tot zijn groep vrienden, “we gaan weg van die watjes hier.” Lars stapt van ons weg, maar zijn vrienden volgen niet. Hij blijft verward staan. “Kom dan, of willen jullie je tijd verdoen met hém?”
Ik zie enkele jongens in zijn groep twijfelend naar hem kijken. De grootste van hen zet zich voorop en kijkt Lars boos aan. “Niemand vond het cool wat je deed.”
“Jongens, het was toch gewoon een grapje.” Lars schuifelt ongemakkelijk met zijn voeten over de grond. “Jullie moesten toch lachen, ik bedoelde het toch niet zo.”
“Is dat zo?” kraakte Nina’s stem achter Lars. “Waarom doe je het dan? Ben jij er blijer door als je anderen verdrietig maakt? Bruno blijft zo lief doen tegen iedereen en toch vindt niemand hem leuk. Dat is gewoon niet eerlijk,” Nina schudt stilletjes haar hoofd, “jullie lachen omdat hij anders is, maar hij zou moeten lachen omdat jullie allemaal hetzelfde zijn.”
Bedremmeld staat Lars tussen Nina en mij, hij kijkt ons om de beurten aan. Af en toe stamelt hij iets onverstaanbaars. Wat een vreemde jongen. Hij gooit zijn armen om zijn hoofd en stormt naar binnen. Zou hij niet weten dat je pas naar binnen mag als de bel gaat?

Vanaf die dag heb ik vriendjes op school, maar niemand van hen is een betere vriend dan Nina. Zelfs Lars doet nu aardig tegen me. Het is veel leuker op school nu iedereen aardig doet. Ik plak nu elke dag een zonnetje op mijn kalender thuis. Alleen op de dag dat de kat mijn vis heeft opgegeten hangt er een donderwolk. Dat was geen leuke dag.
Elke middag spelen Nina en ik nog samen in het grote, houten speeltuig in het midden van de speelplaats. Er zijn twee torens, verbonden door een hindernis met touwen, en beneden is er een ruimte met een bankje en een zandbak. Elke middag doen we alsof dit ons kasteel is, het is mijn favoriete moment van de dag. Dan kookt Nina voor mij spaghettizand, mijn favoriete maaltijd, en maken we samen zandtaartjes als toetje. Ze kan bijna zo lekker koken als mama. Na het eten gaan we altijd op avontuur in ons kasteel, dan zoeken we de schat en red ik haar altijd op het nippertje van draken. Daarna leven we nog lang en gelukkig tot de bel gaat.
Vandaag eten we zandpatatjes met zandsteak. Ik zet de tafel al klaar terwijl zij de laatste kruiden over het eten strooit. Samen smullen we heel ons bord leeg totdat er zelfs geen kruimel meer overblijft. Zoals elke dag na het eten geef ik haar een compliment, ze kan zo goed koken. Maar vandaag is het specialer dan andere keren. Met mijn hand in mijn broekzak voel ik aan het armbandje dat ik zelf voor haar heb gemaakt. Heel mijn lijf kriebelt, ik hoop dat ze het mooi gaat vinden.
“Doe je ogen eens toe?” Ze sluit meteen haar ogen. “Steek nu je hand uit.” In haar handpalm leg ik de armband. Het is gemaakt van vrolijke, kleurige kraaltjes met in het midden een hartje. Ik adem diep in en uit en zeg dan dat ze haar ogen mag openen.
Verrast kijkt ze naar het armbandje, een brede lach doet de zon schijnen op haar gezicht. Nog steeds zorgen mijn zenuwen voor kriebels over heel mijn lijf. Ik kijk haar aan met mijn grote, bruine ogen en vraag: “Wil jij mijn vanillen prinses zijn?”

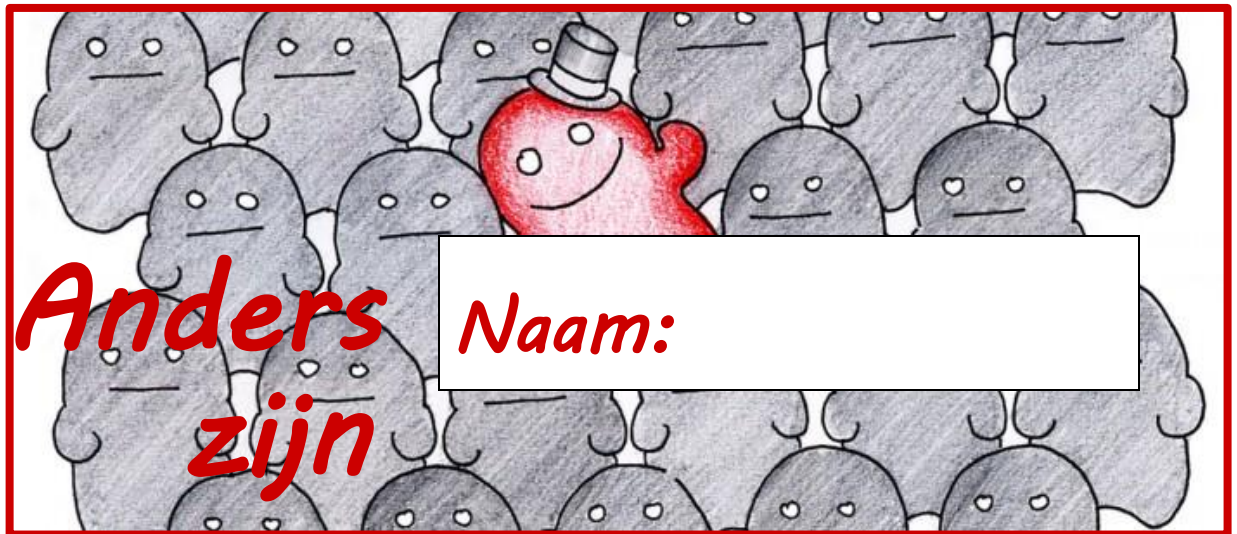
BIJLAGE 6: OPDRACHTENBLAADJE VOORLEESVERHAALTJES

1a. Ik ben goed in...	
1b. Ik ben minder goed in...	
2a. Ik ben anders dan andere kinderen omdat...	
2b. Dat vind ik leuk/niet leuk (omcirkel je keuze) omdat...	
3a. Ik ben hetzelfde als andere kinderen omdat...	

3b. Dat vind ik leuk/niet leuk (omcirkel je keuze) omdat...	

**BIJLAGE 7: OPDRACHTENBLAADJE
VOORLEESVERHAAL 'HET CHOCOLADEN
MANNETJE'**

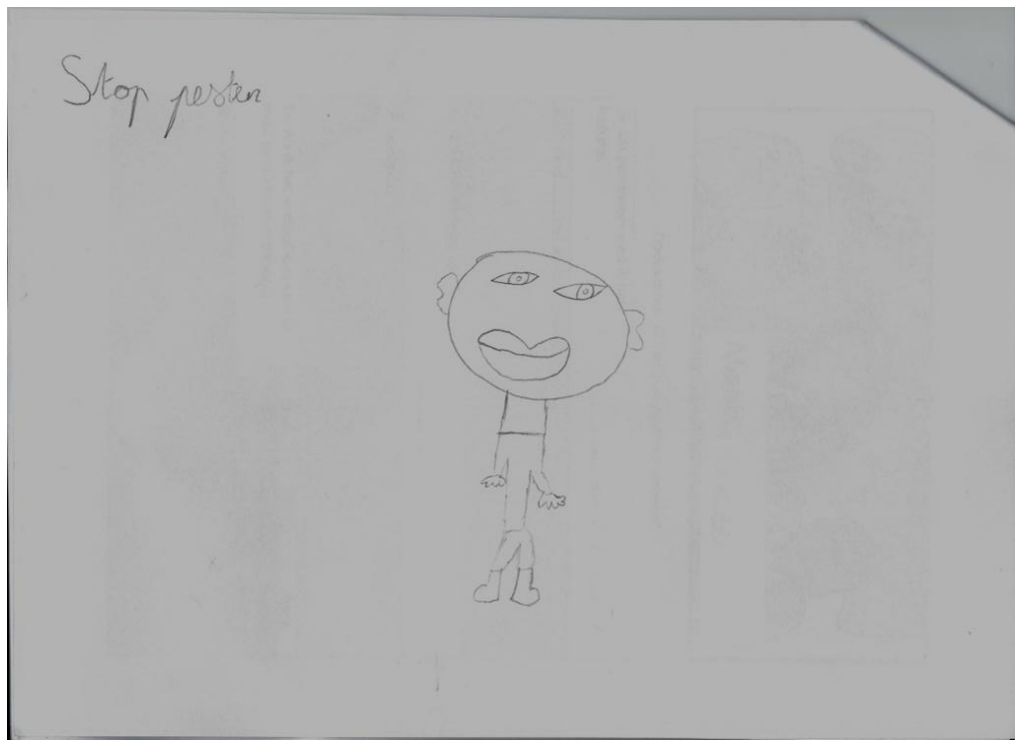

Opdrachten bij 'het chocoladen mannetje'

1a. Dit personage vind ik het leukste:	
1b. Ik vind ..... het leukste omdat:	
2a. Ik lijk het hardste op:	
2b. omdat...	

3a. Als ik het verhaal lees voel ik me... (omcirkel je antwoord)	Boos	Vrolijk	Bang
	Blij	Eenzaam	Droevig
	Geïrriteerd	Onverschillig	Nerveus
3b. omdat...			

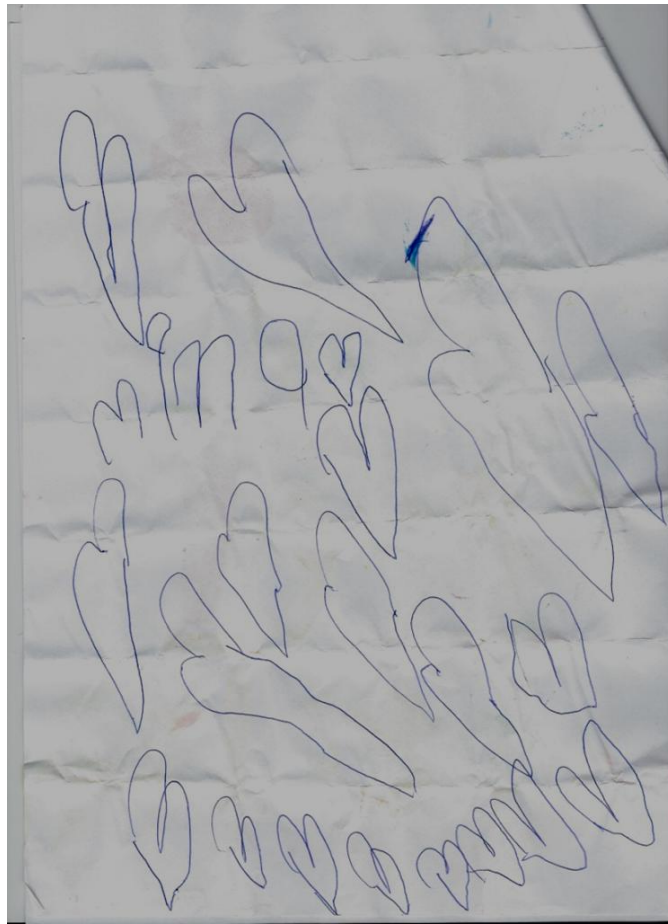
BIJLAGE 8: TEKENINGEN BIJ 'HET CHOCOLADEN MANNETJE'

Ni. (10) haar tekening van Bruno, hij zegt: "Stop pesten!"

Se. (6) zijn tekening: 'Stop het pesten!'

Tekening van Se., blijkbaar vindt hij Nina toch ook wel een leuk personage!

BIJLAGE 9: FOTO'S EN VERHALEN BIJ SPEL 'ANTONIO EN ALI'

Foto 1 – Tijs

Tijs is een jongen van 21 jaar, hij heeft nog één oudere broer. Zijn ouders zijn beide arbeiders. In het weekend houdt hij zich vooral bezig met het repeteren met zijn muziekgroepje. Muziek is zijn leven. Hij studeert biomedische wetenschappen aan de universiteit te Gent, hij is daar ook de praeses van zijn studentenvereniging. Voor de rest zijn zijn hobby's lezen, optreden met zijn muziekgroepje en voetballen in de plaatselijke voetbalploeg.

Foto 2 – Evelien

Evelien is een meisje van 23 jaar. Zij studeert fotografie aan het Sint-Lukasinstituut te Brussel. Ze zit samen met enkele vriendinnen op kot. De ouders van Evelien zijn allebei leerkrachten in het secundair onderwijs.

Eveliëns hobby's zijn fotograferen, voetballen en winkelen. In het weekend werkt ze in een supermarkt om een centje bij te verdienen.

Foto 3 – Toon

Toon is 20 jaar en sinds zijn zevende is hij verlamd aan zijn benen door een auto-ongeluk. Zijn ouders zijn zelfstandigen, door de week helpt hij in hun zaak. In het weekend speelt hij basketbal bij een ploeg voor rolstoelgebruikers. In het middelbaar onderwijs zat hij op een gewone school en studeerde daar informatica. Voor de rest gaat hij graag eens op stap met zijn vrienden en leest hij graag een boek. Zijn grootste hobby is puzzelen.

Foto 4 – Mia

Mia is 85 jaar. Ze heeft zes kinderen, zeventien kleinkinderen en zes achterkleinkinderen. Ze is al 60 jaar getrouwd en woont samen met haar man op een boerderij. Haar man werd tijdens de Tweede Wereldoorlog als krijgsgevangene naar Oostenrijk gevoerd. Met de gezondheid van Mia is het goed gesteld. Het enige waar ze last van heeft is haar zicht, dat sterk verminderd is. Maar ze redt zich prima. Ze geniet ervan als haar achterkleinkinderen op bezoek komen en ze hen kan verwennen.

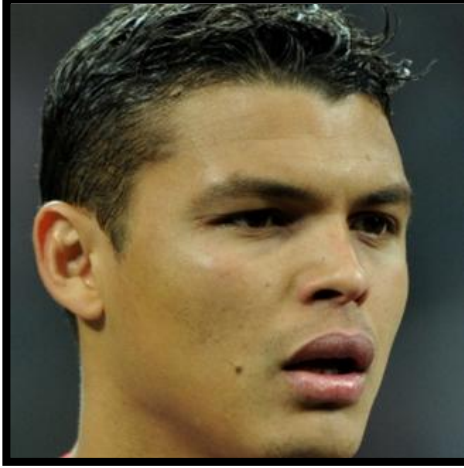
Foto 5 – Samira

Samira is 21 jaar oud en van Marokkaanse origine. Ze zit in haar derde jaar op de hogeschool, waar ze voor leerkracht lager onderwijs studeert. Door de week zit Samira op kot, elk weekend gaat ze terug naar huis. Ze heeft nog twee broers en één zus waarvan de oudste broer getrouwd is. Samira is in België geboren, maar haar ouders komen van Marokko. Haar hobby's zijn zwemmen, winkelen met vrienden en films kijken, ze is ook actief in de jeugdbeweging.

BIJLAGE 10: EIGENSCHAPPEN BIJ HET ETIKETTENSPEL

Lui	Dom	Allochtoon
Blind	Ontzettend knap	Persoon met overgewicht
Nerd	Fysieke beperking	Doof
Flapuit		

BIJLAGE 11: MEMORY BIJ ETIKETTENSPEL

Rwanda	Brazilië	India
Japan	Marokko	Australië
Duitsland	Alaska	